

KONVERTİBİLİTE

*-Teori, Sanayileşmiş Ülkelerde Uygulama, Gelişmekte olan
Ülkelerde Deneyimler ve Türkiye'de Uygulanabilme Şartları-*

- DOKTORA TEZİ -

Rıfat YILDIZ

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa No:

Kısaltmalar	
Şema, Grafik ve Tablolar Listesi	
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM :
KURAMSAL ÇERÇEVE

KAMBIYO DENETİMİ, KONVERTİBİLİTE, KONVERTİBİLİTE UYGULANABİLME
ŞARTLARI ve GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ÖDEMELER BİLANÇOSU
DENGESİZLİK NEDENLERİ

I. Tam Konvertibilite ve Kambiyo Denetimi.	12
A. Tam Konvertibilite	12
B. Kambiyo Denetimi	14
1. Kambiyo Denetimi ve İthalat Tahditleri	14
2. Kambiyo Denetimi Nedenleri.	16
3. Kambiyo Denetiminin Sorunları	20
4. Uluslararası Boyutta Kambiyo Denetiminin Nedenleri	22
C. Değerlendirme	23
II. Kısmi Konvertibilite, Geçiş Şartları ve Araçları.	25
A. Kısmi Konvertibilite	25
B. Kısmi Konvertibiliteye Geçiş Şartları.	27
1. Nisben Dışa Bağımsız Milli Sanayinin Kurulması	28
2. Cari İşlemler Bilançosunda Dengenin Sağlanması.	30
3. Fiyat İstikrarının Sağlanması	33
4. Sermaye, Para ve Döviz Piyasalarına İşlerlik Kazandırılması	34
5. Gerçekçi Döviz Kuru Politikası Uygulanması.	43
6. Yeterli Döviz Rezervlerinin Sağlanması.	48
7. Kambiyo Denetimi, Dış Ticaret Tahdit ve Teşviklerinin Asgari Düzeye İndirilmesi	50

	<u>Sayfa No:</u>
C. Kısmi Konvertibilite Araçları	51
1. Döviz Kontrolleri	54
2. Bankaların Yurt Dışı Faaliyetlerinin Ayrıca Kontrol Edilmesi	54
3. Özel Vergi Tedbirleri	55
4. Vadeli Döviz Piyasasına Müdahaleler	56
5. Çift Döviz Kuru ve Piyasası (Resmi ve Serbest)	56
III. Uluslararası Boyutta Konvertibilite Şartları . . .	58
A. Parasal Şartlar	58
1. Döviz Kuru Rejimi ve Denkleştirme Kuralları .	58
2. Likidite Sistemi	63
3. Uluslararası Parasal İşbirliği	65
4. Uluslararası Para Sisteminin Üç Boyutluluğu ve Değerlendirme	65
B. Ticari Şartlar	70
IV. Gelişmekte Olan Ülkelerde Ödemeler Bilançosu	
Dengesizlik Nedenleri	72
A. Dış Dünya ile İlgili Nedenler	73
1. Dış Ticaret Hadlerinin (DTH) Aleyhte Gelişmesi	76
2. Dış Borç Yüklerinin Ağırlaşması	79
3. Sanayi Ülkelerinin Korumacılık Politikaları .	89
4. Dış Şokların Etkisi	92
5. Değerlendirme	96
B. Yurtiçi Ekonomisinden Kaynaklanan Nedenler . .	98
1. Bütçe Politikası	98
2. Fiyatların, Döviz Kurlarının ve Faiz Oranlarının Tesbiti	99
3. Dışa Bağımlı Sanayi Yapısı	101
4. Değerlendirme	104

İKİNCİ BÖLÜM:
AMPİRİK ÇERÇEVE

BATILI ÜLKELERDE KONVERTİBİLİTE UYGULAMASI ve GELİŞMEKTE OLAN
ÜLKELERDE KONVERTİBİLİTE DENEYİMLERİ

I. Batılı Ülkelerde İkinci Dünya Savaşı Sonrası	
Konvertibilite Uygulaması	106
A. Savaş Sonrası Uygulamalar	106
B. 1950-1958 Avrupa Tediyeleşme Birliği	112
C. Avrupa'da Konvertibilite Uygulanması (Avrupa Para Anlaşması 'APA')	117
1. APA'nın Temel Esasları	117
2. Farklı Konvertibilite Uygulamaları	121
D. Bretton Woods Sistemi ve Konvertibilite	123
E. Değerlendirme	126
II. Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerde Konvertibilite	
Deneyimleri	131
A. Şili Deneyimi	132
1. Şili Ekonomisi Konvertibilite Öncesi Şartları	132
2. Şili'nin Konvertibilite Deneyimi	136
3. Şili Konvertibilite Deneyiminin Konvertibilite- ye Geçiş Şartları Açısından Değerlendirilmesi	139
B. Arjantin Deneyimi	141
1. Arjantin Ekonomisi Konvertibilite Öncesi (1970-1975) Şartları	141
2. Arjantin Konvertibilite Deneyimi	144
3. Arjantin Konvertibilite Deneyiminin Konvertibi- liteye Geçiş Şartları Açısından Değerlendirilmesi	148

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

TÜRKİYE EKONOMİSİ ve KONVERTİBİLİTEYE GEÇİŞ ŞARTLARI

I. Cumhuriyetin Kuruluşundan İtibaren Türkiye'de Uygulanan Dış Ticaret, Kambiyo ve Sanayileşme Politikaları	151
A. Türkiye Ekonomisi 1923-1929 Dönemi	151
B. Türkiye Ekonomisi 1930-1950 Dönemi	155
C. 1950-1961 Döneminde Serbest Piyasa Ekonomisi İle Dışa Açılma Denemeleri	161
1. Dışa Açılma Politikaları	161
2. Dışa Açılma Politikalarının Etkileri ve Değerlendirilmesi	164
D. Türkiye Ekonomisi 1962-1979 Dönemi	168
1. Kambiyo ve Dış Ticaret Politikaları	168
2. 1962-1979 Dönem Sonu Verileri Işığında Konvertibiliteye Geçiş Şartlarının Değerlendirilmesi	170
II. Türkiye Ekonomisinde 1973 Sonrası Dış Ödemeler Dengesizlik Nedenleri	176
A. Dış Dünya İle İlgili Nedenler	177
1. Dış Ticaret Hadlerinin Aleyhte Gelişmesi	177
2. Türkiye'nin Dış Borç Yüklerinin Ağırlaşması	180
3. Sanayileşmiş Ülkelerin Uyguladıkları Korumacılık Politikalarının Türk İhracatına Etkileri	184
4. Dış Şokların Türkiye'nin Ödemeler Dengesine Etkileri	187
B. Yurtiçi Ekonomisinden Kaynaklanan Nedenler	191
1. Bütçe Açıkları	191
2. Fiyatların, Döviz Kurlarının ve Faiz Oranlarının Resmi Organlarca Tesbiti	194
3. Dışa Bağımlı Sanayileşme Stratejileri	196

III. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ve Konverbiliteye Geçiş Şartları	200
A. 24 Ocak 1980 Kararları	200
1. Esasları ve Amacı.	200
2. Kambiyo Rejiminde Serbestleşme	202
3. İthalatın Serbestleştirilmesi.	209
4. İhracatın Teşvik Edilmesi.	213
B. 1975-1979 Dönemi ile 1980-1984 Döneminin Genel Ekonomik Göstergeler Açısından Karşılaştırılması.	215
C. 24 Ocak 1980 Sonrası Gelişmelerin Konvertibiliteye Geçiş Şartları Açısından Değerlendirilmesi.	221
1. Türkiye Ekonomisinin Dışa Bağımlılığı.	221
2. Türkiye Ekonomisi CİB Gelişme Seyri.	226
3. Türkiye Ekonomisinde Fiyat İstikrarı	233
4. Türkiye'de Para, Sermaye ve Döviz Piyasaları	235
5. Türkiye'de Uygulanan "Gerçekçi" Döviz Kuru Politikası	239
6. Türkiye'de Döviz Rezervlerinin Gelişme Seyri.	243
7. Türkiye'de Kambiyo Denetiminin, Dış Ticaret Tahdit ve Teşviklerinin Asgari Düzeye İndirilmesi	245
SONUÇ VE ÖNERİLER	247
BİBLİYOGRAFYA	252
Ek:1 Bazı Sanayileşmiş Ülkelerin 1950-1958 Arası Ekonomik Göstergeleri.	260
Ek:2 İthalatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı (1973-1984, %).	261
Ek:3 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleriyle İhracatın Teşvikine Yönelik Alınan Karar ve Uygulanan Politikaların Özeti	262

KISALTMALAR

AGÜ	:	Az Gelişmiş Ülkeler
APA	:	Avrupa Para Anlaşması
ATB	:	Avrupa Tediyeler Birliği
BYKP	:	Beş Yıllık Kalkınma Planı
BIS	:	Uluslararası Ödemeler Bankası
BWS	:	Bretton Woods Sistemi
CİB	:	Cari İşlemler Bilançosu
DBS	:	Dış Borç Servisi
DÖB	:	Dış Ödemeler Bilançosu
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
DTH	:	Dış Ticaret Hadleri
GATT	:	Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması
GOÜ	:	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HDTM	:	Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
MB	:	Merkez Bankası
OECD	:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OEEC	:	Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
OGÜ	:	Orta Gelişmiş Ülkeler
OPEC	:	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SDR	:	Özel Çekme Hakları
TDB	:	Toplam Dış Borçlar
YSÜ	:	Yeni Sanayileşen Ülkeler

ŞEMA , GRAFİK ve TABLOLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Şema :1 Döviz Kuru Sistemlerinde Vadelerine Göre Esneklik	60
Grafik:1 Döviz Kuru Sistemleri İle Likidite İlişkisi. .	66
Grafik:2 Döviz Kuru Sistemleri, Likidite ve Parasal İş Birliği	68
Tablo:1 Petrolsüz OGÜ'in Toplam ve Mamul Mal İhracatla- rının Bölgesel Dağılımı (1960-1979) (%)	74
Tablo:2 Petrolsüz OGÜ'nin Mal Gruplarına Göre İhracat ve İthalat Yapısı (1960-1978, % Dağılımı). . .	75
Tablo:3 Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret Hadleri (1960-1979, 1980-1983)	78
Tablo:4 Petrolsüz AG ve OGÜ Kısa ve Uzun Vadeli Dış Borç Faiz ve Anapara Taksitlerinin Mal ve Hiz- met İhracına Oranı (%) (1973-1983)	84
Tablo:5 Petrolsüz AG ve OGÜ'in Kısa ve Uzun Vadeli Kredi- lerinin Kaynaklarına Göre Dağılımı (1978-83,%)	86
Tablo:6 Petrolsüz AG ve OGÜ'in Dış Borçlarının Mal ve Hizmet İhracına ve GSYİH'ya Oranı (%)	88
Tablo:7 Dünya Fiyat Artışları (1963-1983) (Bir Önceki Yıla Göre % Değişme)	93
Tablo:8 Petrolsüz AG ve OGÜ'de CİB Açıkları (1973-1983, Milyon \$).	95
Tablo:9 Şili İç Ekonomik Göstergeleri (1960-1979). . .	133
Tablo:10 Şili Ekonomisi Dış Sektör Göstergeleri (1960-1970, 1970-1979)	135
Tablo:11 Şili Ekonomisi Göstergeleri (1970-1981, 1981) . .	138
Tablo:12 Arjantin Ekonomisi (1970-1976) Genel Göster- geleri	142

Tablo:13	Arjantin Ekonomisi 1970-1981 Genel Göstergeleri (Yüzde)	146
Tablo:14	Türkiye Ekonomisi 1960-1970, 1970-1979 Genel Göstergeleri (%)	172
Tablo:15	Türkiye'nin DTH ile ilgili Bazı Göstergeler (1973-1984)	179
Tablo:16	Türkiye'nin 1973-1984 Toplam Dış Borç Göstergeleri (Milyon Dolar ve Yüzde)	181
Tablo:17	Türkiye'nin 1980-1984 Dış Borç Yapısı.	183
Tablo:18	Türkiye'de İhracatın Ana Sektörler İtibariyle Yüzde Dağılımı (1973-1979, 1980-1984 Yıllık Ortalama)	185
Tablo:19	Türkiye'nin İthalat Göstergeleri (1973-1984) (Milyon \$. Yüzde)	189
Tablo:20	Türkiye'de GSMH İçinde Dış Açık, Kamu Açığı ve Özel Açığın Payları (Cari Fiyatlarla, 1973-1983)	193
Tablo:21	Türk Ekonomisi Reel İhracat, İthalat ve GSMH Artış Hızları 1973 = 100 (1973-1984).	199
Tablo:22	Türk Ekonomisi 1975-1979 ve 1980-1984 Dönemleri Temel Göstergeleri (%)	218
Tablo:23	Yatırım Malları Üretimi ve İthalatı Artış Hızları (1972-1977, 1978-1983, 1983 Fiyatlarıyla, Yıllık Ortalama Yüzde)	225
Tablo:24	Dış Ticaret Göstergeleri (1975-1979, 1980-1984, %)	228
Tablo:25	İhracatın Yapısal Gelişmesi (1979-1984, %)	229
Tablo:26	Döviz Kuru Değişmeleri ve Enflasyon Oranları Farkı	242

GİRİŞ

Sanayileşmenin başladığı ilk ülke olarak İngiltere 19.yy'ın üçüncü çeyreğine kadar dünyanın ticaret merkezi durumundaydı: Londra'da büyük iş merkezleri kurulmuş, sigortacılık ve bankacılık hizmetleri burada yürütülmekte, uluslararası hammadde ticareti yapılmakta ve dünyanın en büyük deniz ticaret filosu İngiltere'ye aitti.

İngiltere bu konumuyla kendi ülkesinde klasik liberalizmin öncülüğünü yaparken geniş bir ticaret serbestliği uygulamasını başlatmıştır: 1825-1833 arası monopol durumdaki ticaret ve bankacılık işletmeciliğine son verilirken, 1846'da gıda maddeleri ithalatında uygulanan gümrük tarifelerini ve 1849'da İngiltere'ye ithalatın yalnız İngiliz gemileriyle yapılma şartını kaldırmıştır. (1)

Böylece İngiltere sahip olduğu sanayi üretimi ve dış ticaret hacmi üstünlüğü paralelinde 19.yy ortasında liberalizm ve serbest dış ticaret düşüncesini savunmaktaydı. Bu düşünce bir kısım Avrupa ülkeleri tarafından da ilgi ile karşılanmakta, ancak İngiltere'nin sanayi üretimi ile rekabet edemeyeceklerini de bilmekteydiler; zira sözkonusu Avrupa ülkeleri (Almanya, Fransa ve Belçika) henüz tarıma dayalı üretim yapısına sahiptiler. (2)

(1) Berg, Hartmut, *Internationale Wirtschaftspolitik*, UTB 563, Göttingen, 1976, s.22

(2) Çünkü iktisadi düşünce 19.yy'da önemli bir evrim geçirmekte ve merkantilist felsefenin yerini Adam Smith öncülüğünde Liberal felsefe (laisser-faire) egemen olmuştur. (Bkz.Seyidoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat*, 5.Basım, s.372.)

Bu nedenle gümrük koruması olmadan mamul mal seviyesinde İngiliz malları ile rekabet imkânını bu ülkeler kendilerinde göremiyorlardı. (3)

Dolayısıyla tarım ülkesi konumundan güçlü sanayi ülkesi konumuna ancak Friedrich List düşüncesine göre ulaşabileceklerini savunmuş ve uygulamışlardır. (4) Bu düşünceye göre, sanayi üretimi belli bir zaman yurt dışı (İngiltere) rekabetine karşı korunacak ve rekabet edebilme gücüne ulaştığı zaman dış ticaret serbestleştirilecektir. Fransa, Almanya ve Belçika bu politikayı uygulamışlar ve Fransa'nın İngiltere ile 1960'da imzaladığı Cobden-Anlaşması bunun örneğini vermiştir: Fransa ithalatını (İngiltere'den) gümrük tarifeleri ile sınırlandırarak iç üretimi koruyabilme hakkını hükme bağlarken, İngiltere serbest dış ticaret prensiplerini uygulayarak ithalatını serbest bırakmıştır.

Bu uygulamalar sonucu Batı'da ABD de dahil, Birinci Dünya Savaşına kadar serbest dış ticaret düşüncesi ve uygulaması geliştirilmiştir. Yani ilgili ülkeler sanayileştikçe (5) dış ticaretlerini serbestleştirmişlerdir. Gelişen bu dünya ticareti Altın Standardı Para Sistemiyle parasal boyutta işlerlik kazanmış ve dış denkleşmeler otomatik olarak gerçekleşmiştir. (6) Bu dönemde ilgili ülke paraları konvertibil ve aynı zamanda altın ihracatı ve ithalatı serbest bırakılmıştır.

(3) Berg, Hartmut, a.g.e. s.23

(4) Berg, Hartmut, a.g.e. s.23

(5) Çalışmamızda kullanacağımız sanayileşmeden kasıt: Ara malları ve yatırım malları üretim ve ihracatının yapılabilmesidir.

(6) Bkz. geniş bilgi için: Seyidoğlu, Halil, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası* No.2, s.170-171 ve s.183-189.

Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla liberal düşüncenin serbest dış ticaret sistemi uygulamadan kaldırılmıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra tekrar serbest dış ticarete ve Altın Standardına dönüş denemeleri sonuç vermemiştir. 1929'da baş gösteren dünya ekonomi krizi ve daha sonra 2.Dünya Savaşının başlamasıyla 1945'e kadar savaş ekonomisi hüküm sürmüş ve serbest dış ticaret bu dönemde kesintiye uğramıştır.

Nihayet 1944'de Bretton Woods konferanslarıyla yeni bir para sistemi ve bunu yürütecek "*Uluslararası Para Fonu*" (IMF) kurularak serbest dış ticaretin gelişmesinde esaslar belirlenmiştir. Bunları takiben 1947'de Cenevre'de imzalanan "*Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması*" (GATT) ile serbest dış ticaretin geliştirilmesi yönünde bir dizi hüküm ve kurallar getirilmiştir: Amaç gümrük tarifelerinin asgari düzeye indirilmesi ve ülkelerin dış ticaretlerinde ikili imtiyazlı uygulamaların engellenmesi ve çok yönlü dış ticaretin geliştirilmesidir.

Uluslararası boyutta bu gelişmelere paralel olarak bazı Batı Avrupa Ülkeleri savaş sonrası onarımlarıyla ilgilenirken ABD'den önemli mali yardım (Marshal Planı) görmüşlerdir. 1945-1950 onarım döneminde dış ticaret ve sermaye hareketleri kontrol ve denetimli yürütülürken, ABD'nin üstünlüğüne karşı serbest dış ticarete teşebbüs edememişlerdir. Ancak ABD öncülüğünde Avrupa'nın onarımı (Marshal Planı) ve yeniden serbest dış ticaretin geliştirilmesine yönelik 1948'de kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OEEC) çerçevesinde ve Avrupa ülkelerinin 1950'de oluşturdukları Avrupa Tediye Birliği (ATB) ile

önemli adımlar atılmıştır. Avrupa ülkeleri kendi aralarında 1950-1958 arasında ithalatlarını libere ederken, aynı zamanda IMF'ye de üye olmuşlar ve dolayısıyla sekiz yıllık bir hazırlık safhasından sonra paralarını dolara karşı ve kendi aralarında farklı şekillerde konvertibil ilan etmişlerdir.

Böylece savaş sonrası 13 yıla yakın bir zaman içinde bu ülkelerin dışa karşı korumacılık uygulayarak mevcut sanayi, teknoloji ve yetişmiş eleman birikimleri üzerinde ekonomilerini onardıktan ve sekiz yıllık bir konvertibilite hazırlık safhasından sonra "*kısmi konvertibilite*" uygulamasına geçebilmişlerdir. Başlatılan bu süreçle dünya ticareti önemli bir gelişme seyrine girmiştir: Dünya ticaret hacmi 1950-1971 % 8, 1971-1980 arası % 5,5 artış gösterirken, 1980'den itibaren % 1-2 arası (1982'de % -2,5 gerilemiş) düşük bir gelişme göstermiştir. (7)

İşte, dünya ticaretinin bu denli gelişmesinde, uygulanan kısmi konvertibilite politikalarının önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Ancak bununla beraber dünya para sisteminde önemli revizyonların yapılması gereğinin duyulması, gerek sermaye hareketlerinde ve gerekse dış ticaret işlemlerinde zaman zaman sınırlandırılmaların uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Zira 1971'de doların altına konvertibilitesinin kaldırılması, Bretton Woods para sisteminin yıkılması ve "*ayarlanabilir sabit kur sistemi*"nden esnek kur sistemine (Merkez Bankaları müdahale şartı ile) gidilmesi, dünya ticaretinde ve uluslararası

(7) IMF, Jahresbericht 1984, Tablo:5

sı sermaye hareketlerinde meydana gelen dengesizliklerden kaynaklanmıştır.

Diğer bir önemli husus ise, 1970'li yılların sonlarından itibaren gerileyen dünya ticareti hızına paralel olarak liberal ekonomi felsefesine ters düşecek şekilde sanayileşmiş ülkelerin koruyuculuk önlemlerine baş vurmasıdır.

Ayrıca sanayileşmiş ülkelerin konvertibilite uygulamaları hakkında önemli bir tesbitin yapılması gerekmektedir:

Sözkonusu ülkeler serbest dış ticaretin gelişmesi için konvertibilite uygulamasını başlatırken, sanayileşme sorunlarını çözmüş bir durumdaydılar; kurulmuş sanayinin temeli üstünde serbest dış ticaretin geliştirilmesinden ise, mevcut üretim dallarında uluslararası uzmanlaşma ve rekabet sonucu kaynakların verimli dağıtılması ve artırılması, teknolojinin modernleştirilmesi ve ekonomik yapının geliştirilmesi ve kalkınmanın hızlandırılması gibi statik ve dinamik yararlar amaçlanmıştır. (8)

Diğer taraftan Türkiye'nin de içinde bulunduğu Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) veya Yeni Sanayileşen Ülkeler (YSÜ) ise, henüz sanayileşme sorunlarını çözemedikleri gibi, bir çoğunda uygulanmış bulunan ithal-ikâmesi sanayileşme stratejisi sonucunda ekonomik açıdan dışa bağımsızlıkları yönünde olumlu sonuçlar alamamışlardır. Dolayısıyla bu ülkelerin çoğunda dış ödemeler bilançosu (DÖB) sürekli açık vermekte ve belli aralıklarla krizlere sürüklenmektedir. Çünkü bu ülkelerin ithalatları ağır-

(8) Seyidoğlu, Halil, a.g.e. s.119

lıkla ara malları, yatırım malları ve petrolden oluşurken, ihracatları ise tarım ürünleri ve dayanıklı tüketim mallarından ve tarıma dayalı sanayi mamullerinden meydana gelmektedir.

YSÜ ithal ikâmesi uygulamalarında sanayileşmiş ülkeler gibi başarılı sonuçlar elde edemeyince ihracata yönelik sanayileşme stratejisini uygulayarak kalkınmalarını⁽⁹⁾ gerçekleştirmek yoluna baş vurmaktadırlar. Ancak bu strateji değişikliğinde genellikle önceleri "pür ithal-ikâmesi" uygulayarak yapılan hatalı politikalara alternatif olarak ithal-ikâmesi ihmal edilerek "pür ihracata dayalı" sanayileşme stratejisi uygulamakta oldukları gözlenmektedir. Ayrıca ithalatın kısa bir zaman içinde ve yurt içi üretimi rekabete hazır olmadan hızlı bir liberasyona tabi tutulmaktadır.

Şimdi burada önemli bir tesbitin yapılması gerekiyor:

Bugünün kapitalist sanayileşmiş ülkeleri sanayileşme süreçlerini başlattıkları zaman YSÜ'e kıyasla aşağıdaki önemli avantajlara sahiptiler:

- Sömürgelerden elde edilen ucuz ham madde,
- demokratik sosyal kuruluşların tam gelişmemiş olması nedeniyle ucuz işgücü,
- nisben düşük tüketim eğilimi ve bunun sonucu yeterli yatırım kaynakları; YSÜ'in bugün en önemli sorunlarından birisi, gelişmiş dünya ulaşımı ve tele-komünikas-

(9) Bu çalışmada kalkınma kelimesi ile sanayileşme kelimesi eş anlamda kullanılmaktadır.

yonu etkisiyle sanayileşmiş ülkelerdeki tüketim alışkanlıklarının taklit edilmesi, böylece tasarruf eğiliminin düşük olmasıdır.

Ancak bunların karşısında YSÜ'in önemli bir avantajları mevcuttur. O da sanayileşmiş ülkelerdeki mevcut teknolojiyi "taklit" ederek sanayileşme süreçlerini kısaltabilme imkânlarına sahip olmalarıdır. (10)

Türkiye planlı dönemden 1980'e kadar programlı bir şekilde ithal-ikâmesini uygulamış, ancak 1970 ve 1979'da olduğu gibi dış ödemeler sorunu krizler yaratmıştır.

Planlı dönemde uygulanan ithal-ikâmesi stratejisi ihracatı caydırırken, yurt içi üretim devamlı şekilde dış rekabete karşı korunmuş ve bunun sonucu verimsiz kaynak dağılımı ve pahalı bir üretim yapısıyla birlikte ara malları, yatırım malları ve petrol üretiminde ithal-ikâmesi 17 yıllık dönemde (1963-1979) gerçekleştirilememiştir.

24 Ocak 1980 kararlariyle Türkiye'de, sanayileşme stratejisinde ithal ikâmesi terk edilerek, ihracatın öncülüğünde bir sanayileşme başlatılmak istenmektedir. Bu felsefe değişikliği ile birlikte dış ticarete ihracatın teşviki için çeşitli araçlar kullanılmakta (düşük değerlenmiş döviz kuru, vergi iadesi ve düşük faizli kredi gibi...), ithalat liberasyonu artırılmakta ve kambiyo işlemlerinde serbestlikler getirilmektedir. Ayrıca faizlerin serbest bırakılması, döviz kurlarına esneklik

(10) Aron, Raymond, Sanayi Toplumu.

Aron ilgili araştırmasında Sovyet Rusya'nın sanayileşmesini Batı'nın teknolojisini taklit ederek gerçekleştirdiğini ileri sürmektedir.

kazandırarak "gerçekçi" döviz kuru politikası ve fiyatların serbest bırakılmasıyla Türk ekonomisi dünya ekonomisi ile bütünleştirilmek istenmektedir.

Bu uygulamalar sonucunda konvertibiliteye geçiş öngörülmektedir. Böylece çalışmamızda bu konuyu seçişimizdeki önem ve aktüalite ortaya çıkmış olmaktadır:

Acaba Türk ekonomisi, mevcut yapısı ve dünya ekonomik şartlarında, ithal-ikâmesini ihmal ederek ve pür ihracata dayalı stratejiyle ve aynı zamanda ithalatın libere edilmesi ve diğer döviz kullanımlarında serbestlik getirilerek sanayileşmesini ve dünya ekonomisiyle bütünleşmesini gerçekleştirebilecek midir veya bunun için ne gibi şartlar gereklidir?

Bu sorunun doğruluk derecesini araştırarak çalışmamızda metod olarak, durum tesbiti ve mevcut eğilimlerin ortaya konmasında sayısal verilerden hareket edilerek, bazı makro göstergelerin zaman içinde alacakları değişikliklere bağlı kalınacaktır. İstatistiksel bilgilerin sistematik değerlendirilmesi esas alınmıştır. Bu bilgileri bazı metodlarla ilişkilendirerek ekonomik gelişmelere ilişkin eğilimler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ayrıca mevcut veriler ışığında ele alınan dönem (1980-1984) gerek ülke ekonomisinin diğer dönemleriyle ve gerekse yeri geldikçe YSÜ'den seçilmiş örneklerle karşılaştırmalara gidilerek tahliller yapılacaktır.

Yukarıda çizdiğimiz çerçevede çalışmamızın birinci bölümünde kuramsal olarak kambiyo denetimi ve konvertibilite kavram-

ları açıklanacaktır. Kambiyo denetiminin uygulanmasındaki ulusal ve uluslararası nedenler ortaya konarken, bu nedenlerin azalmasıyla kısmi konvertibiliteye geçilebildiği açıklanmaktadır.

Aynı bölümün II. kısmındaki kısmi konvertibilite çeşitleri tesbit edildikten sonra, bu uygulamanın gerektirdiği şartlar önemlilik derecesine göre açıklanarak tesbit edilecektir. Bunu takiben kısmi konvertibilite uygulamasında kullanılan araçlar ortaya konacaktır.

Üçüncü kısımda konvertibilitenin uluslararası boyutta kuramsal ve kurumsal gerekli şartlar açıklanacaktır.

Teorik çerçevenin son kısmında YSÜ'in dış ödemeler dengesizlik sorunları tartışılacaktır. Bu nedenler yurt dışından ve yurt içinden meydana gelme durumlarına göre bir ayırım yapılarak, istatistiksel verilere dayanarak tahlil edilecektir. Bu tahlillerle YSÜ'de meydana gelen kronik dış ödemeler dengesizliklerinin ekonomik gelişmeleri hangi yönde etkilediği makro değişkenler ışığında istatistiksel ilişkiler kurularak tesbitler yapılmaya çalışılacaktır. Ayrıca aynı kısımda ülkelerde uygulanan bütçe, faiz, döviz kuru, fiyat politikalarının ve sanayileşme politikalarının ödemeler bilançosuna etkileri açıklanacaktır.

İkinci Bölümde (ampirik çerçeve) önce kapitalist sanayileşmiş ülkelerin konvertibiliteye hazırlık safhasında uygulamaya koydukları dış ticaret, kambiyo politikaları ve meydana gelen gelişmeler konvertibilite ön şartları açısından değerlendirilecektir. Ayrıca uluslararası boyutta konvertibilite ile ilgili elde edilen kurumsal gelişmeler açıklanacaktır.

Ampirik çerçevenin ikinci kısmında Şili ve Arjantin'de uygulamaya konan konvertibilite her iki ülkenin ekonomik şartları ve mevcut verilere dayanarak tahlil edilecek ve tesbitler yapılmaya çalışılacaktır.

Ampirik çerçevede elde edilecek sonuç ve genellemeler Türkiye uygulamasında yer yer kullanılarak, Türkiye ekonomisi hakkında elde edilecek eğilim ve yorumlamalar desteklenecektir.

Üçüncü bölümde (Türkiye) önce Türk ekonomisi 1923'den 1980'e kadar dört bölüme (1923-1929, 1930-1950, 1950-1961 ve 1962-1979) ayrılarak, dış ticaret, kambiyo ve sanayileşme politikaları genel esaslariyle tesbit edildikten sonra, dış ticaret ve sanayi yapısındaki gelişmelerin makro göstergeler ve istatistiksel veriler ışığında genel ve kısaca değerlendirilmesi yapılacaktır.

Üçüncü bölümün ikinci kısmında kuramsal çerçevede elde edilen dış ödemeler dengesizliklerini açıklayıcı ölçüler Türkiye ekonomisine indirgenerek, 1973 sonrası Türk ekonomisi ödemeler dengesizlik nedenleri tahlil edilecek ve genel eğilimler elde edilmeye gayret gösterilecektir.

Aynı bölümde takip eden başlıkta 24 Ocak felsefesinin esasları, sanayileşme, dış ticaret ve kambiyo politikaları açısından açıklanmaya çalışılacaktır.

1980-1984 döneminde uygulanan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi sonucu elde edilen gelişmeleri 1975-1979 dönemi ithal-ikâmesi dönemi verileriyle makro göstergeler ışığında

karşılaştırmaya tabi tutularak, farklılıklar ortaya konmaya gayret edilecektir.

Son kısımda ise, kuramsal çerçevede elde edilmiş olan konvertibilite yurt içi şartları ve ampirik çerçevede tesbit edilmiş olan uluslararası deneyimler ışığında, 1980 sonrası Türkiye uygulamaları sonucu elde edilen gelişmeler tahlil edilecektir; Türk ekonomisinin kısmi konvertibiliteye geçip geçemeyeceği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Sonuçta çalışmanın özeti ile birlikte Türk ekonomisi için geleceğe yönelik öneriler sunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

KAMBIYO DENETİMİ, KONVERTİBİLİTE, KONVERTİBİLİTE UYGULANABİLME
ŞARTLARI ve GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ ÖDEMELER BİLANÇOSU
DENGESİZLİK NEDENLERİ

I. Tam Konvertibilite ve Kambiyo Denetimi

A. Tam Konvertibilite

19.Yüzyılda geçerli olan altın para sisteminde ve 1920'li yıllara kadar uygulanan altın standardı sisteminde bir paranın belli bir oranda ve serbest olarak altınla değiştirilebilmesi "Altın Konvertibilitesi" olarak tanımlanmaktadır.⁽¹⁾ Altın para-altın sikke sisteminde konvertibilite, altın sikke miktarını temsil eden banknotların altına tahvil kabiliyeti veya altınla değiştirilebilmesi anlamındadır. Beynelminel altın para sisteminde, dış ödemelerin altın veya altını temsil eden vesikalarla (poliçe v.s.) yapılabilmesi olanağı olduğundan, ülke paralarının ayrıca dış konvertibilitesi sözkonusu değildir.⁽²⁾ Öte yandan değişik milli paraların karşılıklı değiştirilmesi, "konversiyon" ve bu paraların değiştirilebilirliği özelliği ise "konvertibilite" olarak tanımlanmaktadır.⁽³⁾

(1)Haberler, Gottfried, *Konvertibilität der Währungen*, in:Die Konvertibilität der evropäischen Währungen, hisg. von Albert Hunold, Stuttgart, 1954, s.18

(2)Aydın, İzzet, *1980'li yıllarda Türk Lirasının Konvertibilitesi Sorunu*, İstanbul, Ticaret Odası, Yayın No: 1984,12, s.6

(3)Hartung, Kurt Rudolf, *Die probleme der Währungs konvertiebarkeit* Duncker-Humbolt, Berlin, 1959, s.15

Ayrıca konvertibilite bir amaç olmayıp, bilakis ithalat tahdit ve yasaklarının bulunmadığı bir ortamda, uluslararası çok taraflı ticaretin geliştirilmesinde kullanılan bir araç olarak kabul edilmektedir.⁽⁴⁾ Böylece geniş anlamıyla konvertibilite, serbest piyasa ekonomisinde ödemeler bilançosu dengesini sağlayan sistem olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifade ile bir paranın konvertibil olabilmesi için, ilgili para ülkesi uluslararası ticaretinde (mal ve hizmet) sınırlamaların ve ayırıcılığın, uluslararası sermaye hareketlerinde sınırlandırmaların ve iki taraflı ödeme anlaşmalarının uygulanmaması gerekmektedir.

Özetlemek gerekirse, bir paranın serbestçe diğer bir para ile değiştirilebilmesi ve ödemeler bilançosu içindeki her türlü işletmelerde kullanılabilmesi "*tam konvertibilite*" olarak tanımlanmaktadır.⁽⁵⁾

Bir paranın konvertibilite özelliğinin karşıt uygulaması, dış dünya ile ekonomik ve mali ilişkileri kısıtlayan veya yasaklayan kambiyo denetimi (dış ticaret kotaları, yasakları, tarifeleri ve ithalat tahditleri) ile birlikte yürürlükte olmasıdır. Bu karşıt uygulamalarla serbest döviz piyasası, uluslararası sermaye hareketleri ve serbest dış ticaret yasaklanarak serbest piyasa mekanizması devre dışı bırakılmaktadır. Bu sistemde döviz

(4) Lutz, Friedrich, *Das Problem der Konvertibilität europäischer Währungen*, in: ORDO, Ed.6, 1954, s.82

(5) Çelebican, Gürân, *Konvertibilite*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yayınlarından No:190, Ankara, 1964, s.39-40

"Gerçekten, parası konvertibil olan bir memlekette mukim şahıslarca yapılacak ithalatın, miktar olarak tahdit olunması kabul edilmezse, ithalatın kambiyo murakabesi yoluyla tahdidini de reddetmek gerekir. Böyle bir halde konvertibilite, umumi manada gerçekleşmiş olur... Parası konvertibil olan memleketlerde kambiyo murakabesi ile birlikte ticari tahdit ve kontrollerinde kaldırılması, milletlerarası ticareti serbest ticarete yaklaştırmaktadır. Neticede, konvertibilite ile serbest ticaret aynı şeyi ifade eder olmaktadır."

alım ve satımı resmi kurumlarca yürütülmekte, ithalat lisansa bağlı yapılabilmekte ve böylece dünya ticaretinin gelişmesi engellenebilmektedir. Buradan hareketle tam konvertibilite ile kambiyo denetimi karşıt uclarının arasındaki uygulamalar, yani paranın serbest değiştirilebilmesinin ve kullanılabilmesinin kısmen uygulanabilmesi durumlarında "*kısmi konvertibilite*" söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla bir paranın konvertibilite derecesi (kısmi konvertibilitesi), o paranın uygulamada değiştirilebilme ve kullanılabilme derecelerindeki farklılıklar sonucunda belirlenebilmektedir. (6)

Kısmî konvertibilitenin çeşitlerini ve uygulanmasını incelemeden önce kambiyo denetimi sisteminin ve ithalat tahditlerinin nedenlerine ve sakıncalarına göz atmakta fayda vardır.

B. Kambiyo Denetimi

1. Kambiyo Denetimi ve İthalat Tahditleri

Kambiyo denetimi, bir ülkenin dış dünya ile olan ekonomik ilişkilerinde döviz ticaretinin yasaklanarak bütün ödeme, kredi ve sermaye işlemlerinin resmi kurumlarca planlanarak yürütülmesi anlamına gelmektedir. (7) Bununla, dolaylı veya dolaysız biçimde dış ticarete konu olan malların fiyat ve miktarlarının düzenlenmesi amacı güdülmektedir.

(6) Çiller, Tansu, *Dünyada ve Türkiye'de Kur Politikaları, Sorunları*, İstanbul Sanayi Odası, Yayın No:13, İstanbul, 1983, s.57

(7) Friedl, Klaus, *Die Bedeutung der Einführung der freien Konvertibilität* am 28. Dezember 1958 für die westdeutschen Geschäftsbanken, Dissertation, Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, 1968, s.2

Kambiyo sisteminin pratik uygulamalarında serbest döviz piyasası yasaklanmaktadır. Yani ülkenin döviz gelir ve giderleri resmi kurumların iradesi altında (genelde ilgili ülke merkez bankası sorumluluğunda) yürütülür. Her türlü döviz gelirleri belli bir zaman içinde Merkez Bankasına, milli para karşılığında ve yine Merkez Bankasınca tesbit edilmiş olan resmi cari kur üzerinden teslim edilir. Böylece elde edilen döviz gelirleri diğer resmi kurumların da aracılığıyla tesbit edilen ithalat ihtiyaçlarına göre taksim edilmekte ve müsadeye bağlı olarak ithalatçılara milli para karşılığı verilir. Dolayısıyla resmi otorite döviz gelir ve giderleri arasında denge kurmayı amaçlamaktadır. Bu düzenlemelerle ülkenin ithalat ve ihracat yapacağı ülkeler de sınırlandırılabilenekte ki bu da ülkenin yaptığı dış ticarette ithalat ve ihracatçılara tercih hakkını kaldırmakta ve böylece mümkün olabilecek daha kârlı ticaret engellenebilmektedir.

Öte yandan ülkenin ihtiyaç duyacağı dış kredilerde resmi otorite tarafından yürütülmekte ve her türlü sermaye ihracı yasaklanarak, ödemeler bilançosunda çeşitli işlemler için farklı döviz kurları tesbit edilebilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalarda kambiyo denetiminin en aşırı şekli ortaya konmuştur. Halbuki uygulamada sözkonusu yasaklar kısmen uygulanarak kambiyo denetimi farklı şekillerde hafifletilebilmektedir. İşte burada, neden kambiyo denetimi, her ne şekilde olursa olsun uygulanmalıdır, sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu problemi takip eden kısımlarda açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

2. Kambiyo Denetimi Nedenleri

Günümüzde dünya ülkelerinden daha ziyade gelişmekte olan ülkeler kambiyo denetimini farklı derecelerde uygulamaktadırlar. Özellikle bu ülkelerden de "ithal-ikâmesi kalkınma stratejisini" benimsemiş ülkelerle, "ihracata dayalı kalkınma stratejisini" benimsemiş ve geçiş safhasında olan ülkeler tarafından kambiyo denetimi uygulanmaktadır. Zira gelişmekte olan ülkeler ekonomik yapı ve teknolojik seviye itibariyle henüz gerek ham madde ve gerekse sanayi üretiminde bağımsız bir yapıya kavuşmamış oldukları gibi, teknolojik açıdan da sanayileşmiş ülkelere bağımlıdırlar. Bu sebeple bu ülkelerin mevcut malları dünya piyasalarında rekabet gücüne sahip olmadığından başka, bir kısım malların henüz üretimine başlanmış olması dolayısıyla da dünya ekonomisinin serbest piyasa kurallarına ayak uydurabilecek güce sahip değildir.

Bu görüşü liberal kapitalist batı ekonomilerinin 19.yüzyıl dönemleri de doğrulanmaktadır.

Kapitalist ekonomisi sisteminin endüstri üretimi ve dış ticaret artışı 19.yüzyıl birinci yarısında İngiltere'de başlamış ve bununla gelişen liberal ekonomi ve serbest dış ticaret düşüncesi diğer Batı Avrupa ülkelerine de cazip görünmeye başlanmıştır.⁽⁸⁾ Ancak ilgili ülkeler (Fransa, Almanya, Belçika gibi) şayet serbest dış ticaret (korumasız ve denetimsiz), prensibine göre başlamış olsalardı, o zamanlar güçlü olan İngiliz

(8) Berg, Hartmut, *Internationale Wirtschafspolitik*, UTB 563, Göttingen, 1976, s:22

üretimi ile rekabet edebilmenin zorluğu karşısında kendilerini İngiliz mallarının tamamlayıcı zirai ürün üreticisi bir yapıya zorlayacaklardı.

Bu sebeple tarım ülkesi durumundan sanayi ülkesi durumuna, ancak Friedrich List'in düşüncesine göre, ülke endüstri üretiminin yabancı rekabete karşı belli bir zaman tarife ve yasaklarla korunması sayesinde geçilebileceği kanısı hakimdi.⁽⁹⁾

İlgili ülkeler, geçiş safhasında bu tür koruyucu tedbirler yoluyla (ithal-ikâmesi) yapısal değişikliklerle sanayileşmelerini gerçekleştirdikten sonra adım adım koruma duvarlarını kaldırmışlardır.⁽¹⁰⁾ Sözkonusu korumacılık sonucunda, önceleri İngiltere ile diğer Batı Avrupalı ülkeler arasında mutlak maliyet üstünlüklerine dayanan tamamlayıcı mallar ticareti (İngiltere mamül ürün ihraç ederken, diğerlerinden ham madde ve gıda maddesi ithal etmekteydi), karşılaştırmalı maliyet üstünlüklerine dayanan ikâme malları ticaretine dönüşmüştür.⁽¹¹⁾ 1860 yılında İngiltere ile Fransa arasında yapılan "Cobden Anlaşması" sözkonusu geçiş safhasının başlangıcı örneğini teşkil etmektedir.⁽¹²⁾

Yukarıdaki tarihi tecrübe dikkate alındığında, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma politikalarında önce ithal-ikâmesi kalkınma stratejisini uygulamak istemelerinin doğruluğu kabul edilmektedir. İthal-ikâmesi stratejisi ile başlatılan kalkınma hamlesinin uzun dönemde başarılı olabilmesi için, bu başlangıcın

(9) Berg, Hartmut, a.g.e. s.23

(10) Berg, Hartmut, a.g.e. s.24

(11) Berg, Hartmut, a.g.e. s.25

(12) Berg, Hartmut, a.g.e. s.25

gelecekte ihracata yönelmesi gereği kabul edilmeli ve ona göre politikalar uygulanmalıdır.⁽¹³⁾ Şayet ilgili sektörlerde yurt dışı piyasa şartları da dikkate alınarak optimum ölçekli işletmeler kurulamaz ise, uzun dönemde ithal-ikâmesi stratejisi, ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir.⁽¹⁴⁾ Diğer bir ifade ile kurulan ölçek ekonomiler (economies to scala) yabancı rakipleriyle aynı ölçüde verimi, üretim öncesi, üretim ve pazarlama safhalarında sağlayamadıkları takdirde, birinci derecede iç piyasaya yönelik sanayileşme politikasından güçlü bir ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçiş zor olacak, hatta mümkün olmayacaktır.⁽¹⁵⁾ Dolayısıyla dışa açılmayı hedef edinmiş bir ekonominin, gerek tüketimi ve dayanıklı tüketim mallarında ve gerekse ara ve yatırım mallarında ithal-ikâmesini ihmal etmemesi uzun dönemde faydalı olmaktadır.⁽¹⁶⁾ Bu safhalar arasında geçiş sağlanamadığı takdirde, kısa dönemde ekonomik büyümenin müsbet etkilendiği, ancak uzun dönemde tarım üretiminin engelleneceği ve geleneksel ihracat sektörünün olumsuz etkileneceği, hatta masraflı ve verimsiz prestij projelerine kaymalar olacağı ve böylece ödemeler bilançosu problemleri krizlere sürüklenebilecektir.⁽¹⁷⁾

Böylece bazı endüstrilerde ithal-ikâmesi uygulanarak dışarıya olan bağımlılık azaltılmak istenirken, bazılarında ise

(13) Seyidoğlu, Halil, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, s.29-30

(14) Berg, Hartmut, a.g.e. s.220

(15) Berg, Hartmut, a.g.e. s.220

(16) Seyidoğlu, Halil, a.g.e. s.30-31

(17) Berg, Hartmut, a.g.e. s.221

yeni kurulan "yeni endüstriler" belli bir seviyeye (uluslararası rekabet seviyesi) gelene kadar korunmak istenmektedir. Dolayısıyla yabancı rakip ve nisbeten ucuz malların ülkeye ithalatı döviz giderlerini artıracak ve dış açıklara sebebiyet vereceği için ithalat tahditleri (kota, yasak, tarife v.s.) uygulamak zarureti doğmaktadır. Hükümet yetkilileri, mal ve hizmet ihracı, dış yardım, sermaye ithali gibi yollardan sağlanan tüm döviz gelirlerini, çeşitli ihtiyaçlar arasında, elde bulunan döviz rezervlerini aşmayacak şekilde dağıtılacaklarından teorik olarak bir ödemeler bilançosu açığının doğması-engellenmiş olur. (18) Bu tür, koruma önlemleri yurtiçi istihdamı ve ekonomik büyüme açısından da olumlu görülmektedir.

Kambiyo denetimi uygulanmaması halinde gelişmekte olan ülkeler kendi sanayilerini korumayacakları gibi, sınırlı imkânlarla sağlayabildikleri döviz gelirleri de sanayileşmeye katkısı olmayan tüketim malları ithalatına harcanabilecektir. Diğer bir ifade ile kıt döviz kaynaklarının israfı kambiyo denetimi ile önlenmek istenmektedir. Az gelişmiş ülkelerde halkın gelişmiş ülkelerdeki çekici tüketim mallarından haberdar olması onların lüks malları ithalatı özlemlerinin artmasına neden olmaktadır; oysa hükümetler, döviz rezervlerini çeşitli ihtiyaçlar arasında saptanan belirli bir öncelik sırasına göre dağıtabilirler. (19)

(18) Seyidoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat, Teori-Politika-Uygulama*, Genişletilmiş 5.Baskı, 1986, s.325

(19) Seyidoğlu, Halil, a.g.e. s.325

Öte yandan, yine kıt olan kaynakların, kambiyo denetimi vasıtasıyla çeşitli kâr amaçlarına yönelik (arbitraj, spekülasyon) yurtdışına sermaye kaçıışı şeklinde dışarıya transferi önlenilebilmektedir.

İthal-ikâmesi kalkınma stratejisi ile özdeş mütalaa edilebilecek olan kambiyo denetimi, iç pazarın büyümesine ve daha iyi değerlendirilmesi ile birlikte bağımsız bir gelişmenin temelini yaratabilecek olan, ülkenin ihtiyaçlarına göre belirlenmiş bir yatırım malları sanayisinin oluşturulması politikası uzun vadede gerçekleştirilmek istenmektedir.

Yukarda açıklanan amaçların gerçekleştirilmesi istenirken, kambiyo denetimi sisteminin beraberinde getirdiği ekonomik gelişmeye olumsuz etkileri de olabilmektedir. Aşağıda bunların tartışması yapılacaktır.

3. Kambiyo Denetiminin Sorunları

Kambiyo denetiminin sorunlarını ele alabilmek için önce bir tesbitin yapılması gereklidir: Şöyle ki, bu çalışmanın konusu gereği sosyalist sistem ekonomilerinde uygulanan kambiyo denetimi kapsam dışı tutulmakta serbest piyasa ekonomisi hedef alınmış bir ekonomi için kambiyo denetimi geçici bir uygulama olarak kabul edilmektedir.

"Gelişmekte olan ülkeler kambiyo kontrolünü dış ödeme açıklarını baskı altına almak ve ekonomik kalkınma amacıyla yaygın olarak uygulamaktadırlar."⁽²⁰⁾ Temel amaç, bir önceki

(20) Seyidoğlu, Halil, a.g.e. s.324

kısımda açıkladığı gibi dışa bağımlılığı azaltmaktır. Kambiyo denetimi, ekonomik kalkınmanın birinci safhasında yani ithal-ikâmesi uygulandığı dönemde uluslararası ticaret çok-yanlı ödemelerden iki-yanlı ödemelere bir teşvik yaratırsa da uzun dönemde böyle bir amaca yönelik değildir. (21)

Kambiyo denetiminin sakıncaları genel olarak; enflasyon, karaborsa ve döviz kaçakçılığı, yabancı sermaye girişlerini caydırıcılık, rüşvetçilik ve suistimalleri teşviki, bürokrasi ve kaynak israfı gibi sıralanabilmektedir. (22) Fakat bir ekonominin uzun dönemde dışa nisbi bağımsızlığını sağlayacak hayati bir faydasının yanında sözkonusu sakıncalar tali kalabilir. Yalnız asıl mesele, ithal-ikâmesinin gereği olarak kambiyo denetimi esnasında bilinçli bir ithal-ikâmesi uygulanarak, ekonomik politika araçlarının yerinde ve gecikmesiz kullanılmasıdır. Sanayi kuruluşlarının atalete ve rahatlığa düşmelerinin engellenmesi ve gelişmiş ekonomilerin verimliliği, kurulan ülke sanayilerine hedef gösterilerek bu istikamette gelişmelerin sağlanabilmesi için gerekli dinanizm daima muhafaza edilmelidir.

Öte yandan milli paranın aşırı değerlenmesi ile kambiyo denetiminin veya ithal-ikâmesinin bir bütünlüğü de kabul edilememektedir. (23) Zira kambiyo denetimi uygulanırken esnek döviz kuru veya dalgalanan döviz kuru uygulanmasına gidilerek milli paranın aşırı değerlendirilmesi ve bunun getirdiği olumsuz etki-

(21) Aslında ithal-ikâmesi ile ihracata dayalı sanayileşme stratejileri karşılıklı alternatifler olarak değil de ekonomik kalkınmanın birinci ve ikinci safhaları, yani birbirine bağlı bir bütün olarak görülmelidir.

(22) Seyidoğlu, Halil, a.g.e. s.325

(23) Seyidoğlu, Halil, a.g.e. s.36

ler önlenebilir. Ancak kalkınma stratejisi bir bütün olarak, ithal-ikâmesinden ihracata yönelik sanayileşmeye geçilmesinde gecikilmesi ve bunun için gereksiz koruyuculuk politikasının devamı ekonominin ihracata yönelik yapısal değişikliklerinin engellenmesi ile pahalı bir üretim yapısını meydana getirebilir. Sözkonusu sanayideki yapının değiştirilebilmesinin en önemli faktörleri emeğin eğitimi, teknolojik gelişmenin sağlanması ve çağdaş işletmecilik anlayışıyla kurulan ölçek ekonomilerde verimin artırılmasıdır. Ayrıca kurulan ithal-ikâme sanayinde ithal girdilere bağımlılık asgari seviyeye indirilmeli ve yatırımlar dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere göre planlanmalıdır. (24)

4. Uluslararası Boyutta Kambiyo Denetiminin Nedenleri

Bir ülke ekonomisi uluslararası rekabet edebilecek seviyeye gelmiş olması ile birlikte, kambiyo denetiminin çeşitli araçlarını uygulamaya devam etmek gereğini duyabilir. Çünkü uluslararası ekonomik ilişkilerinin gelişmesi veya meydana gelebilmesi, sözkonusu ilişkilerde uygulanan ödemeler sistemiyle ve onun yapısıyla ilişkilidir. İşte nitelik ve nicelik bakımından birbirlerine benzer olabileceği gibi, genellikle birbirlerinden farklılıklar arz eden çeşitli ülke ekonomilerinin dış ödemeler ilişkilerinde uygulanması gereken ortak kurallrın bulunmaması kambiyo denetiminin uluslararası boyutta nedenlerini teşkil etmektedir. Bu nedenler şöyle sıralanabilir: (25)

(24) Seyidoğlu, Halil, a.g.e. s.35

(25) Wagner, Antonin, *Verwaltete Vâhrung*, Bankwirtschaftliche Forschungen Band:39, Verlag Paul Haupt Bern und Stuttgart, 1976, s.18

- Döviz kuru politikaları ve bu politikalarla yakından ilgili denkleştirme kurallarının belirsizliği; uluslararası ödemelerde ağırlıklı kullanılan (diğer milli paraların konvertibl olmasına rağmen) altın, dolar ve SDR gibi ödeme araçlarının miktar ve kaynak bakımından yeterli olmaması veya bunlara güven duyulmaması,

- İlgili ülkelerin dış ödemelerinde meydana gelecek denge-sizliklerde, gerekli likidite kaynağının bulunmaması veya bu kaynağın sistemli bir biçimde dağıtılmaması,

- Ve yukarıda sayılan prensiplerin uygulanabilmesi için ilgili ülkeler arasında gerekli parasal işbirliğinin bulunmaması, olarak kabul edilebilmektedir.

Zira kapitalist sanayileşmiş ülkelerin 2.Dünya Savaşından sonra kurdukları Bretton Woods Para Sisteminin amaçları, genelde yukarıda sayılan sorunların ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Yine bu para sisteminin 1973'te yıkılışının gelişen Dünya ekonomisinin yarattığı yeni sorunlar karşısında sözkonusu fonksiyonlarını yerine getirmemesinden kaynaklandığı bilinmektedir. (26)

C. Değerlendirme

Tam konvertibilite, serbest dış ticareti geliştirerek, üretim faktörlerinin verimini artırmak, iş bölümünün geliştirilmesi, fiyat mekanizmasına dayanarak ilgili ülkelerin refahını artırmak için, bir araç fonksiyonu görmektedir. Ancak, açık-

(26) Aschinger, E.Franz, *Das neue Währungssystem Von Bretton Woods bis zur Dollarkrise 1977*, Fritz Knapp Verlag, 1978, s.15-22

lamalar da belirtildiği gibi, şimdiye dek hemen hemen hiçbir dünya ülkesinde sınırsız anlamda konvertibilite uygulanamamıştır.

Kambiyo denetimi, konvertibilitenin karşıt uygulaması olarak değerlendirilmektedir. Çünkü her çeşit dış ekonomik işlemin yasaklanması ve devlet denetiminde yürütülmesi kambiyo denetimi kapsamına girmektedir. Dolayısıyla iki zıt kutup arasında, yani kambiyo denetimi azaldıkça bir kısmî konvertibilite uygulaması sözkonusu olmaktadır. Ancak bir ülkenin konvertibiliteye geçişi siyasi bir karardan ziyade, sanayileşmiş ve dış ticarete belli dallarda ihtisaslaşmış olm sına bağlı olarak uygulamaya konabilir.

Dolayısıyla nasıl ki sanayileşmemiş bir ülke için konvertibilite uygulaması düşünülmecek ise, diğer taraftan sanayileşmiş ve diğer dünya ülkeleriyle rekabet gücüne sahip bir ülkenin de kambiyo denetimi uygulamaması dünya refahını olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü birincisinde kuvvetli ekonomilerin ezici gücüne maruz kalınacak, tek taraflı bir ekonomik fayda sağlanacak ve bir bütün olarak dünya ekonomisine rekabetin getireceği dinamik etkiler mevcut olmayacaktır. İkinci durumda ise, sanayileşmiş ve rekabet gücüne sahip bir ekonominin yine güçlü ekonomilerle rekabete girmemesiyle gerek kendi ve gerekse diğer ekonomiler için dinamik etkilerin gelişmesi engellenmiş olacaktır.

Ayrıca her ülke kendi iç ekonomik sorunlarını çözmüş olsa dahi, uluslararası ödemelerin belli prensiplere oturtulama-

ması da kambiyo denetiminin uluslararası boyutta nedeni olabilmektedir.

II. Kısmî Konvertibilite, Geçiş Şartları ve Araçları

A. Kısmî Konvertibilite

Mutlak ve tam konvertibilite, bir ülkeye çok taraflı ödeme sisteminden büyük ölçüde avantaj sağlamasını ve ekonomisini diğer ülkelerin ekonomisi ile bütünleştirmesi imkânını sağlaması için gerekli değildir.⁽²⁷⁾ Bu nedenle, dünya ülkeleri arasında halen mevcut olan konvertibilite rejiminin muhtelif derecelerde sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Bir taraftan milli paranın yabancı paralara çevrilebilirliği döviz piyasaları ve uluslararası para piyasasına getirilecek kısıtlamalarla sınırlandırılabilirliği gibi, öte yandan uluslararası mal ve hizmet ticaretinde serbest kullanılması ise, tahditlerle çeşitli şekillerde sınırlandırılmaktadır.

Kısmî konvertibilite olarak adlandırılan bu sınırlamalar genel olarak dört açıdan ele alınmaktadır: Birincisi, ödemeler bilançosu işlemleri dikkate alınmakta ve özellikle başlangıç safhasında cari işlemlerle ilgili ödemelere kısmî konvertibilite tanınırken sermaye hareketleri ile ilgili işlemlere ise orta veya uzun vadede sağlanmaktadır. İkincisi uluslararası her türlü ticari ve mali işlemleri yürüten aktörlerin (ithalatçılar, ihracatçılar, kredi müesseseleri, mali müesseseler gibi) vatandaş ve yabancı ayırımı yapılarak kısmî konvertibilite uygulama-

(27) Aydın, İzzet, 1980'li Yıllarda Türk Lirasının Konvertibilitesi Sorunu, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No:1984-12, s.10

sıdır. Üçüncüsü, bölgeler veya ülkeler bazında, Dördüncüsü, idari sınıflandırmalar olarak mali kurumlar arasında tercih yapılması, yani para değişimini belli bankaların sorumluluğuna (Merkez Bankası, Ticaret Bankası gibi) verilmesi şeklinde farklılaştırılabilmektedir. (28)

Ancak uygulamada genelde yukarıda sayılan kısmî konvertibilite çeşitlerinin tek başına uygulanması yerine, çeşitlerden farklı şekillerde kombinasyonlar yapılarak ilgili ülke ekonomik yapısına göre yürütülmektedir. Yani ilgili sınıflandırmalar karşılıklı alternatifler olmayıp uluslararası işlemlerde, işlemlerin niteliği, bunlarla ilgili şahıs, kurum, ülke olarak tasnif edilmesi şeklinde ele alınması gerekmektedir. Örneğin, bir yandan cari işlemlerde aktörlere konvertibilite tanınırken, aynı zamanda ülkeler bazında veya vatandaş ve yabancı açısından aynı şekilde belli mali kurumların aracılığı ile farklı uygulamalar getirilebilir. Tabii ki burada asıl mesele bu sınırlandırılmaların neden getirildiğidir. Bu sebeple, kanaatimizce öncelikle bu nedenlerin tartışması yapıldıktan sonra yukarıda sıralanan kısmî konvertibilite sınırlandırmalarının nasıl uygulandıklarını açıklamak daha faydalı olabilir. Dolayısıyla bir ülkenin kısmî konvertibilite uygulayabilmesi için, yani geçiş safhası olarak kabul edilecek dönem içinde bir kısım şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Aşağıda bu şartların tartışması yapılacaktır.

(28) Çiller, Tansu, *Dünyada ve Türkiye'de Kur Politikaları ve Sorunları*, İstanbul Sanayi Odası Yayını, No:13, İstanbul, 1983, s.57-58
Aydın, İzzet, a.g.e. s.10

B. Kısmi Konvertibiliteye Geçiş Şartları

Konvertibilite sistemine geçişin şartları, ülkenin ekonomik kalkınma ve büyüme süreci hedeflerinin gerçekleştirilmesi, ekonomideki yapısal değişmelerin hızı ve uygulanacak politikaların ekonominin amaçları ile tutarlı olarak konvertibilite sistemine geçişi ne ölçüde sağlayacağı çerçevesinde değerlendirilebilir. (29) Ekonomik kalkınmışlığın belirtisi ise birinci derecede, dışa bağımlılığın kısmen azaltılması, yani ara ve yatırım malları seviyesinde sanayinin kurulmuş olması, iç pazarın geliştirilerek, tarım sektörü ile sanayi sektörünün karşılıklı uyarıcı dinamikleri ile ekonomide sektörel arası ileri-geri etki sağlamasıdır. Dolayısıyla sanayileşerek kalkınmayı hedef seçmiş, gelişmekte olan bir ülkenin konvertibilite ve böylece serbest dış ticaret uygulamalarına geçebilmesi için gerekli yapısal değişikliği gerçekleştirmiş, yerli üretimin ithal girdisine bağımlılığını asgariye düşürmüş, dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı ihracat sektörünü geliştirmiş ve ekonomik iç istikrarını sağlamış olması gerekmektedir. Dünya ekonomisi ile bütünleşmek (entegrasyon) nihai hedefine uygun olarak ayrıca mali müessesleşmenin yani para, sermaye ve döviz piyasalarının çağdaş gelişmeler ışığında kurulması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Yukarıda sayılan ekonomik yapısal ve kurumsal uygulamalara paralel olarak ekonomik politikanın önemli araçları olan para ve maliye politikalarının uyumlu ve gecikmesiz biçimde uygulanması da önemlidir. Zira belli gelişmeler sağlanıp, ülkenin ödemeler bilançosunda orta vadede olumlu eğilimler ve istikrar gerçekleştirildik-

(29) Aydın, İzzet, a.g.e. s.39

ten sonra, özellikle kısa vadede meydana gelebilecek iç ve dış ekonomik dalgalanmaların ve şokların olumsuz etkileri ancak sözkonusu politikaların anında devreye girmesiyle nötürleştirilebilir veya kısmen etkisiz hale getirilebilir. (Bu çalışmanın birinci bölümü IV.kısımında incelendiği gibi, dış dengesizlik yalnız ülke ekonomisinden değil, dış dünyadaki ekonomik gelişmelere de önemli derecede bağlıdır).

Bir ülkenin ticari ve mali ilişkilerinin uluslararası düzeyde serbestleştirilebilmesi, dolayısıyla ülke parasına konvertibilite tanınabilmesi için, ilgili ülkenin öncelikle nisben bağımsız bir sanayi yapısına kavuşmuş olmasına, iç istikrarın sağlanmış olmasına, mali kurumların gelişmiş olmasına, bunları destekleyecek bilinçli para, maliye ve döviz kuru politikası uygulanmasına ve böylece orta dönemde istikrarlı ve dengeli ödemeler dengesinin göstergelerinin elde edilmiş olmasına bağlıdır. Elde edilecek iç ve dış ekonomik sektörlerdeki müsbet gelişmelerde uyumlu ve paralel olarak adım adım kambiyo denetimi, ithalat tahditleri ve ihracat teşvikleri kaldırılarak konvertibiliteye geçiş sağlanabilir.

1. Nisben Dışa Bağımsız Milli Sanayinin Kurulması

İkinci Dünya Savaşından sonra az gelişmiş ülkelerin kalkınma ve sanayileşmeyi özdeş ele almalarının önemli sebebi, sanayileşmiş ülkelerle aralarındaki faal nüfus başına düşen katma değer (fiziki verim) çok farklı olmasıdır.⁽³⁰⁾ Özellikle bu

(30) Akad, Asaf, "Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemleri", *Alternatif Büyüme Stratejisi*, -İktisat Politikası Yazıları-, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.56

fiziki verim farklılığı, sanayi kesimine kıyasla tarım kesiminde daha büyük bir fark göstermektedir. 1976 yılında, A.B.D. tarım sektöründe çalışan kişi başına katma değer 13.000 \$, Türkiye'de ise, 1200 \$'ın altındadır. Şu halde, biran için kesimler arasında sermaye/emek katsayısının farklı olmasının yarattığı sorunları soyutlarsak, ABD içinde bir emek/yıl karşılığında üretilen tarım ürünü ile mübadele edilen makina için, Türkiye tarım ürünü ihraç ederek on emek/yıl ödemek zorunda kalmaktadır. (31) Öte yandan sanayi ülkeleri ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki sanayi üretimi verim farkı 1/4 hatta 1/2 ye kadar yükselmektedir. (32) Bu sebeple sanayileşme 1.nci derecede gelişmekte olan ülkeler tarafından hedef olarak benimsenmektedir. Burada güdülen kalkınma politikalarının ise verimli ithal ikamesinin ve ihracat sanayinin geliştirilmesine yönelik olması gerekmektedir. (33)

Öte yandan bir ülkenin Gayri Safi Yıllık İhracat Hasılasının bileşiminde sanayi ürünlerinin ağırlığı (oransal) ilgili sanayi yapısı hakkında bir gösterge olarak ele alınabilir. Ayrıca üretilen bu sanayi ürünlerinin imalatında ithal girdilerine nisbi bağımlılık da bir kriterdir; sanayi üretiminde ithal girdileri payı azaldıkça bağımlılık da o derece azalmaktadır.

Sanayileşen bir ülke öncelikle kendi ham madde ve tabii kaynaklarını kullanarak mamül mal elde etmek ve böylece ülke içinde üretimde katma değer artışını sağlamak durumundadır.

(31) Akad, Asaf, a.g.e. s.56

(32) Akad, Asaf, a.g.e. s.56

(33) Balassa, Bela, "Yeni Sanayileşen Ülkelerin 1973 Yılından Sonra Ekonomi Politikası Tecrübeleri ve Türkiye Örneği", *Dışa Açılmada Kambiyo Politikası-II*, Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981, s.18

~~Bunun sonucunda bir taraftan milli gelir ve istihdam olumlu et-~~
kilenecek diğer taraftan ise mamül mal ihracatı sonucunda daha fazla döviz sağlanmış olabilecektir.

Öncelikle sanayi sektöründe dış bağımsızlığı sağlamanın tarım sektörüne de olumlu etkisi olacaktır. Zira tarım sektöründe verimin yükselmesi, gübreleme, sulama ve makinalaşma gibi sanayi sektörünün çıktılarının varlığı ile doğru orantılıdır.

İlgili sanayi dallarında üretim ve verimliliği artırılırken, paralel olarak ihracat sanayin de teşvik edilmesi, hatta gayri safi milli hasılanın artış hızından daha yüksek bir ihracat artış hızı hedef alınmalıdır. Çünkü ihracat artışının milli gelir artışına ilave bir katkısı olacağı gibi (bazı araştırmalara göre ihracat artışındaki her % 10 ilave artış milli gelirden % 1 lik ilave artış sağlamaktadır.) kurulan sanayide de ihtiyaç duyulacak ara ve yatırım malları ithalatı kolaylaştırabilecektir. (34) İhracatın gelişme seyrinde sanayi ürünleri payının yüksek olması ve bu payın artış göstermesi ülke ekonomisinin sanayileşmesindeki diğer bir göstergesi olarak mütalaa edilebilir.

Yukarda açıklanan kriterler çerçevesinde, dışa bağımsızlığını gerçekleştirememiş bir ülkenin serbest dış ticaret amacıyla parasını konvertibl ilan etmesi, sonuç olarak güçlü ülkelerin ekonomik bağımlılığına girmesi anlamını taşımaktadır.

2. Cari İşlemler Bilançosunda Dengenin Sağlanması

Dışa bağımsız sanayileşmeyi hedef seçmiş bir ülke, aynı zamanda orta ve uzun vadede ülkedeki toplam arz ve talep arasın-

(34) Kazgan, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1984, s.93

daki dengeyi dış finansmandan bağımsız olarak kurmayı hedef edinmelidir. Kısa dönemde yurtiçi tasarruf yetersizliğinde ve böylece ithalat fazlası sonucunda meydana gelecek dış açıkların yabancı kaynaklarla finansmanı mümkün olabilir. Ancak orta ve uzun vadede yabancı kaynak maliyeti ve diğer yan etkileri dikkate alındığında risklerinin büyük olduğu görülmektedir (Bkz. bu çalışmanın 1.bölüm, IV.kısım A.2. dış ödemeler dengesizlik nedenleri).

Cari işlemler bilançosunda sözkonusu bu dengenin sağlanması, birinci derecede, önceki kısımda açıklanan verimli ithal ikâmesinin ve ihracat sanayinin kurulmuş olmasına bağlıdır. Bunun yanında ödemeler bilançosu denkleştirme politikaları olarak harcama değiştirici ve harcama kaydırıcı politikalar da dengenin sağlanmasında önemli etkiye sahiptirler.⁽³⁵⁾ Zira bu politikalar söz konusu sanayileşme stratejileri yürütülürken (ithal ikâmesi-ihracat sanayi), yapısal değişiklikleri hızlandırıcı ve uyarıcı etkide bulunabilmektedir.

Cari işlem bilançosu dengesi ile yatırım-tasarruf arasındaki ilişki teorik olarak şöyle açıklanabilir:⁽³⁶⁾

$$Y + M = C + I + G + X \quad (1)$$

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (2)$$

Y = Milli Gelir

X = İhracat

C = Tüketim

M = İthalat

I = Yatırım

S = Tasarruf

G = Kamu Harcamaları

(35) Seyidoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat*, s.179-183,

(36) Aydın, İzzet, a.g.e. s.41

Buradaki X-M Dış Ticaret bilançosu açığıdır. X-M'in pozitif olması X'i artırır, aksi halde azaltır. (37)

İki nolu denklemden hareketle (basitlik amacıyla devlet harcamaları dikkate alınmazsa) dış ticaret ile yurtiçi tasarruf ve yatırım ilişkisi $S-I=X-M$ olarak elde edilecektir. Böylece

$$\begin{aligned} Y &= C + I + X - M & S + M &= I + X \\ Y - C + M &= I + X & S - I &= X - M \\ Y - C &= S \end{aligned}$$

denge durumunda yurtiçi tasarruf-yatırım farkı, ülkenin net ihracatına yani yurtdışı yatırımlarına eşit olacaktır. (38) Bunun tersi durumunda ise, yani $I-S=M-X$ olarak yurtiçi yatırım fazlası ülkeye giren ithalat fazlasına eşit olmaktadır. Bu da ülkeye yabancı sermaye girişi, dış borçlanma veya döviz rezervlerinin azaltılması sonucuna eşittir. Sözkonusu $S-I=X-M$ kaynak dengesi olarak tanımlanmaktadır. (39)

Öte yandan başka bir açıdan, yine bir nolu formülden hareketle yurtiçi üretim ile harcamalar arasındaki fark [Dış Ticaret Açığı (DTA)] iç fiyat düzeyi ve döviz kuru veri iken, cari işlemler bilançosu denge veya farkını yantıtmaktadır:
 $X-M = Y - (C - G + I)$ Bu formülden hareketle yurtiçi üretimin iç harcamalarla massedilememesi durumunda, mal ve hizmet ihracının ithalatından büyüklüğü dolayısıyla CİB fazlası, aksi durumda ise CİB açığı ortaya çıkmaktadır.

(37) Buradaki kuramsal açıklamalar CİB'nun orta ve uzun vadede denge şartlarını içermektedir. Kısa vadede ise para, sermaye ve döviz piyasaları etkileri dikkate alınmalıdır.

(38) Kazgan, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.37

(39) Kazgan, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.48

Yukarıdaki teorik çerçevede gelişmekte olan bir ülkenin cari işlemler bilançosu dikkate alındığında, $I > S$ yani $M > X$ durumuyla karşılaşılmaktadır. Bu durumda ilgili ülkenin belli alternatifleri vardır: Birincisi iç tasarrufları yatırımların seviyesine çıkarmak; ikincisi yabancı kaynaklara baş vurmak (yabancı sermaye yatırımı ve dış borçlanma); üçüncüsü ithalatın, dolayısıyla yatırımların kısıtlanması; dördüncüsü ise ihracatın artırılmasıdır. Yabancı yatırımların artırılması zor ve uzun dönemde gerçekleşebilmesi ve dış borçlanmanın faiz yükü ve bazı bağlı yükümlülükleri sebebiyle zor ve son durumlarda başvurulabilecek alternatiflerdir (Bkz. bu çalışmanın 1.Bölüm IV. A.2.). Öte yandan ithalatın dolayısıyla yatırımların kısıtlanması ise, yurtiçi üretimi ve ihracatı olumsuz etkileyebileceği için, ters etkili bir çözüm yolu olabilir. Dolayısıyla yurtiçi tasarrufların ve ihraç ürünlerinin artırılması ($I = S$) ve CİB dengesi için tercih edilecek politikalar olmaktadır.⁽⁴⁰⁾ Böylece ilgili ülkede verimli ithal-ikâmesi ve ihracat sanayilerinin kurulmuş olmaları ve ürünlerinin dış piyasalarda rekabet gücüne sahip olmaları gereği, bir önceki kısımda açıklandığı gibi, konunun mihenk taşıını oluşturmaktadır.

3. Fiyat İstikrarının Sağlanması

Genelde her ekonomide fiyat istikrarına paralel olarak, işsizliğin asgari düzeye indirilmesi, yeterli seviyede büyüme hızının sağlanması, nisben liberalize edilmiş dış ticaret ve sosyal dengeyi bozmayacak gelir dağılımı hedef olarak seçile-

(40) Kazgan, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.70-71

bilmektedir. (41) Ancak bu hedefler izafidir, zira her ülkenin ekonomik şartlarına, kalkınma hedeflerine, zamana ve dünya konjüktörüne göre değişebilmektedir. Gelişmekte olan bir ülke için ise ekonomik büyüme başta gelen hedef özelliğindedir. Ancak bu ekonomik büyüme için sermaye birikiminin ve ekonomik yapı değişikliklerinin bilinçli bir "kalkınma politikası" çerçevesinde yürütülmesi mümkün olmaktadır. (42) Ayrıca bu politikanın ekonomik istikrarın dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü hızlı fiyat artışlarının, dengesiz kaynak dağılımı, CİB dengesizliği ve sosyal dengesizlikleri yarattığı ve ekonominin dünya piyasalarında rekabet gücünü azalttığı bilinmektedir.

Bu nedenle ekonomi sanayileşirken ihracatı artırarak, CİB de dengeyi sağlamak istenirken, fiyat istikrarının ihmal edilmesi gerekmektedir. Fiyat istikrarsızlığı nedenleri bu tür ekonomilerde ağırlıklı yapısal olacağı gibi, konjonktürel de olabilir. Yapısal nedenlerin çözümü verimli sanayileşme yani üretim artışı ile sağlanabilirken, konjüktürel fiyat istikrarsızlıkları ise, maliye, para-kredi ve döviz kuru politikası gibi araçlarla etkisiz hale getirilebilir.

4. Sermaye, Para ve Döviz Piyasalarına İşlerlik Kazandırılması

Konvertibilite rejiminin diğer bir şartı da, ülkenin para ve sermaye piyasalarının uluslararası para ve sermaye piyasaları ile bütünleşmeyi sağlayacak ölçüde geliştirilmesidir. (43) Gelişmekte olan bir ülkenin yabancı sermaye ve teknolojiye kuşkusuz

(41) Kazgan, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.70

(42) Ertüzün, Tefik, *İktisat Politikası Modelleri*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, No:503, İstanbul, 1984, s.154

(43) Aydın, İzzet, a.g.e. s.47

~~ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacın karşılanması ise genellikle ülke~~
sermaye piyasasının kurulurak dışa açılması ile mümkündür.

Yabancı sermayenin en önemli fonksiyonu, bir taraftan ülke içindeki yatırımlarla tasarruf arasındaki tasarruf olayhine olan açığın düzeltilmesine ve diğer taraftan ise döviz ihtiyacının giderilmesine kısmen de olsa katkıda bulunmasıdır. Aynı zamanda iç üretimde ihtiyaç duyulan ara ve yatırım mallarının ithalinde, diğer bir ifade ile ülkenin döviz açığının kapatılmasında yabancı sermaye transferi etkili olabilmektedir. Ayrıca kamu ve özel işletmelerin uluslararası piyasalara tahvil ve hisse senedi ihraç edebilme imkânı yine sermaye piyasasının gelişmesi sonucunda sağlanabilecek, böylece ilgili kamu ve devlet kuruluşlarının verimli üretim yapmalarının bir dinamizmi oluşacaktır. Bu suretle ülkede sermaye piyasası üretken yatırımların orta ve uzun vadeli finansmanını artırabilecektir.⁽⁴⁴⁾ Ancak, sermaye piyasası fonksiyonlarını iyi bir şekilde yerine getirebilmesi için faiz oranları tesbitinin resmi otorite yetkisinden alınıp piyasa güçlerine bırakılmasında yarar vardır.

Para piyasasının geliştirilmesinde ise, birinci şart mevduatlara enflasyon oranının üzerinde faiz oranı sağlanması ve bununla sağlanacak tasarrufların yatırımlara aktarılabilmesidir. Mevduata sağlanacak reel faiz getirisi yurt dışına sermaye kaçışını önleyebilecektir. Hatta reel faizin biraz cazip hale getirilmesiyle sermaye (döviz) girdisi artışa teşvik edilebilir. Yine

(44) Balassa, Bela, "Türkiye Büyüme Politikaları ve Döviz Kuru", *Türk Ekonominin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası*, Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, İstanbul, 1979, s.21

~~bu uygulama ile, ilgili ülke parasının konvertibl olmaması ha-~~
linde, karaborsa döviz piyasasının gelişmesini etkileyen faktör-
lerden birisi kaldırılmış olur.

Diğer taraftan para piyasasının döviz piyasası ile bütün-
leştirilmesinde, uluslararası kısa süreli sermaye hareketleri-
nin ilgili piyasalardaki denge sağlayıcı fonksiyonları (arbit-
raj-spekülasyon) elde edilmiş olabilecektir. Yani ekonomide rant
gelirlerinin ve böylece verimsiz kaynak dağılımı kısmen engellen-
miş olabilecektir.

Aşağıdaki kısımda para ve döviz piyasalarında uluslararası
kısa süreli sermaye hareketlerinin denkleştirici fonksiyonla-
rı teorik olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

(1). *Uluslararası Kısa Süreli Para ve Sermaye Hareketleri*

Para piyasası dar anlamda, iki banka arasındaki kısa süre-
li para hareketleri anlamına gelmektedir (Banka Piyasası).⁽⁴⁵⁾
Böyle bir para ticareti belli bir tutardaki paranın, kabul edi-
len belli bir faiz oranında ve belli bir zaman süresi içinde ge-
ri ödenmek kaydıyla cereyan etmektedir. Para piyasasının bu fonk-
siyonu ile bankalar sistemindeki, bir bankanın likidite fazlası-
nın diğer bir bankanın likidite açığının kapatılmasıyla likidi-
te dengesi kurulmaktadır.⁽⁴⁶⁾ Yalnız bu tanım içinde kısa süre-
li menkul kıymetler de para kapsamında düşünülmektedir. Yine bu
tanıma şahıslar ve özel firmalar da dahil edildiği takdirde, pa-
ra piyasası daha geniş anlamda, iki banka arasında; bir banka
ile/bir şahıs veya firma arasında belli bir tutar, belli bir

(45) Lipfert, Helmut, *Devisenhandel*, Fritz Knapp Verlag, GBB, 2.Auflage,
1981, s.11

(46) Lipfert, Helmut, *Devisenhandel*, a.g.e. s.12

zaman süresi için para ve menkul kıymet alış verişi şeklinde meydana gelmektedir (Milli Para Piyasası).

Uluslararası para piyasası ise, değişik milli sınırlarda ikâmet eden piyasa aktörleri arasında cereyan eden ve (a) günlük (vadesiz) para (call money, depôts a we), (b) vadeli para (time deposits veya for ward money, depôts a terme), (c) yabancıların, genellikle bankaların piyasaya sürdükleri banka kabul-leri (bankers acceptances, acoeptotions de bangues) ve (d) tahviller (treasury bills, bons du tresor) gibi kredi araçlarından oluşan finans piyasasıdır.⁽⁴⁷⁾ Bu piyasa işlemleri birinci derecede iki banka arasında cereyan ederken bir banka ile bir çokuluslu veya uluslararası şirket arasında da cereyan edebilmektedir.

Çokuluslu şirketler ve uluslararası ticaret yapan şirketler uluslararası para piyasasında döviz piyasası kombinasyonu ile büyük miktarlarda kısa vadeli finans kaynakları alış-verişinde bulunurlar. Bu alış-veriş piyasaları arasındaki net faiz farkından kâr elde etmek (arbitraj), döviz spekülasyonu yapmak veya alacak veya borçlarını (Cash-flow) kur riskine karşı korumak (covering) için vadeli döviz piyasası işlemlerinde bulunurlar. Yine çokuluslu şirketler yabancı ülkelerdeki faaliyetlerinde karşılaştıkları bilanço ve ekonomik (net bağlı değerler, exposure) risklerinin telafi edilmesi amacıyla para ve döviz piyasaları işlemlerinde (hedging) bulunurlar. Covering ve hedging işlemleri teknik açıdan hiçbir farklılık arzetmemektedir;

(47) Lipfert, Helmut, *Devisenhandel*, a.g.e. s.23

~~zira kullanılan teknikler para ve döviz piyasası teknikleridir.~~

O halde bu iki tedbir sebep ve amaç yönünden birbirlerinden farklılaşmaktadır. (48)

Böylece uluslararası kısa süreli sermaye hareketlerinin şeması yukarıdaki açıklamalarla kısaca ortaya konmuştur. Dolayısıyla uluslararası para piyasası ile döviz piyasasındaki işlemler uluslararası kısa süreli sermaye hareketlerini meydana getirmektedir.

Şimdi bu piyasanın teknikleri ve fonksiyonları, özellikle döviz kurlarının kısa süreli tahminlerinde ve tahlillerindeki fonksiyonları incelenecektir.

(2). *Döviz Kuru Garantili Güvenli Faiz Arbitraji*

Faiz arbitraji yurt dışı faiz oranının (Dolar), yurtiçi faiz oranından cazip olmasını değerlendirerek kâr elde etmek amacıyla yapılan kısa vadeli bir sermaye hareketidir. Ancak bu harekette arbitrajcı kârını garantiye alabilmek için döviz piyasalarında da (vadesiz ve vadeli) alım ve satım yaparak kur riskine karşı kendisini garanti altına almış olur. (49) Şöyle ki, yıllık faiz oranları

Zi = TL. % 40 (Yurtiçi faiz oranı)

Faiz oranları farkı : % 28

Za = \$: % 12 (Yurtdışı faiz oranı)

Wk = Dolar vadesiz kuru: 450 TL.

Wt = Dolar 1 yıl vadeli kuru: 600 TL.

(48) Coveoring ve Hedging hakkında geniş bilgi için Bkz. Lipfert, Helmut, *Devisenhandel*.

Hedging için ayrıca Bkz. Ergin, Feridun, *Uluslararası Ödemeler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, No:421, İstanbul, 1978.

(49) Rose, Klaus, *Teorie der Aussenwirtschaft*, 8.Auflage, Verlag Fritz Vahlen München, 1981, s.231

Swap Oranı : $\frac{600-450}{450}$: % 33.3 Prim; yani ilgili paranın vadesiz teslim kuruna göre, vadeli kuru daha yüksektir. (50)

Arbitrajcının elinde 10 milyon TL. olduğunu varsayalım. Bunu TL. olarak bankaya yatırdığı takdirde bir yıl sonunda 4 milyon TL. gelir elde etmiş olacaktır. Arbitrajcı

$G = 10$ Milyon TL., $B_1 = G(1 + Zi)$ 14 milyon TL. (Bir Yıl Sonraki Yurtiçi Yatırım Değeri)

4.000.000 TL. Net gelir sağlamıştır.

İkinci alternatif olarak 10 milyon dolarını arbitrajcı vadesiz döviz kuru üzerinden dolara çevirerek elde edeceği 22.222. $\text{\$}$ 'ı yıllık % 12 faizden Avrupa dolar piyasasında bankaya yatıracaktır. Bir yıl sonra dolar piyasasında 2.667 $\text{\$}$ faiz geliri elde edilir ki, bu da vadeli döviz kuru üzerinden önceden satılmış olduğundan böylece 1.600.200 TL. Avrupa dolar piyasasından gelir elde etmiş olacaktır. Bu işleme paralel olarak arbitrajcı bankaya yatırmış olduğu 1 yıllık 22.222 $\text{\$}$ 'ı yine vadeli döviz kuru üzerinden satarak burada da 3.333.200 TL. kur farkı kârı elde etmiş olacaktır. Dolayısıyla toplam kârı ikinci alternatifinde 4.933.400 TL. olacaktır.

Birinci alternatifde ise yalnız 4 milyon TL. faiz geliri elde edilebileceğinden dolayı döviz kuru garantili faiz arbitraj işlemi 933.400 TL. daha kârlı olacaktır. Bu gelişmeleri formülle şöyle gösterebiliriz: (51)

(50) Seyidoğlu, "Uluslararası Kısa-Sürelı Sermaye Akımları: Teorik Yaklaşım", Karadeniz Üniversitesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Yıl:1984, s.3.

(51) Rose, Klaus, a.g.e. s.231

Bir yıl sonraki Yurtdışı Yatırım Değeri $B_2 = G \frac{W_t}{W_k} (1+Z_a)$,

$B_2 = B_1$ olduğu takdirde yurtdışına sermaye yatırımı avantajlı olmamaktadır

$$G(1 + Z_i) = G \frac{W_t}{W_k} (1 + Z_a) / G \quad \text{veya}$$

$$1 + Z_i = \frac{W_t}{W_k} (1 + Z_a) / (1 + Z_a)$$

$$\frac{1 + Z_i}{1 + Z_a} = \frac{W_t}{W_k} / -1$$

$$(Z_i - Z_a) \frac{1}{1 + Z_a} = \frac{W_t - W_k}{W_k} \quad \text{Swap Oranı} > (Z_i - Z_a)$$

G = Sermaye

Zi = Yurtiçi Milli Para Faiz Oranı

Za = Yurtdışı Yabancı Para Faiz Oranı

Wt = Vadeli Döviz Kuru

Wk = Vadesiz Döviz Kuru

Genelde $\frac{1}{1 + Z_a}$ dikkate alınmayarak, faiz oranları farkı swap oranına eşit olduğu takdirde denge sağlanmış olacak ve sermaye hareketi kârlı olmayacaktır. Yukarıdaki formülde örneğimizin rakamlarını koyduğumuz takdirde sonuç,

$$(0.40 - 0.12) \frac{1}{1 + 0.12} < \frac{600 - 450}{450}$$

$$= 0.28 \frac{1}{1.12} < \frac{150}{450}$$

$$\Rightarrow 0.28 < 0.33 \quad \text{olur.}$$

Yukardaki denklemin sağ tarafı büyük ve pozitif olduğu (Prim) sürece yurt dışına sermaye yatırmak cazip olmaktadır.

~~Sol tarafın büyük olması veya sağ tarafın negatif (iskonto) ol-~~
ması halinde ise sermaye ihracı yani yurtiçi yatırımları cazip
olmaktadır. (52)

Faiz farklarının % 28 değilde % 35 olması ve Swap oranı-
nın sabit kalması varsayımında ise, yurtiçine sermaye girişinde
bir artış sözkonusu olacaktır; çünkü swap oranı < Faiz oranları
farkı olmaktadır. Bu durumda ₺ fonları vadesiz döviz piyasasın-
da TL. ile değiştirilecek ve bu TL. fonları vadeli olarak banka-
ya yatırılacak veya TL. cinsinden menkul kıymet satın alınacak-
tır (faiz oranları değişmemesi şartı ile). Bunun karşılığında
ise aynı süreli olmak üzere vadeli piyasadan TL. karşılığında
 ₺ satın alınacaktır. Sonuçta arbitrajcı % 2 net kâr (banka ko-
misyonları dikkate alındığı zaman) elde etmiş olur.

Yukarıdaki formülün eşitliği, yani döviz ve para piyasa-
larının denkliği dalgalı kur sistemi uygulamalarında şöyle ger-
çekleşmektedir:

Örnekte olduğu gibi kâr sağlamak isteyen arbitrajcı va-
desiz döviz piyasasında dolar talep ederek, bu piyasada dolar
kuru yükselecek ve vadeli döviz piyasasında dolar arz edecekle-
ri için bu piyasada da dolar kuru düşecek, dolayısıyla swap ora-
nı azalarak faiz oranları farkına eşit bir duruma gelecektir.
Böylece döviz kuru garantili faiz arbitrajı kârlı olmayacaktır.

Yukardaki örneğimiz ortaya koyduğu gibi, normal piyasa
şartları altında faiz arbitrajcılarının hareketleri piyasalar
arasındaki dengesizliğin kalkmasında önemli fonksiyona sahiplerdir.

~~Ayrıca piyasalardaki benzeri dengesizlikler Merkez Bankası müdahalesiyle dengeye getirilebilir. Sermaye çıkışlarında piyasaya milli para karşılığı döviz satar veya vadeli döviz piyasasından milli para karşılığında döviz satın alarak swap oranını düşürebilir.~~ (53) Merkez Bankasının vadesiz döviz piyasasında milli para karşılığı dolar satması TL. miktarını piyasadan azaltacağından TL. faiz oranının yükselmesini etkiler. Dolayısıyla formülün her iki tarafında da eşitlik yönünde gelişme olacaktır. Faiz arbitraj hareketi risksiz, kârı garantili bir para piyasası ve döviz piyasası işlemidir.

(3) Döviz Spekülasyonu

Döviz spekülasyonu vadeli döviz kuru ile o vadede gerçekleşen vadesiz döviz kuru farklılıklarından kâr etmek amacıyla, tahminlere dayanarak uluslararası döviz piyasalarında yapılan döviz alım-satım işlemleridir. (54) Bu olayı bir örnekle açıklayalım:

W_t = Üç aylık vadeli döviz kuru,

W_b = Üç aylık döviz piyasasında gerçekleşmesi tahmin edilen döviz kuru,

W = Üç ay sonra gerçekleşen vadesiz döviz kuru,

t_0 = Bugün, t_1 = Üç ay sonrası

Spekülatör t_0 'da t_1 için tahmin ettiği vadeli kur (W_b) şayet t_0 'da cari olan vadeli döviz kurundan (W_t) yüksek ise W_t satın alacaktır. W_b 'nin W_t 'ye eşitliği derecesinde ve W 'nin bunlardan yüksekliği ölçüsünde spekülatörün kârı da artacaktır.

(53) Rose, Klaus, a.g.e. s.232

(54) Lipfert, Helmut, *Devisenhandel*, a.g.e. s.50

~~Bunun tersi olarak, sayet gerekleŒen kur vadeli kurdan~~
kk olur ise spekulatr zarar edecektir.

Diğer taraftan spekulatrn $W_b < W_t$ olacağını tahmin etmesi halinde W_t satacak; bu taahhtn yerine getirmek için aynı vadede gerekleŒecek vadesiz döviz piyasasında döviz satın alacaktır.  ay sonra gerekleŒen cari vadesiz döviz kuru (W), W_t 'den dŒk olduğu ölçüde spekulatr kr elde etmiŒ olacaktır; tahmininin tersi bir geliŒme olması halinde ise spekulatr zarar edecektir.

Döviz spekulasyonu döviz kuru garantili arbitraj hareketiyle kıyaslandığında birincisinin kâr veya zararı tahminlere dayanırken, ikincisinin ise herhangi bir riski söz konusu değildir. (55)

Döviz piyasalarındaki spekulasyon hareketleri de arbitraj hareketlerinde olduğu gibi döviz kurlarının ilgili piyasalarda dengeye gelmesini etkileyen faktörlerdir. Zira $W_b > W_t$ 'nin tahmin edilmesi W_t 'ye olan talebi artırmasıyla W_t dŒecektir, ki bu dŒŒ W_b 'ye eŒit olduğunda spekulasyon hareketi durmuŒ olacaktır.

5. Gerçekçi Döviz Kuru Politikası Uygulanması

İdeal olarak döviz kuru seviyesinin ilgili ülkenin arzulağığı üretim, tüketim, dıŒ ticaret ve dıŒ demeler yapısıyle, sbvansiyonlarıyla ve döviz kontrollerleriyle tutarlı olması dŒnlebilir. (56) Teorik olarak bu tutarlılığa eriŒebilmek için,

(55) Lipfert, Helmut, *Devisenhandel*, a.g.e. s.50 ve 99

(56) Mansur, Ahsan Habip, "Die Bestimmung des angemessenen Wechselkurses in Entwicklungslndern", *Finanzierung und Entwicklung*, Dezember, 1984/4, s.18

~~zaman içinde reel üretim ile finansal akımları birleştiren, dö-~~
viz kuru ve diğer değişkenlerin optimal değerler kazanmasını
sağlayan ekonomik genel denge modeli gerekmektedir. (57) Bu me-
kanizma sonucunda elde edilecek doğal denge kuru, hiçbir kambi-
yo ve miktar kısıtlaması, hiçbir dış yardım ve borç, gümrük du-
varları, yurda akan işçi dövizleri ve hatta eski yıllardan kal-
ma döviz rezervlerinin olmadığı bir ortamda oluşması gerekme-
tedir. (58) Ancak bu yaklaşımın amprik araştırmalarda zor uygu-
landığı bilinmektedir; zira birçok ülkede önemli bilgiler mev-
cut olmadığı için geleceğe yönelik politik amaçları bilinmemek-
tedir. (59) Bu sebeple mevcut döviz kurunun uygunluğunun değer-
lendirilmesi ve gerçekçi döviz kurunun tesbiti için pratik yak-
laşım biçimlerine başvurmak gerekmektedir. Sözkonusu böyle bir
yaklaşım ile tesbit edilecek döviz kurunun belli bir maliye, para
ve gelir politikaları eşliğinde yeterli ekonomik büyümeyle bir-
likte orta vadede ödemeler bilançosu istikrarıyla uyumlu olma-
sı gerekmektedir. Bu yaklaşımda ödemeler bilançosu istikrarında,
her CİB açığının sermaye girişleriyle karşılanabileceği de kabul
edilmektedir.

Bu çerçevede gelişmekte olan ülkeler için gerçekçi döviz
kuru politikası amaçları şöyle ele alınabilir: Bu tür ülkelerin
ödemeler bilançosundaki dengesizliğin temel nedeninin ihracat
yetersizliği olduğu kabul edilmektedir. İhracatın yetersizliği
ise birinci derecede ülke ekonomisinin sanayileşmesi ve belli
ihracat dallarında ihtisaslaşmasıyla ilgilidir; bu nedenle döviz

(57) Mansur, Ahsan Habip, a.g.e. s.18

(58) Çiller, Tansu, a.g.e. s.61

(59) Mansur, Ahsan Habip, a.g.e. s.18-19

~~kurlarının gerçekçi olmasının ihracat artışına etkisi üretim sorunlarının çözümlenmesinden sonra düşünülebilir.~~ (60) Zira sözkonusu sorunlar halledilmeden döviz kuru politikalarıyla ancak kısa ve orta dönemde ihracat artışı sağlanabilir. Böylece ihracatın artırılmasında kur politikasının önemli fonksiyonuyla birlikte, dış pazar, iç pazar ve maliyet kayıtları da dikkate alınarak, ihracat artış hızını ithalat artış hızının üzerine çıkarılması düşünülebilmektedir. (61)

Çünkü Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde CİB açığı yanında dış borç servis yükü ağır olan, GSMH'nin büyük bir bölümünü oluşturan hatta bazı ülkelerde onu da aşan geri ödenmesi gereken dış borç durumu mevcuttur. Böylece konvertibilitenin ön şartı olan CİB dengesinin de birinci şartı ihracatın artırılması, bunun gerçekleştirilebilmesinde ise iç sanayileşmeyle birlikte gerçekçi döviz kuru politikasının uygulanmasının önemli bir yeri olduğu söylenebilmektedir.

Konvertibilite rejimine geçişte, tesbit edilecek döviz kuru, o ülkenin fiyat ve maliyet düzeyi ile ticarî ortaklarının fiyat ve maliyet düzeyi arasındaki farkları asgariye indiren ve böylece iç ve dış fiyatlar arasında uyumu sağlamaya yönelik olmalıdır. (62) Ancak ihracatını geliştirmek isteyen gelişmekte olan bir ülke için iç ve dış fiyat farklarının nominal kurlara yansıtılması yeterli olmayabilir. Çünkü gerek ihraç ürünlerinin

(60) Alkin, Erdoğan, "İzlenen Kur Politikasının Etkileri", *Türkiye'de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler*, Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981, s.25

(61) Kazgan, Gülten, "Türkiye'de Kur Politikası ve TL.'nin Konvertibilitesi", *Dışa Açılmada Kambiyo Politikası-II*, Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981, s.25-26

(62) Aydın, İzzet, a.g.e. s.68-69

~~kalite ve ambalajlarının dünya standartlarından düşük olması ve~~
gerekse nakliye ve liman hizmetleri gibi alt yapıların maliyet artırıcı etkisi ihracatı zorlaştırabilir. Bu sebeple ihracata sağlanan teşviklerle (ucuz kredi, vergi iadesi, fon iadesi v.s.) meydana gelecek efektif kurların ithalat tahditleriyle meydana gelen ithalat efektif kurlarından birincinin lehine düzenlenerek uygulanması gerekebilir. (63)

Ayrıca bu tür bir efektif kur farklılaştırmasının diğer bir gereği de, yeni piyasaların ve/veya yeni malların ihracının getireceği başlangıç riskidir. Sözkonusu bu teşviklerin orta vadede yeni üretim teknolojilerinin geliştirilmesi ve diğer maliyet düşürücü noksanların tamamlanmasıyla kaldırılarak efektif kurların uzun dönemde nominal kurların seviyesine indirilmesi de planlanmalıdır. Ancak ihracata sağlanan bu teşvikler azaltılırken rakip mal üreten diğer ülkelerin ihracatçılarında sağladıkları teşvik ve sübvansiyonların da dikkate alınması önemlidir.

Ihracata sağlanabilecek efektif kur farklılaştırmasında farklı kriterler dikkate alınabilir. Bunlardan mal bazında yapılacak uygulama ile, karşılaştırmalı üstünlükler ışığında uzun dönemde ihraç edilebilecek ürünler tercih edilerek teşvik edilebilir. İkinci bir kriter ise ihraç edilecek malların üretiminde ülke ekonomisine sağlanan katma değer dikkate alınarak bu değerlerin yükselmesiyle teşvik oranları da yükseltilebilir. Son kriter de ihracatta ithal girdilerine bağımsızlık teşvik edilerek, sonuçta iki yönlü döviz kazancı sağlanabilecektir.

(63) Kazgan, Gülten, "Yeni Döviz Kuru Politikası", *Para ve Kredi Dergisi*, Haziran 1981/6, s.10

~~Ancak gerek iç-dış fiyat farklarının nominal kurlara yansıtılması ve gerekse ithalat ve ihracatta efektif kur farklılaştırılması, ihracatın uzun dönemli gelişmesini gerçekleştirebilecek yeterli politikalar değildir. Uzun dönemde, iç piyasa ve dış ticaret kesimi ya da dış ticaret kesiminde ithal ikâmesi ve dış satım mallarında nisbî fiyatlar reel kaynak maliyetleriyle ve talep fonksiyonuyla belirlenecektir. (64) İşte burada olay, yine asıl olan verimli ithal ikâmesi ve teknolojik gelişmelere ayak uydurarak reel maliyetleri düşürebilecek ihracat sanayiinin uzun dönemli stratejiler ve orta dönemli planlarla uluslararası rekabet edilebilecek seviyeye getirilmesinde düşümlenmektedir.~~

Burada bir hususun açıklanmasında fayda vardır. O da konvertibilite ile döviz kuru sistemleri arasındaki bağıdır. Bilindiği gibi konvertibilite, bir paranın başka bir paraya serbestçe değiştirilmesi ve uluslararası işlemlerde serbestçe kullanılmasıdır; döviz kuru ise yabancı bir paranın milli para cinsinden değeri anlamına gelmekte, yani birincisinde değişim ve kullanım serbestliği, ikincisinde ise değişim oranının tesbiti sözkonusudur. Yukardaki paragraflarda doğal denge kuru, gerçekçi kur gibi kavramlardan bahsedildi. Özellikle bir ekonomide gerçekçi döviz kuru resmi otoritelerce (Merkez Bankası) tesbit edilebileceği gibi, piyasa güçlerinin oluşturulmasına da bırakılabilir. Her iki durumda da serbest piyasa ekonomi uygulaması kabul edilmektedir. Zira Batı Avrupa Ülkeleri 1958 yılında paralarına konvertibilite tanıdıkları zaman döviz kurları sabit kur sistemi için-

(64) Kazgan, Gülten, *Para ve Kredi Dergisi*, a.g.e. s.13

~~de belli marjlarda dalgalanmaya bırakılmıştı ve bu marjların~~
zorlanması durumunda ilgili ülkeler Merkez Bankaları kur ayarlamalarını yapıyorlardı. Yani döviz kurunun tesbiti piyasa güçlerine bırakılabileceği gibi, ilgili ülke sanayi yapısı, dış ticaret yapısı, istikrar politikası, istihdam politikası, para ve faiz politikaları çerçevesinde resmi otorite tarafından da günlük ayarlamalarla gerçek seviyede yapılabilir. (65)

6. Yeterli Döviz Rezervlerinin Sağlanması

Bir ülkenin brüt uluslararası rezervleri o ülkenin Merkez Bankasındaki uluslararası standartlarda olan altın miktarı, döviz miktarı ve diğer bankalardaki döviz miktarı toplamından meydana gelmektedir (IMF rezervleri dikkate alınmadığında); bu toplamdan muhabir borçlarının (Over drafts) düşülmesiyle net rezervler, net rezervlerden altın miktarının düşülmesiyle net döviz rezervleri elde edilmektedir.

Yeterli döviz rezervi anlamı, ülkenin ekonomik konjunktürünün her safhasında konvertibilite rejiminin muhafazasını sağlayan döviz miktarı olarak düşünülmektedir. (66) Çünkü bir ülkenin uluslararası işlemleri gereğince her an toplam döviz arzı toplam döviz talebine eşit olamayacağı gibi konvertibl dövizler bazında da bu eşitsizlik sözkonusu olabilmektedir. Bunlar

(a) ithalatın ve ihracatın mevsimlik dalgalanmalarından, (b) uluslararası kısa süreli sermaye hareketlerindeki ani gelişmelerden,

(65) Manisalı, Erol, "Türkiye'de Döviz Kurunun Serbestçe Oluşmaya Bırakılmasının Doğurduğu Sorunlar, Kambiyo Kuru Politikası", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Ağustos, 1981/8, s.20-21

(66) Çelebican, Gürgân, a.g.e. s.87-88

~~(c) dış borç ana para ve faiz ödemelerinden kaynaklanabilir. Bu~~

üç maddede toplanan olaylar geçici ve kısa süreli olmaları nedeniyle döviz talebinin artmasını ve sermaye kaçışını etkileyebilecekleri için yetkili Merkez Bankasının döviz bulundurması ve bu dövizlerle piyasadaki ani talep fazlasını karşılaması gerekmektedir.

Önceki kısımlarda açıklanan konvertibilitenin beş şartının yerine getirilmesi yeterli olmayabilir. Çünkü ani bir döviz arzının yetersizliği piyasa güçlerinin ekonomiye güvensizliğini doğurabileceği gibi, konvertibiliteden tekrar geri dönüşü ve böylece kambiyo denetimi ve ithalat tahditlerine geçişi zorlayabilir. ⁽⁶⁷⁾ Dolayısıyla döviz rezervleri, döviz piyasalarında geçici döviz talebi artışının veya arzı azalışının meydana getireceği döviz kuru dalgalanmalarını engelleyici bir fonksiyon icra etmektedir. Piyasada döviz arzını artırıcı müdahaleler bazen kısa bir zaman sonra, yani piyasada öncekinin tersi yönünde bir gelişmeyle (döviz arzı artışı) tekrar piyasadan ters işlemle döviz almak durumu gerekebilir. ⁽⁶⁸⁾ Döviz rezervlerinin yalnız geçici eşitsizliklerde kullanılabilmesi tezi, ödemeler bilançosu işlemleriyle döviz rezervleri arasındaki kıyaslamalar ve eğilimlerin uyumlu ve istikrarlı varsayımlarına dayanılarak yapılmaktadır.

Ayrıca döviz rezervlerinin değişikliği milli gelir ve fiyatlar seviyesiyle de doğrudan ilişkili olduğu için yapılacak değişikliklerde bu tür etkilerin de dikkate alınması gerekir.

⁽⁶⁷⁾ Aydın, İzzet, a.g.e. s.60-61

⁽⁶⁸⁾ Çelebican, Gürgân, a.g.e. s.86

*7. Kambiyo Denetimi, Dış Ticaret Tahdit ve Teşviklerinin
Asgari Düzeye İndirilmesi*

Bu bölümün I.kısımında kambiyo denetimi, dış ticaret tahdit ve teşvikleriyle öte yandan konvertibilite uygulamasının karşıt uygulamalar oldukları açıklanmıştır; birincisinin derecesi azaldıkça ikincisine yaklaşılmaktadır. Bu ise dış ticarete liberasyonun artırılması ve ödeme serbestliğinin getirilmesi, yani o ekonominin sanayileşmesinin gerek ithal ikâmesi dalında ve gerekse ihracat dalındaki müsbet ve istikrarlı gelişmelerin ödemeler bilançosundaki göstergelerle kanıtlanmasıyla mümkün olabilir. Bu gelişmelere paralel olarak örneğin, ithal ikâmesi sanayiinde belli bir olgunluk döneminden sonra ilgili malların ithalatında gümrük ve benzeri ithalat sınırlamalarının azaltılarak serbestleştirilmesi, ilgili sanayinin rekabet ortamına girmesini ve böylece verimli üretim yapılmasını etkileyebilir. Ancak ikâme malları ithalâtının yine yurtiçi üreticileri tarafından yapılmasının tekelleşmeyi yaratacağı ve verimli yurtiçi üretimi engelleyici bir olumsuz gelişme olabileceği de dikkatten kaçırılmamalıdır.

Öte yandan gelişen ihracat sanayiine paralel olarak birincisi, ihracat teşviklerinin azaltılması ve orta ve uzun vadede ihracatçıların dünya rekabetine zorlanması ihracatın sağlıklı bir yapıya kavuşmasını etkileyebilir. İkincisi ise ihracat gelirlerinin bu sanayiye yan girdileri (ithalat) ve pazarlama örgütlenmesi için serbest bırakılması yine ihracat sektörünün gelişmesini olumlu etkileyebileceği gibi kısmi konvertibilite uygulanmasının da bir göstergesi olabilir.

~~Bu tür bir uygulama ülke ve dünya kamu oyunda ekonomiye~~
olan güveni artırabilir. Yine orta vadeli olumlu gelişmeler ışığında, kısa süreli uluslararası sermaye piyasasının kurumlarının gelişmişliğine göre (döviz ve para piyasaları) ithalatçı ve ihracatçıların gider ve gelirlerinin döviz kuru değişikliğinden doğacak belirsizlikleri, riskleri ortadan kaldıracak vadeli ve vadesiz döviz piyasası işlemlerinin serbestleştirilmesi ile kısmî konvertibilite tanınması dış ticaretin gelişmesine olumlu etkiler yaratılabilir.

Gerek kambiyo denetiminin ve gerekse ithalat tahdit ve ihracat teşviklerinin adım adım kaldırılarak kısmî konvertibilitenin uygulanması ve böylece uluslararası serbest dış ticarete geçilmesi, CİB'deki iyileşmenin orta vadede gözlenebilmesinin yanında dış borçlanmanın da uygun seviyede durdurulmuş ve hatta geri ödenmeye başlanması ile bir bütünlük arzmelidir.⁽⁶⁹⁾ Aksi takdirde mevcut ve yasaklanmış potansiyel ithalat talebinin getirilecek konvertibilite serbestliği ile patlaması yeniden geri dönüşü zorlayabilir.

C. Kısmî Konvertibilite Araçları

Tarihi deneyimler dikkate alındığında, konvertibilite uygulanması başlangıcında ilk olarak ödemeler bilançosu cari işlemlerinde serbestlik tanındığı görülmektedir. Bu ise ödemeler bilançosu içinde CİB'nun ve hatta onun da önünde dış ticaret bilançosunun ekonomik iş bölümüne, böylece rekabetin gelişmesine

(69) Aydın, İzzet, a.g.e. s.50

ve ilgili ülkelerde refahın yükselmesine etkisinin birinci derecede önemli olduğunun belirtisi olarak kabul edilmektedir. Zira dış ticaret işlemlerinin kayıtları sermaye işlemlerine kıyasla daha sağlıklı yapılabilmektedir. Yine birincisinde, ikincisinde mümkün olabilecek spekülasyon veya sermaye kaçıışı gibi denetlemesi zor işlemler sözkonusu değildir. Örneğin, ekonomide kısa vadeli ani bir istikrarsızlığın ve siyasi bir durumun yaratacağı güvensizlik, sermaye işlemlerine konvertibilite tanınmış olduğu bir durumda, büyük sermaye kaçıışlarına neden olabilir. Bunun da dış ödemeler bilançosunda tehlikeli etkileri olabilir. Ayrıca sermaye işlemleri psikolojik etkenlerle kendi kendine krizler yaratabilir. Halbuki dış ticaret kesiminde, ekonomik göstergelerdeki herhangi bir olumsuz gelişmenin yaratacağı güvensizliğe karşı tedbirler daha uzun bir zaman içinde etkili olabilir; bu esnada kısa sürede maliye ve para politikalarının devreye sokulmasıyla güvensizliğin ortadan kaldırılması düşünülebilir.

Burada ele alacağımız kısmî konvertibilite, önceki kısımlarda açıklanan ön şartların gerçekleşmesinden sonra uygulanması düşüncesine dayanmaktadır.

Uluslararası sermaye hareketleri konvertibilite kapsamında sınırlandırılırken amaç nedir ve bu amaca hangi araçlarla ulaşılacak istendiğinin açıklanmasını ele alalım.

Ödemeler Bilançosunun istikrarını bozucu kısa ve orta vadeli sermaye hareketlerinin özellikle 1970 başlangıcından itibaren

ren, sermayenin uluslararası mobilitesi artışına, para ve sermaye piyasaları arasındaki faiz farkına ve konjüktürel değişikliklere karşı artan hassaslığından ve spekülatif beklentilerin artışından kaynaklandığı kabul edilmektedir. (70) Sermaye hareketlerinin bu tür olumsuz etkileri öncelikle (a) ülkelerarasında, para politikasında uygulanacak gerekli ahenk, (b) dengesiz döviz kurlarının gecikmesiz düzeltilmesi, (c) dalgalanma marjlarının genişletilmesiyle ve (d) özel durumlarda döviz kurlarının belli bir süre dalgalanmaya bırakılmasıyla nötürleştirilmesine gidilebileceği gibi, kontrol uygulamaları da gerekli olabilir. Sermaye hareketlerinin kontrolü, amaçları bakımından üç grupta ele alınmaktadır. (71) Birincisi, yatırımlarda kararın ülke müteşebbislerine bırakılması veya yabancı yatırımların belli sektör veya projelere yöneltilmesi (yapısal kontroller); ikincisi, iç ekonomik likidite güvenliğinin sağlanması için para politikası amaçlarına yönelik (likidite kontrolleri) ve üçüncüsü ise dış ödemeler dengesinin sağlanmasına yönelik (Ödemeler Bilançosu Kontrolleri) olanak gruplandırılmaktadır.

Bu çalışmanın konusu gereği üçüncü grup yani ÖB-kontrollere yönelik sermaye hareketleri önem arz etmektedir. Ancak hemen belirtelim ki, belirli hedefler için belirli araçların sınırlandırılması nadir durumlarda mümkün olabilmektedir. Yani kapital kontrollerinin yalnız ödemeler bilançosu amaçlarına yönelik kullanılması zor olmakta, çünkü iktisat politikası tedbir-

(70) Aschinger, E.Franz, *Das Währungssystem des Westens*, Fritz Knapp Verlag, 2. Auflage, 1973, s.79

(71) Gerhard, H.W., "Kapital und Handel in der Reform des internationalen Währungssystems", in: *Internationale Währungsordnung, Europäische Währungspläne und Kapitalmark*, Fritz Knapp Verlag, 1973, s.37

leri gerek şeklen ve gerekse amaç yönünden içiçedirler. Diğer taraftan aynı şekilde ödemeler bilançosu amaçları için pratik tecrübelerden kurallar türetebilmek de zordur. (72) Bu kayıtlarla birlikte aşağıda ödemeler bilançosu amaçlarına yönelik kapital kontrolleri ele alınacaktır.

1. Döviz Kontrolleri

Bu kontrol aracında daha ziyade hangi sermaye alanlarının yasaklanması gerektiği öncelikle tesbit edildikten sonra, uygulama ticarî bankalar aracılığıyla yürütülebilmektedir. Ancak bu uygulama bir taraftan bürokratik zorluklar yaratırken, diğer taraftan, ticaret işlemleri ile sermaye işlemlerinin ayırımının yapılması mümkün ise de, ticari kredilerin çok çeşitli olması sebebiyle sermaye işlemleriyle ayırım zorluk yaratabilmektedir. Zira aynı statüdeki krediler kısa süreli işletme sermayesi olarak ta kullanılabilir. Bu sebeple döviz giriş ve çıkışlarının sermaye işlemleri açısından kontrollü berrak bir şekilde mümkün olmamaktadır.

2. Bankaların Yurt Dışı Faaliyetlerinin Ayrıca Kontrol Edilmesi

Bu tür kontroller idari açıdan zor olmayan ve Merkez Bankasının bankalara uygulatacağı prensiplerden oluşmaktadır. Ticarete dayanan sermaye akımları dikkate alındığında, bankaların diğer yurt dışı faaliyetleri net döviz pozisyonları üzerine sınırlandırmalar getirerek sermaye kontrolleri sağlanabilmektedir. (73) Örneğin; Net-yurt dışı pozisyonları (yabancılara

(72) Gerhard, H.W., a.g.e. s.37

(73) Gerhard, H.W., a.g.e. s.38

~~olan borçların yabancılardaki alacaklardan düşülmesi), net döviz~~
pozisyonu (Yabancılara ve yerlilere döviz cinsinden borçların alacaklardan düşünülmesi), döviz cinsinden net-yurt dışı pozisyonu (yabancılara olan döviz borçlarının yabancılardaki döviz alacaklarından düşülmesi) gibi.

Bankaların net-pozisyonları tutması belli marjlarla sınırlandırılabilceği gibi, Merkez Bankası bu tür pozisyonların tutulmasında uyulması gereken şartları dolaylı yollarla da (kanuni ihtiyatlar veya iskonto oranları) sağlayabilir.

Bankaların net-pozisyonlarının kontrolüyle, Merkez Bankasının karışıklıklara sebebiyet verebilecek müdahaleleri gereğinin ortadan kalkması ve sermaye akımlarının yönlendirilebilmesi gibi avantajlar da elde edilebilir.

Ayrıca gerek yabancılara milli para kredisi ve gerekse yerlilere döviz kredisi sınırlandırılabilceği gibi, yerli yabancı mevduatlara da faiz bazında farklılıklar getirilebilir.

3. Özel Vergi Tedbirleri

Özel mali tedbirler olarak, bir taraftan sermaye hareketleri vergilendirilebileceği gibi, diğer taraftan yabancı sermaye gelir transferleri de vergilendirilebilir. Ayrı bir ifade ile yabancı menkul değerlerin alım veya satımı, özel vergi veya sübvansiyonla veya faiz ve dividant gelirleriyle kontrol edilebilir, ya da teşvik edilebilir. Mali tedbirler, kanuna bağlı olmaları nedeniyle döviz kontrollerine kıyasla esnek olmadıkları gibi, daha ziyade uzun vadeli sermaye işlemlerinde (yabancı sabit sermaye yatırımları) tercih edilmektedir.

4. Vadeli Döviz Piyasasına Müdahaleler

Uluslararası sermaye hareketlerinin kontrolünde Merkez Bankasının vadeli döviz piyasasına müdahalesiyle sınırlı da olsa etkili olunabilmektedir. Örneğin, vadeli döviz piyasasında döviz satışı kısa süreli sermaye girişini frenler sermaye çıkışını ise teşvik eder. Vadeli döviz alışları ise tersi bir etki de bulunabilir. (74) Bu müdahalelerin etkisi uluslararası faiz arbitrajının cazip olduğu durumlarda artmaktadır.

Vadeli döviz ticaretini Merkez Bankaları haricinde ticaret bankaları döviz pozisyonlarını dengelemek amacıyla yapabilecekleri gibi, ihracat ve ithalatçılar da alacak ve borçlarından doğacak belirsizlikleri telafi etmek amacıyla yapabilmektedirler. (75) Öte yandan vadeli döviz piyasasına resmi müdahaleler ÖB'ndan başka ülke likiditesinin yönlendirilmesinde de kullanılabilir. (76)

5. Çift Döviz Kuru ve Piyasası (Resmi ve Serbest)

Bu sistemde sermaye kontrolleri, döviz piyasaları resmi ve serbest şeklinde sınıflandırılarak ele alınmaktadır. Burada amaç, "uluslararası dengesiz veya başıboş spekülatif kısa süreli sermaye hareketlerinin ülkenin beynelmînel döviz rezervleri ve para politikasının bağımsızlığı üzerindeki etkilerinin giderilmesidir." (77) Bu uygulamanın örneğini farklı zamanlarda Fransa ve İngiltere vermiştir. İngiltere uygulanmasında yerlilerde-

(74) Gerhard, H.W., a.g.e. s.40

(75) Lipfert, Helmut, *Devisenhandel*, a.g.e. s.46

(76) Gerhard, H.W., a.g.e. s.41

(77) Aydın, İzzet, a.g.e. s.85

ki yabancı menkul değerler ve yabancılardaki yerli menkul değerler beraber mütalaa edilerek, yerliler tarafından yurtdışı yatırımlarında yalnız bu kaynakların kullanılmasına müsaade edilmiştir, yani kısa süreli sermaye hareketlerine serbestlik tanınmıştır.

Çift döviz kuru sisteminin diğer bir şekli ise Belçika örneğinde görülebilir. Belçika Ödemeler Bilançosu işlemlerini cari işlemler ve sermaye işlemleri şeklinde sınıflandırmış ve cari işlemler için döviz kuru işlemleri resmî döviz piyasasında yapılmakta ve Merkez Bankası buradaki kur dengesizliklerine neden olan kaymaları önlemek için döviz alım-satımı yapabilmektedir.⁽⁷⁸⁾ Sermaye bilançosu işlemleri ile ilgili döviz kurları ise piyasada arz ve talebe göre oluşmaktadır.

Çift döviz piyasası uygulamasında çeşitli döviz işlemlerini ait olduğu döviz piyasasına kanalize edebilmek için geniş döviz kontrolleri getirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle döviz kontrolünde olduğu gibi, çeşitli işlemlerin sınıflandırılabilme güçlükleriyle karşılaşılmaktadır. Ayrıca iki piyasa arasında meydana gelecek döviz kuru farkının büyük olması spekülatif gelişmelere neden olabilmektedir.

(78) Gerhard, H.W., a.g.e. s.43

III. Uluslararası Boyutta Konvertibilite Şartları

A. Parasal Şartlar

Önceki kısımlarda açıklandığı gibi konvertibilite, uluslararası serbest ticaretin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Söz konusu ticaretin yapılabilmesi ise uluslararası ödemeler sisteminin gelişmişliğine bağlı olmaktadır. Dolayısıyla çeşitli ülkelerin uluslararası ödemelerinin düzenlenebilmesi, belli bir uluslararası para sisteminin aracılığında ve denetiminde yürütülebilmektedir. Diğer bir ifade ile milli paraların karşılıklı değiştirilebilme kurallarını, iç ve dış ekonomik göstergelerin değişikliği karşısında sözkonusu değişim oranlarının yeniden bu değişikliklere uyum sağlayabilmeleri, dış ödemelerdeki dengesizliklerin borç ve alacak yoluyla finansmanı ve bu düzenlemelerin amaçlara uygun yapılabilmesi için ilgili ülkeler arasındaki parasal işbirliği konvertibilitenin uluslararası boyutlarını oluşturmaktadır.

Bu boyutların bir uluslararası para sistemi çerçevesinde uygulanabileceği düşünüldüğü zaman üç temel esas ortaya çıkmaktadır:

- (1) Döviz Kuru rejimi ve denkleştirme kuralları;
- (2) Likidite sistemi;
- (3) Uluslararası parasal işbirliği

1. Döviz Kuru Rejimi ve Denkleştirme Kuralları

a) Döviz Kuru Rejimi

Döviz kurlarının milli ve resmi otoriteler tarafından, uluslararası bir teşkilat ile anlaşmalar çerçevesinde bir anah-

~~tar paraya, altına veya başka bir uluslararası ödeme aracına~~

(özel çekme hakkı) sabit biçimde bağlanması "*Parite Sistemi*" olarak adlandırılmaktadır.⁽⁷⁹⁾ Bu paritelerin az veya çok olarak uzun zaman aralıklarında ayarlanabilmesi "*ayarlanabilen parite*" olarak adlandırılmakta; diğer taraftan paritelerin yine uzun aralıklarla ve büyük oranlarda Merkez Bankasınca değiştirilmesi halinde ise "*sıçrayan parite*" sözkonusu olmaktadır.⁽⁸⁰⁾ Parite değişikliklerinin devamlı ve küçük ölçülerde ele alınması ise "*kaygan parite*" (Türkiye'de mini devalüasyon olarak adlandırılmıştır.) olarak adlandırılmaktadır. Öte yandan paritelerin periodik ayarlanması yerine belli (\pm) limitleri arasında dalgalanmaya da bırakılabilir. Merkez Bankası döviz piyasasına müdahale ederek döviz kurlarının limitleri aşması engellenmektedir. Bu tür bir (\pm) dalgalanma limiti uygulaması parite sistemine kısa dönemli esneklik kazandırmaktadır. Bu metod genellikle sıçrayan parite veya kaygan parite ile beraber uygulanmaktadır.

Yukarıda sayılan parite sistemleri çerçevesinde uygulamalara karşılık, diğer tarafta "*esnek veya dalgalanan döviz kuru sistemi*" bulunmaktadır. Bu sistemde döviz kurları döviz piyasalarında arz ve talebe göre oluşmaktadır. Yalnız piyasa güçlerinin belirleyici olması halinde bu duruma "*serbest dalgalanan*" döviz kurları ismi verilirken, Merkez Bankası millî menfaatler (ülke ekonomisi) gereği döviz piyasasına müdahale etmesine ise "*kirli dalgalanan*" döviz kurları denmektedir. Her iki

(79) Wagner, Antonin, a.g.e. s.19

(80) Wagner, Antonin, a.g.e. s.19

~~durumda da döviz kurlarının esnekliğini herhangi bir uluslararası anlaşma kriterleri ile sınırlandırma söz konusu değildir. Ancak dalgalanan kur rejimi, döviz kurlarının dalgalanabilirliği, dalgalanma mecburiyeti anlamına gelmemekte, belli şartlarda esnek döviz kurları örneğin kaygan paritelerden daha istikrarlı olabilmektedir.~~

Yukarıda tanımlanan döviz kuru rejimleri aşağıdaki gibi bir matriks halinde gösterilebilir. (81)

Döviz Kuru Rejimleri/ Tipleri	Döviz Kurlarının Durumu		
	Kısa Dönem	Orta Dönem	Uzun Dönem
Sabit Parite	S	S	S
Değişken (Sıçrayan) Parite	S	S	E
Değişken (Kaygan) Parite	S	E	E
Esnek Döviz Kuru	E	E	E
S = Sabit E = Esnek			

Şema-1. Döviz kuru sistemlerinde vadelerine göre esneklik

b. Denkleştirme Kuralları (Mekanizması)

Uluslararası seviyede anlaşmayla tesbit edilmiş bir döviz kuru rejiminin işleyebilmesi için, sisteme dahil ülkelerin uluslararası ödemelerde meydana gelebilecek dengesizliklere karşı alınacak tedbirlerin tümü denkleştirme kuralları veya mekanizması olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası ödemelerdeki dengesizlikler her ülkenin maliyet ve fiyatlarının yurtdışına kıyasla farklılaşmaları belli bir döviz kuru üzerinden meydana gelebil-

(81) Wagner, Antonin, a.g.e. s.20

~~mektedir. Bunların birisi ülkelerarası farklı büyüme ve farklı ma-~~

liyet düşürücü teknolojik gelişmeler gibi yapısal gelişmeler ve/veya değişik politik amaçlardan kaynaklanan enflasyon oranlarının farklılaşmasından kaynaklanmaktadır; çünkü bu yapısal ve politik farklılaşmalar ilgili ülkelerin rekabet durumlarını değiştirmektedir. (82)

Dolayısıyla her ülkenin uluslararası rekabet durumunun değişmesi sonucu, nisbi maliyet ve fiyatlarını aniden düzenleyebilmesi için yeniden kaynak dağılımı düzenlemesine gitmesini gerektirmektedir. İşte bu yeniden kaynak dağılımı "*reel denkleştirme*" olarak tanımlanmaktadır. (83)

Esnek döviz kuru sisteminde gerekli kaynak dağılımı değişikliği döviz kurlarının otomatik değişikliği sonucu meydana gelmektedir. (84) Esnek döviz kurları burada dağıtım aracı veya fiyat sinyali fonksiyonu yerine getirmekte ve böylece "*reel denkleştirme*" sürecini sağlamaktadır.

Sabit parite sistemi uygulanmasında ise, reel denkleştirme döviz kuru değişiklikleriyle sağlanmamaktadır. Burada denkleştirme ülke maliyet ve fiyat seviyesi, maliye, para ve gelir politikası gibi tedbirlerle global talebin yönlendirilmesiyle dolaysız olarak düzeltilmektedir. Bu düzeltme araçları, "*İç denkleştirme araçları*" buna karşılık denkleştirmeyi sağlayan döviz kuru değişiklikleri ise "*dış denkleştirme araçları*" olarak isimlendirilmektedir. (85)

(82) Aschinger, E.Franz, *Das Währungssystem des Westens*, a.g.e. s.83-84

(83) Wagner, Antonin, a.g.e. s.20

(84) Rose, Klaus, a.g.e. s.45

(85) Wagner, Antonin, a.g.e. s.21

~~Fakat iç ve dış denkleştirme araçları her zaman uygulanamaz.~~ Örneğin, döviz kurlarının düşmesi ihracat endüstrisini olumsuz etkilemesi sebebiyle milli amaçlara ters düşebilir. Böyle bir durumda Merkez Bankası döviz piyasasında müdahalede bulunarak, reel denkleştirmenin riskini yüklenmek yerine, ilgili dengesizliği düzeltmeyi deneyebilir. Diğer taraftan örneğin tam istihdam ve fiyat istikrarının tehlikeye girmesi halinde ise iç denkleştirme tedbirlerini devreye sokmak daha riskli olabilmektedir. Ancak dış denkleştirme tedbirlerinin devreye sokulması mümkün olmadığı veya arzu edilmediği bir duruma da, Merkez Bankasının sözkonusu dış ödemeler dengesizliğini telafi edici (kompansa) tedbir almaktan başka tercihi kalmayabilir. Böyle bir durumda, dış ticaret tahdit, sınırlandırma ve teşvikleri ile resmî ve özel sermaye hareketlerini kontrol ve sınırlama yollarına başvurmak gerekecektir. Fakat telafi edici tedbirler iç ve dış denkleştirici tedbirlere kıyasla global olmayıp selektif ve farklı şekilde etkiler yaratmaktadır. Zira bir ödemeler bilançosu dengesizliği durumunda maliyetler ve fiyatlar seviyesini etkilemek için, fiskal veya para politikası tedbirleri veya aynı etkileri sağlayacak döviz kuru tedbirleri yerine, telafi edici (kompansa) tedbirlerin alınması yalnız belli sektörleri, endüstriyi, malları veya işlemleri kapsayacaktır.

Yukarıdaki açıklamalardan çıkarılacak sonuç şöyle özetlenebilir: Denkleştirme kurallarının (veya mekanizması) görevi, dış ödemelerde bir dengesizlik durumunda ve belli bir döviz kuru rejiminde, hangi tedbirlerin uygulanması gerektiğini belirlemektir. Esnek döviz kuru uygulaması durumunda denkleştirme döviz kur-

~~larının değişmesiyle otomatik meydana gelmektedir. Ancak bu du-~~
rumda (kirli dalgalanma) Merkez Bankasının hangi ölçüde döviz piyasasına müdahale etmesi gerektiği belirlenmelidir; zira denkleştirme politikası olarak döviz kurlarının değişmesine paralel olarak diğer taraftan telafi edici (kambiyo kontrolü ve dış ticaret kısıtlamaları) politikalarına da başvurulabilir.

Sabit parite sisteminde ise denkleştirme mekanizması ile paritenin hangi şartlar altında dış tedbirlerle (kur değişikliği) ele alınabileceği, dış ve iç tedbirlerin yetersiz olması halinde, hangi telafi edici tedbirlere başvurulabileceği belirlenmektedir. Özellikle telafi edici tedbirlerin sırf sermaye bilançosunu mu veya CİB'nu da mı kapsayacağıının bilinmesi gerekir.

2. Likidite Sistemi

Bir ülkenin ithalatının ihracatından fazla olmasına rağmen ödemeler bilançosunu dengede tutması, o ülkenin mevcut açığını sermaye ithali ile kapattığı veya birikmiş dış rezervlerini kullandığı anlamına gelir. Yani dış gelirlerin azalması ile meydana gelen ödemeler bilançosu açığı sabit kur sisteminde genellikle borçlanma ile kapatılabilmektedir. Sözkonusu borç ve alacakların ülkelerin Merkez Bankaları arasında denkleştirme işlemi likidite sistemini meydana getirmektedir. Uluslararası likidite iki kısımdan meydana gelir: Birincisi uluslararası rezervler, ikincisi ise uluslararası kredi imkânlarıdır: (86)

(1) Merkez Bankasının veya hükümetin serbest olarak tasarrufunda bulunan uluslararası ödeme araçları uluslararası re-

(86) Görünmeyen kalemler bir an dikkate alınmadığında

zervler olarak adlandırılmaktadır. Bu rezervler fonksiyonları gereği üç şartı yerine getirmeleri gerekir: Likit veya likit derecesinin yüksek olması, Merkez Bankası tasarrufunda olması ve uluslararası ödemeler sisteminde diğer ülkeler tarafından ödeme aracı olarak kabul edilmesi (Altın, konvertibil dövizler ve uluslararası anlaşmalarla tesbit edilmiş ödeme araçları).

(2) Ülkeler dış açıklarını, uluslararası rezervlerden başka, yurt dışında veya uluslararası para teşkilatlarından elde edebileceği kredilerle de finanse edebilirler (kredi imkânları). Bu kredi imkânları uluslararası özel finans kurumları ile uluslararası para kuruluşlarından ve bölgesel olmak üzere iki gruptan sağlanmaktadır. (87)

Bu iki finans kaynağı arasındaki fark birincisinin yani diğer bir ifade ile dar anlamda rezervlerin herhangi bir bağımlılığı olmayıp, her an kullanılabilmesidir (şartsız likidite). (88) Halbuki ikincisinin (kredi imkânları) elde edilebilmesi krediyi verenin talep edeceği şartların kabul edilmesine (faiz, vade, kullanma şartları) bağlı olmaktadır. Bu nedenle bu kredi imkânları "şartlı likidite" olarak tanımlanmaktadır.

L =Uluslararası Likidite

$L_{\text{şş}}$ =şartsız likidite (R)

$L_{\text{ş}}$ =şartlı likidite (K) ise $L = R + K$

$L = L_{\text{şş}} + L_{\text{ş}}$ şeklinde

formüle edilebilir.

(87) Ancak uluslararası özel finans kuruluşlarından sağlanan likidite bazı ülkeler tarafından uluslararası likidite olarak kabul edilmemektedir.

(88) Aschinger, E.Franz, *Das Währungssystem des Westens*, a.g.e. s.86

~~3. Uluslararası Parasal İşbirliği~~

Değişik ve fazla sayıda ülkelerin ve ülke paralarının belli bir döviz kuru rejiminde, denkleştirme mekanizmasında ve likidite sisteminde beraberliklerini muhafaza edebilmek ve sürdürebilmek için, ilgili ülkeler arasında sıkı bir parasal işbirliğinin olması gerekmektedir. (89)

Bir ülkenin dış açığı diğer ülkenin dış fazlası şeklinde ortaya çıkmaktadır; bunlardan bir tarafın dengesizliği ortadan kaldırmaya tarafsız oluşu ikinci tarafın yeniden dengeyi sağlamasını engelleyebilmektedir.

Yukarıdaki gerekçelerin ışığında, uluslararası parasal işbirliğinin gerçekleştirilebilmesi, yine uluslararası düzeyde organize edilecek bir teşkilat tarafından yürütülebilir. Bu teşkilat üyelerinin karar yetkililerinin, teşkilatın hangi çoğunluk nisbetine göre karar alabileceği, karar mercilerinin nasıl oluşturulacağı, (karar yetkileri, karar biçimleri ve karar mercilerinin yapısı) şeklinde düzenlemek, ilgili ülkenin teşkilat içindeki durumu tesbit edebilecektir.

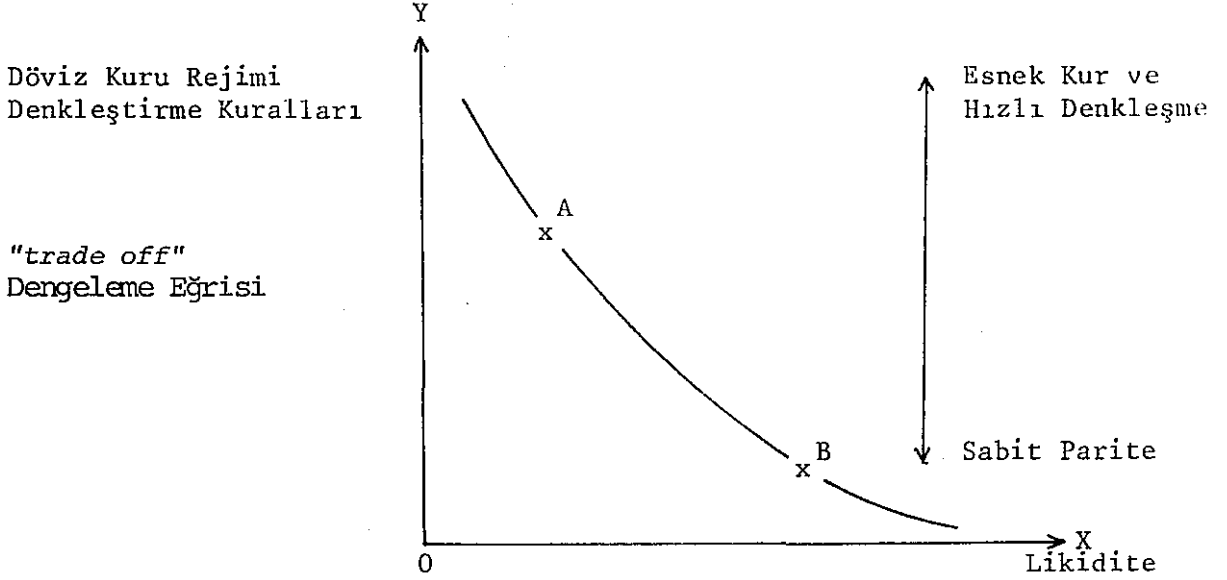
4. Uluslararası Para Sisteminin Üç Boyutluluğu ve Değerlendirme

Açıklamalarımız ortaya koyduğu gibi, uluslararası para sistemi üçboyutlu bir kurallar sistemi olarak meydana gelmektedir. (90)

(89) Aschinger, E.Franz, *Das Währungssystem des Westens*, a.g.e. s.59

(90) Wagner, Antonin, s.25

- a) ~~Döviz kuru rejimi ve denkleştirme kuralları;~~
- b) Likidite sistemi ve
- c) Parasal işbirliği

Grafik-1. Döviz kuru sistemleri ile likidite ilişkisi.

Bir nolu grafikte Y-dik eksen üzerinde döviz kurunun zaman içinde değişikliklerini göstermektedir. Y ekseninin yukarı kısmında kur dalgalanmaları en çok olabilecek esnek döviz kurulları bulunmaktadır. Eksenin orta kısımlarında ayarlanabilen parite sistemi bulunmakta, orta ile nokta (0) arasında sıçrayan parite ve orijinde ise sabit parite sistemi geçerli olmaktadır. Y ekseninde aynı zamanda denkleştirme sürecindeki hızlilik derecesi de gösterilmektedir. Esnek kur sisteminde denkleştirme hızı en yüksek olmakta, çünkü bu sistemde denkleştirme kur değişimleriyle otomatik olmaktadır.

~~Sabit parite sisteminde ise denkleşme iç ekonomik ted-~~
birlerle sağlanırken politik muhalefetin kaldırılması denkleş-
meyi geciktirebilmektedir. Değişebilen paritelerde de aynen
ölçülü müdahaleler gerekli olmakla, ancak burada denkleşme sü-
resini hızlandırabilecek daha fazla müdahale araçları mevcuttur.
Dolayısıyla Y ekseninin üst, orta ve alt olmak üzere üçbölümde
üç ayrı döviz kuru rejimi olduğu gibi, denkleştirme kurallarının
her bir bölüme göre değişik örnekleri de olacaktır.

Grafiğin X ekseninde ise, ilgili para sistemindeki kulla-
nılabilir uluslararası likidite hacmi gösterilmektedir.

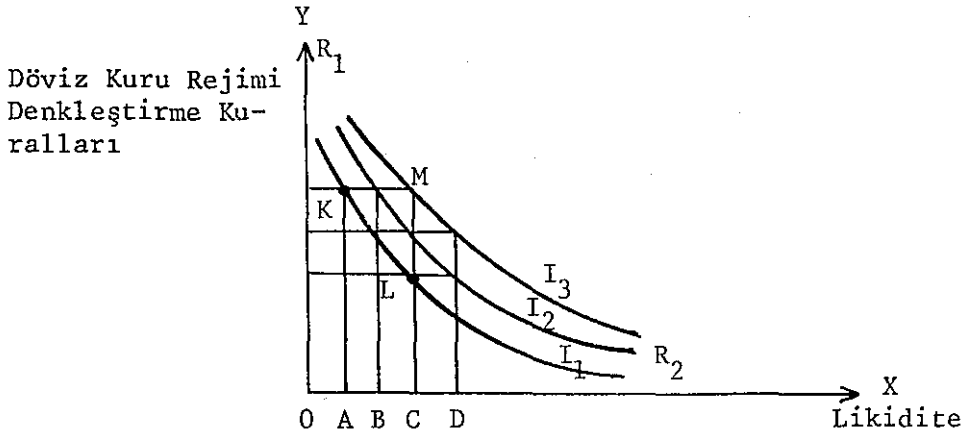
Her iki eksen arasındaki ilişki dikkate alınarak bir den-
geleme eğrisi çizilebilmektedir. Bu ilişkiden, döviz kurları sa-
bit oldukça (B noktası) uluslararası likidite'ye olan ihtiyaç
daha çok olmaktadır. Zira bir gün ödemeler bilançosu dengesizliği mey-
dana geleceği ihtimali büyüktür. Sabit parite uygulamasında ola-
ğan olan denkleştirme sürecinin geciktirilmesi de yine büyük
miktarda rezerv bulundurmayı gerekli kılmaktadır. Aksi durumda da,
yani likidite mevcudunun büyümesiyle de döviz kurlarının uzun
süre sabit tutulması eğilimi artacak ve böylece zaman içinde
kur değişiklikleri sıklığı azalacaktır.

Öte yandan büyük miktarda likidite bulunması Merkez Ban-
kasının denkleştirme araçlarına baş vurmaya geciktirebilecek ve
böylece reel denkleştirme süreci de yavaşlamış olacaktır.

Benzeri düşünceler "trade off" eğrisindeki A noktası için-
de geçerlidir. Tam esnek döviz kuru rejimi ve denkleştirme süre-
cinin anında devreye girmesi halinde uluslararası likidite ihti-

~~yağı asgari düzeyde olabilecektir. Diğer bir ifade ile düşük~~
bir likidite seviyesinde para sisteminin işleyebilmesi için, döviz kurlarının nisben esnek ve denkleşme sürecinin hızlı olması gerekmektedir.

Parasal işbirliğinin alternatif durumları için, seçmeli dengeleme eğrileri çizerek, modele üçüncü boyut da aşağıda ki grafikte olduğu gibi ilave edilebilir. (91)

Grafik-2. Döviz kuru sistemleri, likidite ve parasal iş birliği.

I_1 eğrisi yoğun parasal işbirliğini gösterirken, I_3 eğrisi düşük bir parasal işbirliğini göstermektedir. Grafikten anlaşılacağı gibi, belli bir döviz kuru rejiminde, likidite bulundurma gereği parasal işbirliğinin iyi yürütülmesi ölçüsünde azalmaktadır (K). Ters durumda, yani likidite miktarının sabitliği durumunda, parasal işbirliği kötü oldukça, döviz kuru değişiklikleri daha çok olmaktadır. Örneğin: Grafikte C likidite seviyesinde M noktasında parasal işbirliği kötü, L noktasında iyi; yine M noktasında döviz kuru değişikliği daha sık olabilmektedir.

(91) Wagner, Antonin, a.g.e. s.27

~~Ancak açıklanan ilişkiler (R_1 ve R_2) sınır bölgelerinde~~
geçerli olmamakta ve bu bölgelerde parasal işbirliğinin farklı yoğunlukları açıklaması zor olmaktadır. Likiditenin çok olması (R_2) durumunda parasal işbirliği gerekmeden nisben sabit kur uygulanabilir. Diğer taraftan tam esnek kur uygulaması durumunda (R_1) denkleştirme otomatik olmaktadır. Bu iki durumda da parasal işbirliğinin önemi kalkmaktadır.

Sonuç olarak yukarıda genel hatlarıyla ve kuramsal seviyede yardımcı olacak uluslararası para sistemi örneği, model olarak üç tip para sistemi ortaya konmaktadır: (92)

(a) *Likidite Tipi* : Bu modelde önemli olan likiditenin yeterli miktarda tedariki olmakta ve nisben sabit kur sistemi geçerli olmaktadır. Parasal işbirliği sırf tali bir fonksiyona sahiptir.

(b) *Esnek Tip* : Bu model serbest dalgalanan döviz kurları ve otomatik meydana gelen denkleşme süresi şeklinde oluşmakta ve likidite sorunu önemsizleşirken, parasal işbirliği ikincil bir önem taşımaktadır: Parasal işbirliği, sistemin içindeki mevcut mekanizma tarafından nisben yerine getirilmektedir.

(c) *Problemlili Tip* : Bu model ise, nisben sınırlı ve ölçülü likidite mevcudu ile nisbende istikrarlı döviz kuru sağlamak amacıyla ve yalnız yoğun parasal işbirliği eşliğinde ele alınmaktadır. Problem tip modeli, milli ekonomi politikalarından bazı fedakârlıklar gerektirdiği için siyasi sorunlar yaratmaktadır. (93)

(92) Wagner, Antonin, a.g.e. s.28

(93) Problemlili tip bugünkü dünya uygulamasına en yakın olanıdır.

B. Ticari Şartlar

Konvertibilite uygulanarak dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yalnız parasal boyutta ilgili ülkeler arasında koordinasyonun geliştirilmesi ve gerekli esasların benimsenmesi ve bunun için ilgili kurumların işlerlik kazanması yeterli olmayabilir. Çünkü uluslararası parasal işlemler çoğunlukla uluslararası mal mübadelesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle dış ticareti güçleştirecek; sınırlandırıcı, yasaklayıcı, kayırıcı ve ayırıcı gibi uygulamaların uluslararası boyutta ele alınarak bunları asgari düzeye indirebilmek için gerekli esasların geliştirilmesi ve bu hususta kurumsallaşmanın gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Çünkü bir kısım ülkelerin dış ticareti güçleştirecek politikalara baş vurması ve diğer bir kısmının aksi uygulamalarda bulunmaları global olarak dünya ticaretinin serbestleştirilmesini engelleyebileceği mümkündür. Bu engelleyici uygulamalar ise serbest dünya ticaretinin amacı olan verimli kaynak dağılımını ve uluslararası uzmanlaşmayı olumsuz etkileyebilecektir.

Ancak her ne kadar dış ticaretin serbestleştirilmesi hedef olarak kabul edilmekteyse de, tamamen serbest (korumasız) dış ticaret gerek teorik ve gerekse politik engellerden dolayı zor düşünülebilmektedir. Bu nedenle dinamik karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde bazı ülke sanayilerinin (YSÜ) korunması tesbit edilecek esaslarda dikkate alınması gerekmektedir.

Ayrıca dış ticaretin serbestleştirilmesine ve ayırıcı uygulamanın kaldırılmasına yönelik çalışmalarda, bazı durumlarda

~~lkelerin istihdam ve ekonomik büyüme gibi maddi amalarıyla~~
akışabileceğinden ötürü eşitli sorunlarla karşılaşılabilmek-
tedir.

İşte dış ticaretin serbestleştirilmesinde uluslararası esaslar tesbit edilerek uygulamaya konarken, dünya ülkelerinin gelişmişlik durumları (az gelişmiş, gelişmekte olan ve sanayi- leşmiş ülkeler) dikkate alınarak, ülke gruplarının ekonomik ya- pılarına göre farklı uygulamaların geliştirilmesi önemli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

*IV. Gelişmekte Olan Ülkelerde Ödemeler Bilançosu
Dengesizlik Nedenleri*

Uluslararası mal-hizmet ve sermaye hareketlerinde, yani ödemeler bilançosu işlemlerinde hareket motifini, diğer etkenlerin yanında, özellikle ticarete sözkonusu olan malların, sunulan hizmetlerin fiyatları ve sermaye hareketlerinde ise daha ziyade ilgili ülkelerdeki faiz oranları oluşturmaktadır. Ülkeler arasında Ödemeler Bilançosu eşitsizliğinde fiyatlar ve faiz oranları birer sonuç olarak rol oynarken, asıl olay bu sonucun meydana geliş sebepleri ve bu sebeplerin tahlili olmaktadır. Sözkonusu bu sonucun nedenleri incelenirken çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Birinci yapısal ve konjüktürel ayırım; ikincisi parasal ve yapısal ayırım ve üçüncüsü ise ülke içi ve ülke dışı sebepler olmak üzere farklılaştırılabilmektedir.

Bu çalışmada, üçüncü sınıflandırma ışığında dış dünya (ülke dışı) ve ülke ekonomisi (ülke içi) ayırımından yararlanılarak açıklamalarda bulunulacaktır. Zira ödemeler bilançosu ülke ekonomisi ile diğer dünya ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin özetini sunmaktadır. Bu sebeple bir ülke ile diğer sözkonusu ülkelerin fiyat ve faiz farklılaştırmasını meydana getirecek her tür ekonomik, politik ve bürokratik karar ve bunların sonuçları dengesizliği etkileyebilecek durumdadır. Diğer taraftan konvertibiliteye geçiş önemli bir şartı da dış ödemelerdeki yapısal dengesizliklerin ortadan kaldırılmasıdır. Bu nedenle GOÜ'in bu sorunu iyi tesbit edilerek çözümlenmesi gerekmektedir. Zira dünya ticaretinin gelişmesi hedef alınırken dengeli gelişmesi düşünülmesi, aksi takdirde bir kısım ülkeler devamlı dış

ödemeler fazlası ve diğer bir kısmının devamlı açık vermeleri, ilgili ülkelerin dış dengeyi korumak için diğer ülkeleri düşünmeden koruyucu veya teşvik edici tek taraflı tedbirlere başvurmalarını doğuracaktır. Öte yandan ülke bazında, belli bir seviyede ağır sanayiini kurmamış ve ekonomisinin yapısal sorunlarını henüz çözememiş ve CİB'de sürekli açık veren ve buna paralel olarak dış borçları giderek menfi gelişen bir ülkenin dış ticaretin serbestleştirilmesi ve bunun kolaylaştırılması için konvertibilite uygulaması dengesizlikleri daha da büyüteceği kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenlerden ötürü, GOÜ açısından dış ödemeler dengesizliklerinin neden kaynaklandığının açıklığa kavuşturulması önemli olmaktadır.

Bu kısımda ödemeler bilançosu dengesizlik nedenleri önce dış dünya açısından sonra ülke ekonomisi açısından kaynaklarına göre tasnif ve tahlil edilecektir.

A. Dış Dünya İle İlgili Nedenler

Türkiye ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ihraç kalemleri ağırlıkla tarım ürünleri, tarıma dayalı sanayi ürünleri ve dayanıklı tüketim malları gibi hafif sanayi ürünlerinden oluşurken, diğer taraftan ithal kalemleri ise ağırlıkla ara malları, yatırım malları ve petrolden meydana gelmektedir.

1 nolu tabloda görüldüğü gibi petROLSÜZ OGÜ'in toplam ihracatlarının 1979'da % 64'ünü sanayileşmiş kapitalist ülkelere yapmakta ve kendi aralarında ise bu oran aynı yılda % 27'dir. Yine aynı tabloda görülebileceği gibi batılı sanayileşmiş ülke-

Tablo:1

Petrolsüz OGÜ'in Toplam ve Mamul Mal İhracatlarının Bölgesel Dağılımı
(1960-1979) (%)

	Kapitalist Sanayi Ülkeleri		OGÜ		Sosyalist Sanayi Ülkeleri		Petrol İhrac Eden Ülkeler	
	1960	1979	1960	1979	1960	1979	1960	1979
Toplam İhracat	68	64	28	27	9	6	-	3
	1962	1978	1962	1978	1962	1978	1962	1978
Toplam Mamul Mal İhracatı	47	58	47	33	4	5	1	4

Kaynak : Dünya Bankası, Weltentwicklungsbericht, 1981

lere olan mamul mal ihracı 1962'da % 47 iken, 1978'da % 58'e yükselmiş, aynı mal grubunda birbirlerine olan ihracat aynı dönemde % 47'den % 33'e düşmüştür. Dolayısıyla yukarıdaki durum, OGÜ'ün ihracatları ve böylece ekonomik büyümeleri büyük oranda kapitalist sanayi ülkelerine bağımlılığını göstermektedir; bu bağımlılık 1962-1978 döneminde % 23 artış göstermiştir. Diğer taraftan bu ülkelerin ihracat yapılarında hammadde aleyhine ve mamul mal lehine, tablo-2'de görüldüğü gibi, bir gelişme var ise de, bu gelişmenin ağırlıkla tekstil, tarıma dayalı sanayi ürünleri ve dayanıklı tüketim mallarından oluştuğu bilinmektedir. Zira tablo-2'de görüleceği gibi, bu ülkelerin mamul ve yatırım mallarına olan bağımlılıkları artmıştır; ithalatlarının içindeki makina teçhizatı ve diğer mamul mallarının payı 1960'da % 60 iken, 1978'de % 61'e yükselmiştir. Halbuki aynı mal grubunun toplam ihracat içindeki payı 1978'de % 40'dır (Tablo-2). İthalat yapısındaki 18 yıllık dönemde lehte bir gelişmenin olmaması bağımlılığın devamının kanıtı olabilmektedir.

Tablo:2

~~Petrolsüz OGU'nin Mal Gruplarına Göre İhracat ve İthalat Yapısı~~
(1960-1978, % Dağılımı)

	Yanıcı Madde Mineraller ve Metaller		Diğer Ham-maddeler		Tekstil ve Konfeksiyon		Makina ve Nakliye Teçhizatı		Diğer Mamul Mallar	
	1960	1978	1960	1978	1960	1978	1960	1978	1960	1978
Toplam İhracat	16	11	67	37	4	12	2	15	11	25

	Gıda Maddeleri		Yanıcı Maddeler		Diğer Ham-maddeler		Makina ve Nakliye Teçhizat		Diğer Mamul Mallar	
	1960	1978	1960	1978	1960	1978	1960	1978	1960	1978
Toplam İthalat	14	11	10	19	16	9	29	28	31	33

Kaynak : Dünya Bankası, Weltentwicklungsbericht, 1981.

Gelişmekte olan ülkelerde işsizlik oranının yüksek ve buna karşılık sanayileşmiş ülkelerde düşük olması dolayısıyla ve sanayileşmiş ülkelerde işçi haklarının müessesleşmiş olması nedeniyle ekonomideki produktivite artışları maliyetlere hemen yansımakta ve bunun da ilgili ülke mallarının fiyatlarını dünya piyasalarında % cinsinden yükseltmektedir. Diğer taraftan doğal ham madde, tarım ve sanayi ürünü ihraç eden gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları için, gerekli ara malı ve yatırım malı ithal etmek zorundadırlar. Aynı zamanda hammadde ihracatlarında sanayileşmiş ülke tröstlerine karşı pazarlık güçleri zayıftır. Diğer taraftan yine bu ülkelerin sanayi ürünleri ihracatında dünya piyasalarına girebilmek için, sanayileşmiş ülkelerin yüksek teknolojilerine karşı daha düşük fiyat talep etmek durumundadırlar. Bu nedenlerden dolayı ihracat ve ithalat malları fiyat değişiklikleri ve bunlar arasındaki ilişki önemli bir yer tutmaktadır.

~~I. Dış Ticaret Hadlerinin (DTH) Aleyhine Gelişmesi~~

Genel anlamda ticaret hadleri belirli bir başlangıç dönemine göre satılan ve satın alınan malların nisbi fiyatlarındaki değişme dolayısıyla ticaretten elde edilen kazançları ya da uğranılan kayıpları ifade etmek için kullanılır. (94) Buradan hareketle dış ticaret hadlerinde ise, belli zaman içinde ihracat ve ithalat malları fiyat değişikliğinin nisbi oranları sözkonusu olmaktadır. (95)

$$N = \frac{P_x}{P_m}$$

N = Net değişim ticaret hadleri
P_x = İhracat fiyatları endeksi
P_m = İthalat fiyatları endeksi

Bu formüle göre dış ticaret hadleri P_x'in ve P_m'nin eşit artışı halinde sabit kalır; ihracat fiyatlarındaki artışın ithalat fiyatlarındaki artışından büyük olması veya ihracat fiyatları artarken ithalat fiyatlarının artmaması ilgili ülkenin dış ticaret hadleri lehine, tersi ise aleyhine değişir.

Bu olayı basite indirgeyerek somutlaştıracak olursak, belli bir miktarda ithalat yapabilmek için, bir önceki döneme göre daha fazla ihracat yapmanın gerekmesi halinde dış ticaret hadleri o ülkenin aleyhine, tersi durumda ise lehine gelişmiştir.

(94) Seyidoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat*, a.g.e. s.505

(95) Dış ticaret hadlerinin en çok kullanılan tanımı "net dış ticaret hadleri"dir. Bu nedenle açıklamalarımızda bu tanım üzerinde durulacaktır. Dış ticaret hadlerinin, gayri safi değişim ticaret hadleri; gelir ticaret hadleri; tek faktörlü ticaret hadleri ve çift faktörlü ticaret hadleri gibi diğer tanımlar için bakınız: Seyidoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat*, 5.Baskı, s.506-509.

Bir ülkenin dış ticaret hadlerinin aleyhte oluşu o ülkenin döviz ihtiyacını artırır veya ithalatını kısıtlama yoluna gider (kambiyo denetiminde); serbest dış ticaret ve esnek döviz kuru rejiminde ise döviz arzına karşı döviz kurlarının artışıyla ithalat azalacaktır. Dolayısıyla bir ülkenin ödemeler bilançosu açığının meydana gelmesinde dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmiş olması etkili olmaktadır. (96)

3 nolu tabloda görüleceği gibi, Dünya Bankası'nın hesaplamalarına göre petrolsüz Orta Gelişmiş Ülkelerin 1960-1979 döneminde DTH aleyhte gelişmiştir. 1975 yılı 100 olarak yapılan endekslere göre 1960'da bu ülkelerin DTH 109 iken, 1979'da 97'ye düşmüştür, yani 1960'a kıyasla 1979'da % 13,8 kötüleşmiştir.

Yine düşük gelirli ülkeler grubunda da aleyhe bir gelişme aynı tabloda görülmektedir; bu ülke grubunda 1960'da 111 olan DTH 1979'da 94'e düşerek % 12.6 kötüleşmiştir.

Diğer taraftan sanayileşmiş kapitalist ülkelerde ise aynı yıllarda 100'den 98'e düşerek % 2 gibi nisben küçük bir DTH kötüleşmesi yaşanmıştır.

Bunlara karşılık petrol ihracatçısı ülkelerde yine aynı yıllarda 69'dan 113'e yükselen DTH % 64 gibi yüksek oranda iyileşmiştir.

AG ve OGÜ'in DTH'deki kötüleşmenin 1980-1983 döneminde de devam ettiği Tablo-3'de gözlenmektedir.

(96) Kazgan, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.152-153

Tablo:3

Ülke Gruplarına Göre Dış Ticaret Hadleri (1960-1979,1980-1983)

	1975 = 100				Bir Önceki Yıllara Göre % Değişme			
	1960	1979	1980	1981	1982	1983		
Petrolsüz OG Ülkeler	109	94	- 7.7	- 2.6	- 0.8	3.0		
Düşük Gelirli Ülkeler	111	97	-12.7	-10.3	- 3.2	2.5		
Petrol İhraç Eden OG Ülkeler	69	113	-	-	-	-		
Kapitalist Sanayi Ülkeleri	100	98	-	-	-	-		
Türkiye		84	-29.5	- 9.2	- 4.8	-1.4		

Kaynak : Dünya Bankası, Weltentwicklungsbericht, 1981.

- IMF, World Economic Outlook, 1983.

- T.C.Merkez Bankası 1983 Yıllık Raporu.

~~2. Dış Borç Yüklerinin Ağırlaşması~~

Bir ülkenin dış borçlanması, o ülkenin iktisadi kalkınması ile sermaye ithali ilişkisine dayanmaktadır; sermaye ithali bir ekonominin daha yüksek bir kalkınma hızına ulaşmasında bir araç olarak kullanılmaktadır.⁽⁹⁷⁾ Sermaye ithali ise iki sınıfta değerlendirilmektedir: Birincisi geri ödenmesi gereken, ikincisi ise geri ödenmesi gerekmeyen sermaye ithalidir. Dolaysız yabancı sermaye yatırımları ve kalkınma yardımları geri ödeme gereği olmayan sermaye ithali şeklinde, dış borçlar ise geri ödenmesi gerekli olan sermaye ithali olarak tanımlanmaktadır.⁽⁹⁸⁾

Yabancı sermaye girişi ekonomik kalkınmayı iki açıdan desteklemektedir: Birincisi yurtiçi yatırım-tasarruf dengesizliğinin yani tasarruf açığının kapatılması, ikincisi ise yabancı sermaye ile ithalat imkânı yaratılarak, yurtiçinde üretilmeyen veya pahalı üretilebilen verimli yatırım teknolojileri (yatırım mallarının) ithalatının sağlanmış olmasıdır.⁽⁹⁹⁾ Dolayısıyla yabancı sermayenin açıklanan ikinci fonksiyonu ülkenin döviz açığını kapatabilmesidir.

Teorik olarak bir ülkeye yabancı sermaye girişi, o ülkenin kendi imkânlarıyla tasarruf ve döviz açığını kapatıncaya kadar devam edecektir. Yani ilgili ülke öngördüğü kalkınma için gerekli kaynağı kantitatif ve kalitatif olarak kendi imkânlarıyla

(97) Köhn, Doris, *Die Verschuldung lateinamerikanischer Länder*, Verlag Weltarchiv GmbH, Hamburg, 1984, s.17

(98) Nunnenkamp, Peter, "Ausmass, Ursachen und Lösungssätze der internationalen Verschuldungssituation von Entwicklungsländern", in: *Konjunkturpolitik*, 26. Jg., H.6, 1980, s.362

(99) Sermaye ithalinin iç tasarruf açığını kapatıcı etkisi açık bir ekonomide denge koşulu ile gösterilmektedir: $I + X = S + M$, bu da $I = S + (M - X)$ şeklinde yazılabilmektedir.

~~sağlayabildiği zaman sermaye ithali durmuş olacaktır. Ancak bu~~
rada sözü edilen yabancı sermaye girişi dış borçlanma şeklinde
olduğu durumda, zamanla elde edilecek kendi kendini destekleyen
büyüme (self sustaining growth) hamlesiyle tasarruf ve döviz açığı-
nın kapatılması gereğinden başka, sağlanan dış kredilerin faiz
ve anapara taksit ödemelerini de karşılayacak kaynakların yara-
tırması gerekmektedir.

Diğer taraftan elde edilen kredilerle ilgili ülkenin ken-
di kendini destekleyen büyüme sürecini başlatıp başlatamayacağı
çeşitli faktörlere bağlı olmakta ve bu hususta ileri sürülen
kriterlerin hepsinin ele alınması çalışmamızın kapsamını aşaca-
ğından biz burada dış borçlanmayı "geri ödeme kapasitesi" krite-
ri ışığında değerlendireceğiz. (100) Bu kriter de metod olarak
dış borçların GSMH veya GSYİH içindeki payı ve ayrıca dış borç
faiz ve anapara taksit ödemelerinin mal ve hizmet ihracatı için-
deki payı kullanılmaktadır. (101) Uzun dönemde ise dış borç geri
ödeme kapasitesinde kriter olarak ihracat sanayine ve ithalata
rakip endüstrilere kaynak tahsisleri gibi faktörler dikkate alı-
nabilmektedir. (102)

Diğer taraftan dış borçların yapısal değişimi, vadeleri-
ne ve kaynaklarına göre (özel finans kurumları, uluslararası ve
bölgesel kuruluşlar gibi) dağılımı borçlular açısından önem ar-
zettiği için, açıklanması ayrıca gerekmektedir. Zira kısa vadeli

(100) Dış kredilerin kullanımında kendi kendini destekleyen büyüme hamlesinin
başlatılıp başlatılamayacağıının ölçülebilmesi için kullanılan kriterler
hakkında geniş bilgi için bakınız: Holtus, Verschuldung und Verschul-
dungsfeahigkeit von Entwicklungsleandern, 1981.

(101) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.200

(102) Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, 5.Baskı, s.470

~~kredilerin ve uluslararası finans piyasalarından elde edilen kredilerin maliyetleri daha yüksek olabilmektedir.~~

YSÜ'in (teknolojik ve iktisadi bakımdan) üretemedikleri, ama büyüme için gereken yatırımları yapmaları ve üretimi sürdürmeleri için zorunlu ara malları kullanmaları ithalat kapasitelerine bağlıdır. Yatırım ve üretimde tamamlayıcı nitelikte olan bu malların döviz darboğazı dolayısıyla ithal edilememesi ekonomik büyümenin duraklamasına yol açar. (103) Bunun yanında YSÜ'de iç yatırımları iç tasarrufların üzerine çıkarma arzusu ve eğilimi CİB açığının meydana gelmesine ve bunun finansmanı ise dış borçlanma ile mümkün olabilmektedir. Bu borçlanma ise gerek hükümetlerin ve gerekse özel sektör tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Finansman kaynağı, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası OECD ve OPEC gibi bölgesel kuruluşlar ve üçüncü olarak uluslararası özel finans kuruluşları tarafından sağlanabilmektedir. Bu krediler kullanımı itibariyle birinci ve ikinci grup uzun vadeli ve kalkınma kredisi biçimindedir. Üçüncü grup, yani uluslararası bankalardan sağlanan kısa vadeli krediler ise daha ziyade ticari kredi statüsündedir. Kalkınma kredileri devlet garantisi altında sağlanırken, ticari kredilerde böyle bir garanti olmayıp, özel ticari işlemlerde kullanılabilir. (104)

Kredi yapısı 1975'den itibaren değişmeye başlayıp ve uluslararası bankaların payı artarak, 1981 sonunda toplam krediler içinde çok borçlu yirmi ülke için % 63'e yükselmiştir. (104) Böylece uluslararası bankalarda kalkınma kredisi statüsünde orta ve

(103) Kazgan, *Ekonomide Dış Açık Büyüme*, a.g.e. s.42-43

(104) Wiesner, Eduardo, "Ursachen der lateinamerikanischer Schuldenkrise", *Finanzierung und Entwicklung*, März 1985/1, s.24

~~uzun vadeli kredi vermeye başlamış, ancak kısa vadeli kredile-~~
rin (vadesi bir yıldan aşağı) toplam krediler içindeki payı 1971'de % 15 iken, 1981'de % 25'e yükselmiştir. (105) Bu kredilerin diğer bir özelliği faizlerinin değişken olmasıdır. Dünya Bankası ve buna bağlı IFC'de değişken faizli kredi vermeye başlamıştır. (106)

1981 ve 1983'de meydana gelen sözkonusu yapısal değişiklik, kredilerde kaynak itibariyle uluslararası bankaların payının arttığı, dolayısıyla faiz (değişken) oranlarının yükselmesiyle sonuçlanmıştır (Tablo:5).

Öte yandan 1975-1978 yıllarında petro-dolar'ın uluslararası bankalarda büyük plasman imkânları sağlaması ve bunların gelişmekte olan ülkelere resmi garantisiz ve geri dönüş riskleri fazla dikkate alınmadan verilmesi 1979'dan itibaren geri ödemeleri zorlaştırmıştır. Bu tür zorlukların yenilenmemesi için, IMF, Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşlar uluslararası özel bankalarla (işbirliği) (107) oluşturarak kredi talep eden ülkelerin kredibilitelerini sağlıklı tesbit ederek, kredilerin borçlanacak ülkeler tarafından ödenebilmesi garantisi elde etmektedirler. Bu komisyon IMF'nin tesbit ve tavsiyelerine (yeşil ışık) göre hareket ederken, dış kaynakların merkezileştiğinin göstergesi olarak mütalaa edilebilmektedir. (108) Bunun yanında uluslararası özel bankalar 1982 yılında borçlu ve geri ödeme güçlüğü içinde olan ülkelere ve yeni kredi dağıtımında müşterek tavır ve

(105) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.183

(106) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.183

(107) Wiesner, Eduardo, a.g.e. s.24

(108) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.179

~~premsipler tesbit etmek üzere Uluslararası Finansman Bankası~~
sünü" kurmuşlardır. (109) Öte yandan 1984 yılında ağır borç bu-
nalımına giren 11 Latin Amerika ülkesi "borçlular karteli" oluş-
turmaya giderek, uluslararası bankalara kredi şartlarını açık-
lamışlardır. (110)

Dış borçlanmada vade ve özellikle faiz oranlarının önem-
li bir faktör olduğunu ortaya koyan yukardaki gelişmeler yeni
gelişen sanayi ülkelerinin dış borç servisi oranında da somut
durumu ortaya koymaktadır. (111) Zira 1980 sonrasında göre
borç servisi (borç taksiti + faizler mal ve hizmet ihracı) dik-
kat çekici oranlara yükselmiştir (Tablo:4).

Bu oran Endonezya, Kore, Malezya, Filipinler, Tayland gi-
bi Doğu Asya ülkeleri için kısa vadeli kredilerde 1973'de % 14
iken 1983'de % 20'ye yükselmiştir. Borç servisi oranı 1983 yı-
lında Arjantin'de % 54, Brezilya'da % 40, Meksika'da % 35, Şili
ve Peru'da ise % 33 gibi tehlikeli oranlara yükselmiştir. (112)
Dış krediler genelde dolar bazında işlem görmekte, 1981-1983 yıl-
larında özel kredilere yıllık % 14 faiz tahakkuk ettirilmektey-
di. Faiz oranının yüksek olması ve doların hızlı değer artışı
faiz yükünü borçlu ülkeler için daha da artırmıştır.

Yukarda ülkeler bazında yapılan açıklamalar ülke grup-
larına genişletilerek genelleştirmek mümkündür. 4 nolu tabloda
görüleceği gibi toplam petrolsüz az gelişmiş ve orta gelişmiş

(109) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s. 180

(110) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s. 179

(111) Köhn, Doris, a.g.e. s.42

(112) Pervez, Hasan, "Anpassung an externe Schocks", *Finanzierung und
Entwicklung*, Dezember/1984, s.17

Tablo:4

Petrolsüz AG ve OGÜ Kısa ve Uzun Vadeli Dış Borç Faiz ve Anapara Taksitlerinin
Mal ve Hizmet İhracına Oranı (%) (1973-1983)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Bütün Petrolsüz AG ve OGÜ											
a) Faiz Ödemeleri/Mal ve Hizmet İhracı	6.1	6.1	6.7	6.0	6.0	7.3	8.2	9.3	11.9	13.2	11.4
b) Taksit Ödemeleri/Mal ve Hizmet İhracı	9.8	8.3	9.4	9.3	9.4	11.7	10.8	8.3	8.6	10.7	7.9
TOPLAM	15.9	14.4	16.1	15.3	15.4	19.0	19.0	17.6	20.4	23.9	19.3
Mamül Mal İhraç Eden OGÜ											
a) Faiz Ödemeleri/Mal ve Hizmet İhracı	5.6	6.1	6.9	5.5	5.4	6.5	7.7	9.0	11.4	12.8	10.8
b) Taksit Ödemeleri/Mal ve Hizmet İhracı	8.9	8.5	9.5	8.7	9.2	10.5	9.9	8.3	8.2	10.9	6.6
TOPLAM	14.5	14.7	16.4	14.2	14.6	17.0	17.6	17.3	19.6	23.7	17.4

Kaynak : IMF, *World Economic Outlook 1983*
Table: 35

~~ülkelerde dış borçlar faiz ve taksit ödemelerinin mal ve hizmet~~
ihracına oranı 1973'de % 15.9 iken 1983'de % 19.3'e yükselerek bu oran 0.21 bir artış göstermiştir; faiz ve taksit ödemeleri arasında ise faiz servisi lehine bir gelişme gözlenmektedir. 1973'de % 5.1 olan faiz servisi 1983'de % 11.4'e yükselerek bu oran % 87 oranında artış göstermiştir.

Benzer gelişme petROLSÜZ orta gelişmiş ülkelerde de gözlenmektedir. Yine 4 nolu tabloda toplam dış borç servis yükünün aynı dönemde arttığı ve bu artışın içinde faiz servisinin büyüdüğü taksit yükünün ise küçüldüğü izlenmektedir. Bu gelişmeler dış borç faiz oranlarının yükseldiğinin göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Yine aynı ülke gruplarında, dış borçların kaynaklarına göre yapılarak bir sınıflandırma (Tablo:5), dış borçların resmî kurumlardan özel finans kurumlarına kaydığını göstermektedir. Zira 5 nolu tabloda görülmektedir ki, 1973'de resmî borçların toplam dış borçların içindeki payı bütün petROLSÜZ az gelişmiş ve orta gelişmiş ülkelerde % 39.2 iken 1983'de % 33.0'a düşmüş, buna karşılık özel kaynaklı dış borçların toplam dış borç içindeki payı aynı yıllarda % 46.7'den % 53.1'e yükselmiştir. PetROLSÜZ orta gelişmiş ülkelerde de aynı yönde gelişmeler aynı tabloda gözlenmekte ve bu ülkeler grubunda ayrıca kısa süreli borçların payı % 15.2'den % 17.1'e yükselmektedir.

Dolayısıyla gerek kısa süreli borçların nisben yükselmesi ve gerekse uzun süreli borçların resmî kurumlardan (IMF, Dünya Bankası, OECD, OPEC) özel finans kurumlarına kayması borçlanma-

Tablo : 5

Petrolsüz AG ve OGÜ'in Kısa ve Uzun Vadeli Kredilerinin Kaynaklarına Göre Dağılımı
(1978-83, %)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Petrolsüz AG ve OGÜ											
a) Kısa Süreli Dış Borçlar	14.1	14.1	14.3	14.5	15.3	14.8	14.8	18.0	18.4	18.4	13.9
b) Uzun Süreli Dış Borçlar	85.9	85.9	85.7	85.5	84.7	85.2	85.2	82.0	82.6	82.6	86.1
- Resmî (MB ve Uluslar.Kur.)	39.2	37.4	36.8	36.1	35.4	34.9	35.5	32.3	31.1	31.6	33.0
- Özel Kurumlar	46.7	48.5	48.9	49.3	49.3	50.3	51.7	49.7	50.5	50.0	53.1
Mamül Mal İhrac Eden OGÜ											
a) Kısa Süreli	15.2	14.9	15.1	15.3	15.8	13.6	16.5	22.7	22.0	23.3	17.1
b) Uzun Süreli	84.8	85.1	84.9	84.7	84.2	86.4	85.5	77.3	78.0	76.7	82.9
- Resmî	22.0	21.2	21.0	21.4	21.4	20.7	18.9	16.9	15.6	15.8	16.2
- Özel	64.8	64.0	63.8	63.4	62.9	65.7	64.6	60.3	62.4	60.9	66.7

Kaynak : IMF, World Economic Outlook 1983

Table: 34

~~nin maliyetinin arttığını göstermektedir. Çünkü kısa süreli kre-~~
dilerin ve özel finans kurumlarından elde edilen kredilerin faiz oranları genellikle daha yüksek olmaktadır. (113)

Öte yandan yine aynı ülke gruplarında dış borç faiz ve taksit servislerinin ağırlaşmasına paralel olarak, toplam dış borçların mal ve hizmet ihracı ve GSYİH içindeki payları giderek yükselmesi de dikkati çeken diğer önemli olumsuz bir gelişmedir (Tablo:6). Aynı tabloda görüleceği gibi, bütün bu petROLSÜZ ülkelerde 1973'de dış borçların mal ve hizmet ihracına oranı % 115.4'den 1983'de % 144.4'e; GSYİH'ya oranı ise % 22.4'den % 34.7'ye yükselmiştir. Bu oranlar Türkiye'nin de bulunduğu OG ülkelerde sırayla % 91.7'den % 114.2'ye ve % 20.2'den % 33.8'e yükselmiştir (Tablo:6).

Sözkonusu dış kredilerin bir bölümü kalkınmaya yönelik diğer bölümü ise dış ödemeler dengesini yeniden kurmaya yönelik olması sebebiyle borçlu ülkelere bir nevi zaman kazandırmaktadır. Bu zaman içinde uygulanacak yapısal, parasal ve bütçe politikalarının ilgili dış açığın kapatılmasına yönelik olmak zarureti ortaya çıkmaktadır. Aksi takdirde dış borç yükü ödenemez duruma gelir. Böylece başlangıçta dış açığı kapatmaya yönelik alınan dış krediler ekonomik krizin gelişini hızlandıracağı gibi şiddetini de artırabilecek bir etkiye sahiptir. Bunun örneğini 1985 yılında 40 milyar \$ borç, % 250 enflasyonla Arjantin vermiştir.

(113) Köhn, Doris, a.g.e. s.42

Tablo:6

Petrolsüz AG ve OGÜ'nün Dış Borçlarının Mal ve Hizmet İhracına ve GSYİH'ya Oranı (%)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
1) Dış Borç/Mal ve Hizmet İhracı											
Bütün Petrolsüz AG ve OGÜ	115.4	104.6	122.4	125.5	126.4	130.2	119.2	112.9	124.9	143.3	144.4
a) Net-Petrol İhrac Edenler	154.7	124.9	162.4	169.5	179.3	176.9	144.3	128.4	154.6	179.5	192.2
b) Net-Petrol İthal Edenler	109.4	100.9	195.4	117.5	116.8	121.8	114.1	109.5	118.3	135.1	134.3
1) Mamul Mal İhrac Eden OGÜ	91.7	88.6	103.0	103.3	99.5	101.1	96.9	94.0	200.6	116.2	114.2
2) Düşük Gelirliler	217.9	214.5	226.1	225.1	217.8	226.3	209.8	201.4	231.1	254.1	262.9
3) Diğer	96.9	84.7	98.3	98.3	111.6	124.8	115.5	110.9	121.9	138.0	136.9
2) Dış Borç/GSYİH											
Bütün Petrolsüz AG ve OGÜ	22.4	21.8	23.8	25.7	27.4	28.5	27.5	27.6	31.0	34.7	34.7
a) Net Petrol İhrac Eden Ülkeler	26.2	25.5	27.7	32.3	38.5	39.3	37.4	34.0	36.1	44.7	43.5
b) Net Petrol İthal Eden Ülkeler	21.7	21.2	23.0	24.4	25.4	26.6	25.8	26.3	29.7	32.1	32.7
1) Mamul Mal İhrac Eden OGÜ	20.2	19.6	22.2	22.7	23.9	25.1	24.6	25.1	29.3	33.2	33.8
2) Düşük Gelirliler	20.1	20.1	20.9	24.4	24.9	24.0	24.4	23.6	24.7	26.2	26.5
3) Diğer Net Petrol İthal Eden	26.2	25.2	26.2	27.7	28.6	31.5	28.8	30.6	34.1	35.8	35.6

Kaynak : IMF, World Economic Outlook 1983

Table: 33

3. Sanayi Ülkelerinin Korumacılık Politikaları

İkinci Dünya Savaşından sonra başlatılan serbest dünya ticareti 1970'li yıllara kadar önemli ölçüde devam etmiştir. Bu dönemde dünya ticareti hızlı bir artış yaşamış ve bu gelişmeye paralel olarak 1960'lı yıllarda ve 1972'de (Kennedy-Raundu) olduğu gibi (gümrük tarifeleri) düşürülmüştür. (114)

Sanayileşmiş ülkeler 1974'de "*Multi-Fibre-Arrangement*" (MFA) anlaşmasıyla GATT kuralları dışında özel kurallar ihdas ederek, karşılıklı olarak koruyucu önlemleri almalarında serbestlik kazanmışlardır. Bu anlaşmaya göre, ithalat malları fiyat dalgalanmaları ve tercihli fiyatlar; denkleştirme ve anti-dumping gümrükleri gibi mazeretleri ileri sürerek koruyuculuk önlemleri alabilmeyi hukukileştirmişlerdir. (115) MFA anlaşması tekstil ve konfeksiyon haricinde genellikle sanayi ülkeleri arasında uygulanması düşünülmüştür. Başlangıçta gümrük tarifelerinin ağır bastığı koruma politikaları zamanla üretim ve ihracat sübvansiyonlarına dönüştürülmüştür. Bu politikalar ayrıca gümrüklere verilen bürokratik yetkilerle de desteklenmiş, dolayısıyla sanayi ülkeleri üretim ve ihracatlarını daha gizli bir koruma "*yeni korumacılık*" altına almışlardır. (116) Bunlardan başka emek eğitimi, ülke mallarının uluslararası tanıtımı ve müşavirlik gibi altyapı hizmetlerinin geliştirilmesiyle de koruyuculuk politikaları desteklenmiştir. Buna gösterilecek örnek: 1977'de ABD'nin "*yol gösterici-fiyat-mekanizması*" (trigger-price-mechanism) adıyla yapmış olduğu uygulamadır. Dış rekabet karşısında

(114) Dünya Bankası, *Weltentwicklungsbericht*, August, 1981, s.31

(115) Dünya Bankası, *Weltentwicklungsbericht*, a.g.e. s.32

(116) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.125

~~giderek pazar kaybına uğrayan ABD çelik sanayinin yeniden can-~~
lanabilmesini amaçlamıştı. (117) ABD çelik endüstrisini, kredi garantisi ve çevre koruması için firmalar tarafından yapılan harcamaların azaltılması ve benzeri mali desteklerle dış rekabete karşı korumuştur. Ayrıca bu çerçevede ithal edilen çelik fiyatlarının ABD tarafından tesbit edilen "yol-gösterici" fiyatları aşması halinde, gerekli araştırmalar yaptırılmakta ve fiyatların dumping fiyat olduğu tesbit edilmesiyle antidumping gümrük tarifeleri uygulamaktadırlar. (118)

1979'da Tokyo-raundu ile 1980-1987 arası sanayi ülkelereince ithalata uygulanacak gümrük tarifeleri ortalama olarak % 5-6 arasında olacağı tesbit edilmiştir. (119) Ancak YGÜ için önem arzeden emek-yoğun ihraç mallarının gümrük tarifeleri daha yüksek bir seviyede bulunmaktadır: Zira Tokyo Raundu'ndan sonra, ABD tekstil ithalatı mallarına % 11, Norveç deriden mamul ithal mallarına % 15 ve Kanada ise el sanatları mallarına ve diğer metalden mamul mallara % 10 gümrük tarifesi uygulamışlardır. (120) Dikkat edilecek olursa, sayılan bu mal grupları YSÜ'in ihracatlarında önemli ağırlığa sahip olan mallardır.

Ayrıca sanayileşmiş ülkelerin ithalat gümrük oranlarını ham maddeden malların işlenmişlik derecesine göre % 3-20'ye kadar yükseltmeleri ve böylece mamul mal ihracatının zorlaştırılması YSÜ'in ihracat potansiyellerini caydırmaktadır. (121)

(117) Dünya Bankası, 1981, a.g.e. s.33

(118) Dünya Bankası, 1981, a.g.e. s.33

(119) Dünya Bankası, 1981, a.g.e. s.31

(120) Dünya Bankası, 1981, a.g.e. s.26

(121) Dünya Bankası, 1981, a.g.e. s.26

Böylece dış borçların ödenmesi ve sanayide ihtiyaç duyulan

ara ve yatırım malları ithalatını gerçekleştirebilmek için, mal ve hizmet ihracatını artırmaktan başka alternatifi kalmayan gelişmekte olan ülkelerin karşısındaki yeni bir engel de sanayi ülkelerinin iç sanayilerini korumak amacıyla uyguladıkları "yeni korumacılık"tır. (122) Bu durum, gelişmekte olan ülkelerin hamle yapmak isteyen ihracatını caydırmaktadır. Zira YSÜ'in ihracatı artışı sanayi ülkelerinin ithalatının artışıyla doğru orantılıdır. (123) Dolayısıyla sanayileşmiş ülkelerde baş gösteren ekonomik duraklamalar ithalatlarını kısıtlamaya ve koruyucu tedbirler almaya neden olmakta, ki böylece gelişmekte olan ülkelerin ihracatı engellenerek bu ülkelerin dış açıklarının büyümesine ilave bir etki yaratmaktadır.

İkinci Dünya Savaşından 1973 sonu ile ilk petrol krizine kadar dünya ticareti hızlı bir büyüme yaşamış (1963-1972 arası yıllık ortalama % 8.5, 1973'de % 12.5), 1974-1979 arası artış hızı % 5'e düşmüş, 1980-1983 yıllarında ise bir duraklama yaşamıştır. (124) Dünya ticaretindeki bu gelişmeye paralel olarak geleneksel korumacılıktan (gümrük vergilerine dayanan) yeni bir korumacılık uygulamasına sanayi ülkeleri başlamıştır. Bu sistemde bir taraftan yurt içinde üretilen malların ithal rakipleriyle iç piyasa satışlarına miktar olarak belli orantılar kanunî olarak tesbit edilmekte, yerli sanayii etkileyen malları ihraç eden ülkelere gönüllü ihracat kotaları uygulatılmakta ve teknik seviyede çeşitli bürokratik engeller getirilmektedir. Hatta bu

(122) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.118

(123) Köhn, Doris, a.g.e. s.113

(124) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.84-85

korumacılık uygulamalarının bazen GATT boşluklarından yararlanarak yapılmaktadır. Bunların sonucunda gelişmekte olan ülkelerin sözkonusu pazarlara girişi sınırlandırmakta ve böylece dış açıkların kapatılması zorlaşmaktadır.

Dolayısıyla YSÜ belli sanayii mallarında ihtisaslaşarak ihracat potansiyellerini artırmış olsalar da, sanayileşmiş ülkelerin uyguladıkları kendi iç ekonomilerini koruma politikaları, ilgili ülkelerin ihracatlarını artırma gayretlerini engellemektedir.⁽¹²⁵⁾ Yani ihracatın artırılarak sanayileşmenin gerçekleştirilmesi çok taraflı ahenkli uygulamalara bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

4. Dış Şokların Etkisi

Petrolsüz AG ve YSÜ'in CIB'nda meydana gelen açıkların dış dünyadan kaynaklanan diğer bir nedeni de, bu ülkelerin ithalatlarının en büyük bölümünü oluşturan petrol ürünlerinin ve sanayi ürünlerinin (ara ve yatırım malları) fiyatlarının ani ve hızlı artışlarıdır.⁽¹²⁶⁾ Zira 1973 sonunda ve 1979'da baş gösteren petrol şoku sonucu hızlı fiyat artışları ve sanayi ülkelerinin bu petrol fiyatı artışlarını kendi ihracat mallarına yansıtmaları, AG ve OG petrolsüz ülkeleri iki yönlü etkilemiştir (Tablo:7).

Tablo:7'de görüleceği gibi, bir önceki yıla göre sanayi ürünleri fiyatları 1973'de % 17.7, 1974'de % 21.8, 1979'da % 15.3, 1980'da % 10.5; petrol fiyatları ise 1973'de % 40.0,

(125) Seyidoğlu, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, a.g.e. s.178-179

(126) Wiesner, a.g.e. s.24-25

Tablo:7
Dünya Fiyat Artışları (1963-1983)
(Bir önceki yıla göre % değişme)

Dünya Fiyat Artışı \$	1963-1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Sanayi Ürünleri	3.0	17.7	21.8	12.3	-	9.0	14.7	15.3	10.5	- 5.1	- 2.0	2.0
Petrol	3.0	40.0	225.8	5.1	6.3	9.3	0.1	48.7	62.0	10.1	- 4.6	-13.5
Petrol Harici Hammadeler (Piyasa Fiyatı)	2.5	53.2	28.0	-18.2	13.3	20.7	--4.7	16.5	9.7	-14.8	-12.1	5.0

Kaynak : IMF, World Economic Outlook, 1983 Table: 9

1974'de % 225.8, 1979'da % 48.7 ve 1980'de % 62.0 artış göstermişlerdir. Bunun karşısında Tablo:8'de görüleceği gibi, toplam petROLSÜZ AG ve OGÜ'ün CİB açığı 1973'de-11.3 Mrd \$ iken 1974'de -37.0 Mrd \$'a, 1975'de -46.3 Mrd \$'a, 1978'de -41.3 Mrd \$'a, 1979'da -61.0 Mrd \$'a ve 1981'de ise -107.7 Mrd \$'a yükselerek fiyat artışlarıyla paralellik göstermiştir.

Yine Türkiye'nin de içinde bulunduğu mamül mal ihraç eden petROLSÜZ OGÜ'de de CİB açığında benzeri eğilim izlenmektedir; 1973'de CİB açığı -3.6 Mrd \$'dan 1974'de -18.8'e, 1975'de -19.1'e; 1978'de -9.8'den 1979'da -21.7'ye, 1980'de -32.5'e ve 1981'de -37.6 Mrd \$'a yükselmiştir (Tablo:8).

Her ne kadar petROLSÜZ AG ve OGÜ sözkonusu dış şokları nisben denkleştirmek için, kendi ihraç malları fiyatlarını artırmışlarsa da CİB açıklarının yükselmesini engelleyememişlerdir. (127)

Zira bu da ülkelerin üretimlerinin ne derece petrole ve sanayi ülkeleri ara ve yatırım malları ithalatına yapısal bağımlı olduklarının göstergesi olarak kabul edilebilmektedir. Ancak ilgili gruptaki ülkelerden ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulayanların dış şokları telafi etmede daha başarılı oldukları da yapılan ampirik araştırmalar da tesbit edilmiştir. (128)

Tablo:7 ve 8'de görülebileceği gibi, dünya fiyat artışlarıyla AG ve OGÜ CİB açıkları paralel bir gelişme göstermektedir; yani dünya-fiyatları artışı, AG ve OGÜ CİB'ların olumsuz etkileyebilmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç, ilgili ülkeler üreti-

(127) "İlgili ülkelerin ihracat fiyat endeksleri \$ bazında bir önceki yıla göre, 1974'de % 41.1, 1975'de % 38.1, 1979'da % 28.9, 1980'de % 26.4 artış göstermiştir." IMF, World Economic Outlook 1983, s.181

(128) Pervez, Hasan, a.g.e. 1984/21, s.15-16

Tablo:8
Petrolsüz AG ve OGÜ'de CİB Açıkları
(1973-1983, Milyon \$)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
Toplam Petrolsüz AG ve OGÜ	-11.3	-37.0	-46.3	-32.6	-28.9	-41.3	-61.0	-89.0	-107.0	-86.8	-68.0
-Petrolsüz OGÜ	- 3.6	-18.8	-19.1	-12.2	- 7.9	- 9.8	-21.7	-32.5	- 37.6	-34.3	-18.5
-Düşük Gelirli Ülkeler	- 4.1	- 7.5	- 7.6	- 4.3	- 3.7	- 8.2	-10.4	-14.0	- 15.6	-15.6	-15.0

Kaynak : IMF, World Economic Outlook, 1983 Table : 15.

~~minin yapısal olarak, sanayi ülkelerinden ara ve yatırım malı~~
ithalatına ve petrol ithalatına bağımlılığının yüksek oluşudur.

5. Değerlendirme

Konvertibiliteye geçiş şartlarından birisinin de, CİB'nda dengenin sağlanmış olması gerektiğini açıklamıştık. Bir ülkenin CİB'sinin açık vermesi, döviz arzının döviz talebini karşılayamaması olarak kendini göstermektedir. Döviz arz ve talebini dengelemek isteyen ülke çözüm olarak ihracatı artırmak, ithalatı kırmak, DTH'ni lehine çevirmek, ülkeye yabancı sermaye girişini artırmak ve dış yardım almak gibi seçeneklerle karşı karşıya bulunmaktadır.

Bir ülkenin ihracatının artırılabilmesi bir taraftan ihracat malları arz esnekliğine diğer taraftan ise bu mallara olan talep esnekliğine bağlı olmaktadır. Burada tartışma konusu dış etkenler olduğuna göre, ülkenin ihracat arz esnekliğinin birden büyük olduğu varsayımından hareket ettiğimizde, ihracatın artışı yurtdışı talep esnekliğine ve yasak ve sınırlandırmaların olmamasına bağlı olmaktadır. Bu ise global olarak dünya ticaretinin büyümesi, talebin artması şartını ortaya getirmektedir.

Öte yandan gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarının 1979 verilerine göre % 64'ünü sanayileşmiş ülkelere yapması, bu ülkelerdeki herhangi bir talep düşüklüğünden ne derece etkileneceklerini göstermektedir. Bir taraftan bu derece ihracat bağımlılığı ve diğer taraftan sanayileşmiş ülkelerin koruyucu önlemleri, dünya ekonomik konjüktürünün düşük olduğu dönemlerde döviz arz

~~ve talebini dengeleyemeyen gelişmekte olan ülkelerin kambiyo~~
ve dış ticaret kontrol ve kısıtlamalarını artırmaya zorlamaktadır; burada bir kısır döngü ile karşılaşılmaktadır: CİB dengesini kurmak ve konvertibilite şartlarını gerçekleştirmek için, ihracatını artırmaya çalışan ülkeler, ithalatçı ülkelerin politikaları karşısında tekrar konvertibilitenin karşıtı olan kambiyo denetimine baş vurmaya zorunda kalmaktadırlar.

Diğer taraftan GOÜ ihracatlarını artırma mücadelesi verirken, ihracat ve ithalat mallarının reel değişiminin de (DTH) 1983'e kadar kötüleşmesi CİB dengesinin kurulamamasını etkilemiştir. Bunun önemli bir nedeni, GOÜ'de yurtiçi üretimin ithalata bağımlı olması ve böylece ithalat talep esnekliğinin düşük olmasıdır. Söz konusu ithalat talep esnekliğinin düşük olması, ilgili ülkelerin ithalat mallarındaki fiyat artışlarının kabul etmek mecburiyetinde kaldıkları gibi, ihracat malları fiyat artışlarıyla bu açıkları nötrleştiremediklerini, birinci ve ikinci petrol şoku etkisiyle artan CİB açıkları kanıtlamaktadır.

Böylece döviz arz ve talebindeki açığın GOÜ'in ithalat ve ihracat yapısındaki değişikliklerle kapatılamaması, ilgili ülkelerde dış borçlanma ve onun artan servis yükü ile dış dengezsizlik iyice fasit daire şekline girmektedir.

Sonuç olarak, yurtiçi üretimin ithal girdilerine bağımlı olması, bunun ise ihracatı gerektirmesi, yani ithalat için ihracat ve buna rağmen döviz açığı, artan dış borçlar, AG ve OGÜ ekonomilerini kronik bunalımlara sürüklemektedir.

B. Yurtiçi Ekonomisinden Kaynaklanan Nedenler

1. Bütçe Politikası

Hükümetlerin bütçe yatırım ve harcamalar toplamının gelirden fazla olması, yani bütçenin açık vermesi iç ekonomide talep fazlası oluşturması sebebiyle, ceteris-paribus, dış ödemeler dengesizlik nedenlerinden biri olmaktadır. (129) Sözkonusu bütçe açıkları çeşitli faktörlerden oluşabilmektedir: Örneğin, hızlı kalkınma amacına yönelik devlet yatırımlarının artırılması, kamu kuruluşlarındaki yanlış yönetim sonucu verimli çalışmayan işletmelerin zararlarının finanse edilmesi gibi. Böylece artan bütçe açığı genelde para politikasını baskısı altına almakta ve para hacminin (para arzı) artmasıyla fiyat artışlarının hızlanması etkilenmekte, sonuç olarak sabit kur sisteminde ödemeler dengesi açıkları hasıl olmaktadır. (130) Esnek kur sisteminde ise esneklik varsayımları altında döviz fiyatlarının pahalılaşmasıyla ithalat gerileyecek ve otomatik ve reel denkleşme olabilecektir. (131) Ayrıca yine bütçe açığı, kredilerin kamu kuruluşlarına kayması ve özel sektörün finansman darboğazına girmesi ve bunun sonucu özel üretim ve yatırımların olumsuz etkilenmesi şeklinde de dış ödemeler bilançosunda açıklara neden olabilir.

Sözkonusu talep fazlası öte yandan dolaylı olarak kaynakların reel dağılımını bozarak ödemeler dengesini olumsuz etkileyebilmektedir. Zira yurtiçi maliyet ve fiyatların uluslar-

(129) Makro seviyede ekonomide talep fazlası meydana gelmesidir.

(130) Tseng, Wanda, "Die effekte der Anpassung", *Finanzierung und Entwicklung*, Dezember 1984, s.3

(131) Rose, a.g.e. s.42

arası maliyet ve fiyatlarını aşacağından rant gelirlerinin kârlılığının yükselişi sebebiyle kaynaklar mal üretiminden bu sektöre kayacak, ki bu da ihracat ve ithalatta rekabet eden sektörlerin daralmasıyla ödemeler dengesi aleyhte gelişecektir. (132)

Ayrıca bir ekonomideki talep fazlası ($I > S$) sık sık dış borçlanma vasıtasıyla finanse edilmektedir. Dış borçlanma ise; bir önceki kısımda açıklandığı gibi, iyi kontrol edilememesi, faiz oranlarının yükseldiği ve taksit oranlarının kısa aralıklı olması, hülasa dış borç miktarının artması ve borç servisinin ağırlaşması nedeniyle dış ödemeler dengesini olumsuz etkileyebilmektedir.

2. Fiyatların, Döviz Kurlarının ve Faiz Oranlarının Tesbiti

Devlet organlarının fiyatları tesbit etmesi (Narh) iktisadî gelişmeyi yanlış yöne götürebilmektedir. Çünkü sunî olarak fiyatların düşük tutulması yurtiçi tasarrufları ve üretimi caydırmakla beraber sübvansiyonları artırabilmekte ve böylece devlet harcamalarının artışını hızlandırabilmektedir. (133) Bunun sonucu ise talep fazlası ve dış açığın artışıdır.

Döviz kurlarının devlet organlarınca tesbiti ise genellikle aşırı değerlenmiş millî para yani ucuz döviz ortamını yaratacaktır. Bu da ihracat ve ithalat sektöründe rekabeti ihracat aleyhine etkileyerek bu sektörde kârlılığını düşürmekte ve böylece dış ödemeler bilançosu olumsuz etkilenebilmektedir. Ayrıca

(132) Tseng, Wanda, a.g.e. s.3

(133) Tseng, a.g.e. s.3

~~aşırı değerlenmiş millî paraya güvenin azalmasından ötürü yurt~~
dışına sermaye (döviz) kaçıışı hızlanmakta, fiktif ihracat ve sunî yüksek faturalı ithalat teşvik edilerek ödemeler dengesizliği yaratılabilmektedir. Yine ihracatı caydırıcı ve ithalatı ise teşvik etmesi sebebiyle, aşırı değerlenmiş millî para, döviz rezervlerinin azalmasını beraberinde getirebilmektedir. Sonuçta aşırı değerlenmiş döviz kurları döviz talebinin arzını aşmasını etkilemekte, bu ise ithalat tahdit ve kısıtlamalarının uygulanmasını getirmekte, böylece kalkınma ve sanayileşme için gerekli ham madde, ara ve yatırım malları ithalatının sınırlandırılması ile yerli üretim ve istihdam olumsuz etkilenebilmektedir. Öte yandan, özellikle tarım ürünleri ihracatı önemli olan ekonomiler aşırı değerlenmiş döviz kurlarından olumsuz etkilenmektedir. (134)

Buna sebep olarak döviz kurlarının destekleme fiyatlarına karşı daha etkili olması ve nisbi fiyatların düşmesine yol açması da gösterilebilmektedir. Halbuki tarım sektörü kalkınmakta olan bir ekonomi için gerek sosyal ve gerekse ekonomik açıdan çok önemli bir kilit sektör durumundadır. (135)

Faiz oranlarının devlet organlarınca tesbiti tasarruf-yatırım ilişkisi üzerinden ödemeler bilançosunu olumsuz etkileyebilmektedir. Zira gelişmekte olan ülkelerin çoğunda faiz oranlarının ölçsüz olarak düşük tesbit edilmesi yurtiçi tasarrufları engellemekte ve yatırımları caydırmaktadır. Bu uygulama ilgili ülkelerde sermaye piyasasının gelişmesini engellemekte, tasarruf-

(134) Pfeffermann, Guy, "Überhöhte Wechselkurse und Entwicklung", *Finanzierung und Entwicklung*, März 1985, s.18

(135) Örneğin, Türkiye'nin toplam ihracatı ham madde itibarıyla % 75-80 tarıma dayalıdır (bkz. 3.Bölüm II.B.3).

lar finans kuruluşları aracılığıyla yatırımlara dönüştürülemekte ve böylece tasarruflar verimli olmayan altına gömülemede ve gayri menkul alımında kullanılmaktadır. (136) Tasarrufların sınırlı oluşu kredi kontrol ve denetimini artırmakta ve mevcut kaynakların hemen hemen etkisiz dağılımı ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber uluslararası rekabet gücü olmayan, faiz oranları döviz kaçışını teşvik edecek, böylece sermaye bilançosunun aleyhine gelişmesi ve dış ödemeler dengesizlikleri ortaya çıkacaktır.

3. Dışa Bağımlı Sanayi Yapısı

1950'li yıllarda bugünün kalkınmakta olan ülkelerinin nasıl bir kalkınma stratejisi uygulamaları gerektiği bilim ve politika çevrelerinde tartışılırken iki farklı görüş temsil edilmekteydi: Birincisi, içe dönük (ithal-ikâmesi), ikincisi ise dışa dönük (ihracata dayalı) kalkınma stratejileriydi. Birincisinin yani korumacı ithal-ikâmesinin dayanağı, ilgili ekonomilerde henüz piyasa güçlerinin ve rekabetinin mevcut olmamasına, ikincisinin temsilcileri ise korumacı ithal-ikâmesinin maliyetleri yükselteceğine ve kaynakların israf edileceğine işaret etmekteydiler. (137)

İthal-ikâmesinde, ülke daha önce ithal ettiği (bir çok halde de ithal edilebileceği) malları içerde üretmeye geçerek döviz tasarruf etmeyi amaçlamaktadır. (138) Bu amaç gerçekleştirilmek istenirken, iç piyasayı cazipleştirmek için koruma önlemleri alınması gerekli görülmektedir. Ayrıca ekonomide devlet

(136) Tseng, a.g.e. s.2

(137) Krueger, O.Anne, "Importsubstitution versus Exportförderung" *Finanzierung und Entwicklung*, Juni/1985, s.20

(138) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme* a.g.e. s.89

~~müdahalesiyle döviz kuru ve faiz politikası aracılığı ile iç~~
üretim cazipleştirilmektedir.⁽¹³⁹⁾ Ancak bu uygulama, iç fiyat-
larla uluslararası fiyatlar arasında büyük farklılıklar yarat-
mıştır. Bu fiyat farklılığının (pahalı üretim) başlangıçta üre-
timin yeni başlamasında meydana gelebileceği kabul edilebilir-
se de, uzun yıllar devam etmesi tekelleşmeden ve rekabetin ol-
mamasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. İthal-ikâmesi po-
litikaları sonunda, gerek maliyet ve gerekse fiyat ve kalite
yönünden dünya piyasaları ile bağlantısı kopmuş, dış dünyadan
soyutlanmış bir ekonomik yapı ortaya çıkmaktadır.⁽¹⁴⁰⁾ İlgili
ülkelerde ithal-ikâmesi kalkınma stratejisi uygulanırken ekono-
mi politikalarında dış piyasalara uyum dikkate alınmadığından
başka, bu ülkelerin zamanla dış ticaret bilançolarında büyük
dengesizlikler meydana gelmiştir, çünkü ithalat artış hızı de-
vamlı ihracat artış hızının üstünde seyretmiştir.⁽¹⁴¹⁾ Bunun sebebi ise,
kurulan üretim ve sabit sermaye yapısının önemli bir oranda dış
girdilere bağımlı olması ve faktör donatımı yeterli derecede
dikkate alınarak, emek/yoğun üretim biçimine ağırlık verilmeme-
sidir.

Dış ticaretteki sözkonusu dengesizlik ağırlıkla dış borç-
lanma ile telafi yoluna gidilmiş, bu ise dış borçların GSMH'ya
oranını ve dış borç servisi yükünü artırmıştır.⁽¹⁴²⁾ Bunun para-
lelinde caydırılan ihracat sebebiyle döviz gelirlerinin sınırlı
kalması döviz kuru ve faiz politikalarıyla (devletin tesbiti)

(139) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.90

(140) Seyidoğlu, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, a.g.e.
s.32

(141) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.91

(142) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.91

~~sermaye kaçışları ödemeler dengesi dengesizliğinin nedenlerini oluştur-~~
maktadır.

Öte yandan ithal-ikâmesi kalkınma stratejisinin dışa kapalı ve dinamik olmayan ekonomi politikası rahatlığıyla dış şoklara karşı duyarlılık ve esneklik gösterememekte ve böylece gerekli uyumlar ve nütürleştirmeler sağlanamamış ve bu da ödemeler dengesinde olumsuzluğunu gösterebilmiştir. Zira 1974 ve 1979 dış şoklarına karşı ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulayan Doğu Asya Ülkeleri (Güney Kore, Filipinler, Hong kong, Tayland) enerji üretiminde alternatif yaratmaları; (termik, kömür, jeotermik) sanayinin, ihracatın ve yabancıların teşvikiyle ticaret sektöründe yapısal uyum sağlanmıştır.⁽¹⁴³⁾ 1980-1983 yıllarında, Doğu Asya Ülkelerinde yıllık ortalama sanayi ürünleri ihracat artış hızı % 13 iken toplam gelişmekte olan ülkelerde bu oranın % 5'te kalmış olması bunun kanıtı olarak gösterilebilir.⁽¹⁴⁴⁾

Ancak aşırı değerlenmiş döviz kurları, uzun dönemde korunan ve uluslararası rekabete kapalı yurtiçi endüstrileri, ithal-ikâmesinin ayrılmaz unsurları olarak değerlendirilmesinden ziyade, hatalı politik uygulamalar olarak değerlendirilmesi daha doğru olabilir; zira bugünün sanayileşmiş ülkeleri çoğunluğu dahi sanayileşme süreçlerini ithal-ikâmesi stratejisi ile başlatmışlardır (bkz.1.Bölüm I.2.).

(143) Parvez, Hasan, a.g.e. s.16

(144) Parvez, Hasan, a.g.e. s.16

İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin bu tür olumlu yönleriyle birlikte, özellikle ithal-ikâmesinin ihmal edilerek "pür" ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin de bir çok sorunları vardır. Bu sorunları çalışmamızın Türkiye bölümünde detaylı olarak ele alacağız.

~~Böylece uygulanan hatalı ve uzun vadeli korumacılık poli-~~

tikaları, ithalat-ikâmesi politikalarıyla kurulan endüstrilerin dışa bağımlılıkları özellikle ara ve yatırım malları sanayilerinin de asgariye indirilememiş ve üretimde kullanılan girdilerin önemli bir kısmı devamlı yurt dışından ithal edilmeye devam edilmiştir. (145) Ayrıca bu endüstrilerin devamlı döviz ihtiyaçları yanında ihracatta başarılı olamamış ve kendi döviz giderlerini ihracat gelirleriyle karşılayamamışlardır. Dolayısıyla bir çok yeni sanayileşen ülkede bir taraftan dışa kapalı ve diğer taraftan dışa bağımlı bir sanayi yapısı meydana gelmiştir.

4. Değerlendirme

Açıklamalarımızda görüleceği gibi, Gelişmekte Olan Ülkelerde yurtiçi uygulamalarından kaynaklanan dış ödemeler dengesizlik nedenleri genellikle yapısal özelliktedir.

Bu ülkelere ekonomik kalkınmaya duyulan özlem ve buna karşılık yetersiz yurtiçi sermaye birikimi yatırım-tasarruf açığı doğurmakta ve bu da aşırı talep etkisiyle yurt dışı kaynakları gerekli kılmakta ve böylece bu ithalat artışıyla dış ödemeler baskı altına girmektedir.

Diğer taraftan sanayileşme politikalarının ve bununla birlikte uygulanan faiz, döviz kuru ve fiyat politikalarının da etkisiyle dış dünyadan ekonominin tecrit edilmesi, üretimin dışa

(145) Türkiye 1950'den beri ithal-ikâmesine dayalı kalkınma stratejisi uygulamasıyla birlikte, imalat sanayiinde birçok sektörde ithal malı imputlarının toplam imputlara oranı 1973 verilerine göre % 25-55 arasındadır. Bkz. Seyidoğlu, *Türkiye'de Sanayileşme*, s.106, Tablo:2.

~~açılması önlemektedir. Halbuki bu uygulama da kaynakların is-~~
rafını etkilemekte ve pahalı bir üretim yapısını meydana getir-
mektedir.

Bunların sonucu ortaya çıkan pahalı ithal-ikâmesi ve ih-
racatın caydırılması dış ödemelerde açıkların meydana gelmesin-
de önemli bir etken olmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM :
AMPİRİK ÇERÇEVE

Batılı Ülkelerde Konvertibilite Uygulaması ve Gelişmekte Olan
Ülkelerde Konvertibilite Deneyimleri

I. Batılı Ülkelerde İkinci Dünya Savaşı Sonrası
Konvertibilite Uygulaması

A. Savaş Sonrası Uygulamalar

İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa ülkeleri genelde birer ithalatçı durumuna düşmüşler, bu ithalatı ise ABD'den yapmışlardır. Bu nedenle ilgili ülkelerde cari işlemler bilançosu (CIB) açık vermekte ve döviz rezervleri seviyesi son derece düşük bir durumdaydı. ⁽¹⁾ Dolayısıyla milli ekonomilerde iç ve dış ilişkiler çeşitli denetim ve kontrollerle yürütülmüş ve fiyat mekanizması devre dışı bırakılmıştır. Bunların asıl sebebi Avrupa ülkelerinin harp esnasında büyük ölçüde sermaye tahribine uğraması ve üretim kapasitelerinin düşmesidir. ⁽²⁾

Öte yandan 1934 yılından beri dünyada en güçlü devlet olduğunu ortaya koymuş olan ABD savaştan güçlü ülke olarak çıkmıştır; savaşın ABD toprakları dışında meydana gelmesi önemli ölçüde ABD'nin lehine gelişmiştir. Avrupa ülkelerinin yeniden onarımı için mevcut şartlar ABD sermayesi gereğini ortaya çıkarmıştır. ABD'nin buradaki öncülüğü ise, ilke olarak uluslararası mali kurumlar aracılığı ile yürütülmesi tercih edilerek IMF ve Dünya Bankası'nın 1944 yılında kurulmasıyla başlatılmıştır. ⁽³⁾

(1) Çelebican, Gürgân, *Konvertibilite*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, No:190, Ankara, 1964, s.16

(2) Hiç, Mükerrrem, *Para Teorisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, No:412, İstanbul, 1978, s.125

(3) Hiç, Mükerrrem, a.g.e. s.126

~~Ancak IMF ve Dünya Bankası'nın mevcut statüsünü göre, Avrupa ekono-~~
nomilerinin onarımı için kısa zamanda ve büyük tutarda gerekli olan yardım oluşturulamıyordu. Bu nedenle ABD 1947'de açıkladığı Marshall yardım plânı ve 1948'de çıkardığı iktisadî işbirliği kanunu ve Avrupa kalkınma programıyla doğrudan Avrupa ülkelerine yardımda bulunmuştur. OEEC bu programın uygulanması için ABD önderliğinde kurulmuştur.

Öte yandan savaş sonrası ABD çok taraflı ticari münasebetlerin geliştirilmesi için konvertibilite aracılığına önem veriyordu; zira IMF anlaşmasında bu prensipler yer almaktaydı. Ancak savaşın çeşitli ekonomiler üzerine olumsuz etkisi farklı derecelerde yansıdığından, aynı anda ve kısa bir zaman içinde konvertibiliteye geçişin mümkün olmadığı da görülmüştür. Yalnız ekonomisi savaştan nisben az zarar görmüş İngiltere için bir konvertibilite başlangıcının mümkün olabileceği düşüncesiyle Temmuz 1947'de Sterlin-dolar konvertibilitesi sırf cari işlemler için getirilmiş, sermaye işlemleri ise dahil edilmemiştir.⁽⁴⁾ Bu uygulamada İngiltere'ye destek olmak ve çok taraflı ticaretin geliştirilmesi için, ABD, İngiltere'ye 1945-1946'da 3.750 milyon kredi vermeyi kabul etmişti.⁽⁵⁾ Çünkü, ABD'nin rakipsiz üretim gücü dış pazarlara açılmaya çok elverişli idi. Bunun için de yıkılmış Avrupa ekonomilerinin mevcut üretim potansiyellerini ve dolayısıyla talep güçlerini harekete geçirmek açısından sözkonusu yardımlar bir başlangıç dürtüsü yaratacak ve uzun dönemde kendi dinamikleriyle ABD için yeni pazarlar oluşmuş olacaktır.

(4) Çelebican, Gürgân, a.g.e. s.18-19

(5) Çelebican, Gürgân, a.g.e. s.18

~~1946-1949 arası ABD'nin dış ticaret fazlası 32 milyar \$ iken bu-~~
nun 26 milyar \$'ı Marshall yardımı ve diğer yardım ve kredi borç-
ları şeklinde Avrupa Ülkelerine dağıtılmıştır. (6)

Bu anlaşma çerçevesinde teknik olarak İngiltere Bankası nezdinde bir "Amerika Hesabı" açıldı. Dolar bölgesinde mümkün şahısların cari işlemlerden doğan sterlin alacakları bu hesapta toplanacak ve istendiği zaman dolara çevrilebilecekti. Bunu takiben İngiltere 27 Şubat 1947'de bazı Avrupa ülkeleri ile arasında "nakledilebilir hesaplar" adıyla yeni bir uygulama geliştirmiştir. Bu uygulamaya dahil ülkeler uyruklarının cari işlemlerden doğacak alacakları sterlinle ödenmesini kabul ettiler. İngiltere ise ilgili ülkelerin gerek birbirleri arasında ve gerekse ABD ile o ülkeler arasında cari işlemlerden doğacak borçların sterlin ile ödenmelerini kabul etmiştir.

Cari işlemlerden doğan gelir ve giderlere tanınan sterlin konvertibilitesi yabancıların elde ettikleri sterlinlerin İngiliz kambiyo murakebe teşkilatınca kontrol edilirken, yabancı bir paraya çevrilen sterlinlerin cari işlemlerden doğan borçları ödemekte kullanılması kontrolü ise İngiliz makamları yetkisi dışında kalmaktaydı. (7) Yani "nakledilebilir hesaplar" sistemine dahil ülkelerin kambiyo denetimi organlarıyla işbirliği gerekiyordu. Zira bu ülkelerde cari işlemlerden elde edilen sterlin gelirlerinin sermaye ihracı şeklinde devreye girmesi dengesizlik nedeni olabiliyordu. Dolayısıyla II.Dünya Savaşı sonrası ilk konvertibilite uygulaması beş hafta sürmüş, 20.8.1947'de

(6) Turan, G.Gül, *Uluslararası Para Sistemi-Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ekonomi Dizisi, No:15, Ankara, 1980, s.164

(7) Çelebican, a.g.e. s.19

~~kaldırılmıştır.~~

İngiltere konvertibilite uygulaması sonucu rezervlerinin büyük bir kısmı elinden çıkmıştır.⁽⁸⁾ Bu tecrübe konvertibilite uygulamasının bir emirle başaramayacağını, önceden bunun için bazı ekonomik ön şartların yerine getirilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu başarısız konvertibilite deneyimi, konvertibiliteye geçişin birden olamayacağını, bir süreç içinde gerçekleştirebileceğini ortaya koymuştur; dış ticaret ve sermaye hareketleri liberasyonunun yavaş yavaş, üretim ve ihracat artışına paralel olarak ve ekonomik istikrar eşliğinde gerçekleştirilmesi daha doğru olabilecektir.⁽⁹⁾

Ayrıca 1947'de savaşa bağlı enflasyon düşürülemedi, ki bu yüksek enflasyon sterlinden dolara kaçıışı artırmıştır; çünkü enflasyona rağmen sterlinin dış fiyatı (İngiltere'de döviz kurları) sabit tutulmaktaydı.⁽¹⁰⁾ Özellikle II.Dünya Savaşından sonra Mısır ve Hindistan'da tutulan sterlin mevduatlarının dolara dönüştürülmesi hızlı bir şekilde meydana gelmiştir.⁽¹¹⁾

Yukarıdaki açıklamalarla savaş sonrası Avrupa ülkelerinde iki taraflı ödeme anlaşmaları yapıldığı izlenmektedir. Anlaşmayı yapan ülkeler kendi aralarında ithalat bedellerinin bir kısmının milli paraları ile öderken (SWING), bakiyeleri altın veya altına çevrilebilir dövizlerle ödenmekteydi. Bu uygulamalar sonucunda meydana gelen ve Merkez Bankalarında biriken

(8) Aschinger, E.Franz, *Das neue Währungssystem Von Bretton Woods bis zur Dollarkrise 1977*, Fritz Knapp Verlag, 1978, s.74

(9) Aschinger, E.Franz, *Das neue Währungssystem*, a.g.e. s.74

(10) Reichert, J.Ernst, *Die Rückkehr zur Konvertibilität der Währungen, Dissertation*, Universität Basel, 1962, s.65

(11) Reichert, J.Ernst, a.g.e. s.65

~~kredileri, yani milli paraları önceden tesbit edilen zaman so-~~
nunda o paraların sabit kurları üzerinde takas edilmekteydi. Ancak swing kredilerinin sınırlı olmaları sebebiyle 1947 yılı ortalarında bu kapasite dolmuş, ilgili ülkelerin bir kısmı borçlu bir kısmı ise alacaklı duruma gelmişler ve böylece borçlular alacaklılardan ithalat yapabilmeleri için altına veya dolara ihtiyaç duymuşlardır. Oysa bu ülkelerin altın ve dolar mevcutları savaş sonrası sınırlıydı, ki bu da ilgili ülkeler arasında ticaret hacminin gelişmesini tehlikeye sokmaktaydı. Zira 1947 yılında 18 Avrupa Ülkesinin dış ödemeler açığı 9.2 milyar \$'a yükselmiştir. (12)

İşte bu tehlikenin önüne geçmek için, çok (3) taraflı ödemelere geçmek ve karşılıklı yeni kredilerin açılması gerekiyordu. Bu amaca yönelik olarak bir kısım Avrupa ülkeleri 17 Kasım 1947'de Paris'te "*çok taraflı tediye mahsupları*" hakkında anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşma gereğince iki taraflı ticaret sonucu ortaya çıkan borçların yine iki taraflı işlemlerden üçüncü bir ülkenin doğacak alacakla ödenmesine teknik bir çözüm getirilmekte ve böylece avrupalılarınarası ödemelerde dolar ve altın ihtiyacı azaltılarak yeni borçların yeni kredilerle ödenmesi sağlanmıştır. Anlaşmaya dahil bütün ülkeler, diğer üyelerle olan aylık alacak ve borçlarını, mahsup işlemlerini yürütmekle görevli Milletlerarası Tediye Bankasına bildirmek durumundaydılar. (13) Bu bankaya ihbar edilen borçlar, iki taraflı borçları sadece en küçük alacağın miktarı kadar azaltabilmekte ve bunlar "*birinci derecede mahsup işlemleri*" olarak adlandırılmaktaydı.

(12) Turan, a.g.e. s.164

(13) Çelebican, a.g.e. s.22

~~En küçük alacak miktarı üzerinde olan alacaklar ihtiyari ve il-~~
gili tarafların muvafakatiyle "ikinci derece işlemler" olarak mahsup edilmekteydi.

Bu uygulamalar esnasında ilgili ülke paraları arasında sabit kur uygulaması geçerliydi. Ancak ekonomilerin iç ve dış yapıları farklılık gösterdikleri için ülke paralarına (konvertibilite olmamasına rağmen) talep te farklı olmakta ve mahsup işlemlerinde kuvvetli para cinsinden alacakların zayıf paralarla ödenmesi tercih edilmiyordu. Ayrıca anlaşmaya dahil ülkeler ağırlıkla anlaşma dışındaki ülkelere borçlu olduklarından ikinci derece işlemlerden istenilen ölçüde yararlanamamışlardır.

1949 yılının değişik aylarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ABD ile olan ticaretlerindeki açığı kapatmak için devalüasyona başvurmuşlar, ancak bu kur değişiklikleri açıkları kaldıramamış ve spekülatif sermaye kaçışları engellenememiştir.⁽¹⁴⁾ Böylece ilgili ülkelerde dış açığın kapanması ve enflasyonun dü-şürülebilmesi bu ülkelerdeki mevcut üretimin artırılabilmesi ve yapısal değişikliklerin gerçekleşmesiyle sağlanabileceği düşün-cesi geçerliliğini korumuştur.⁽¹⁵⁾

1 Temmuz 1950'ye kadar her ne kadar çeşitli anlaşmalarla mahsup işlemlerinin artırılması getirilmek istenmişse de, ülke-lerarası fiyatlar ışığında ticaret yapılabilmesi sağlanamamış, ödeme imkânlarına sahip ülkeden ithalat yapma düşüncesi hakim olmuştur. Fakat 1950'ye gelindiğinde savaşın olumsuz etkileri nisben kaldırılabilmiş, ülkelerin üretim kapasitesi artmış, ara-

(14) Turan, a.g.e. s.165

(15) Turan, a.g.e. s.165

~~larındaki iş bölümü artışının zorlaması... çok taraflı ticaretin~~
uygulanma gereğine yol açmıştır. Zira OEEC topluluğu ile ABD arasındaki birincilerin aleyhine olan ticaret 1945 yılında 5.095 milyon dolar iken, 1950 yılında 1.920 milyon dolara düşmüştür. (16)

Avrupalı ülkeler arasında, gelişen ekonomilerin zorlamasıyla 1 Temmuz 1950'de çok taraflı bir ticaretin gelişmesine yönelik "*Avrupa Tediyeleri Birliği*" (ATB) ismiyle yeni bir rejim uygulamaya koymuştur.

B. 1950-1958 Avrupa Tediyeler Birliği

1 Temmuz 1950 sonlarında Avrupa Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (OEEC) tarafından kurulan Avrupa Tediyeler Birliği (ATB), bu ülkeler arasında çok taraflı ticareti (Clearing) ve kredi mekanizmasını geliştirmek amacını güderken nihai olarak konvertibilite amaçlanmıştır. Bu uygulamaya göre üyelere birinin diğer bir üye ülke ile yaptığı ticaret sonucunda ticaret bilançosunda sahip olduğu fazlalar, diğer ülkelere karşı açığına mahsup edilebilmekteydi. Yalnız bir üye ülkenin diğer bütün üye ülkelerle yaptığı ticaret sonucunda toplam bakiyenin açık vermesi halinde bu bakiyenin altın veya konvertibil bir dövizle ödenmesi gerekmektedir. Ayrıca bu tür açıkların bir kısmı ATB'nin sağladığı kredilerle de karşılanabilmekteydi. (17) Dolayısıyla her bir üye ülke ticareti sonucunda (net) borç veya alacağı için ATB ile muhatap olması gerekiyor ve bu uygulamanın teknik sorumluluğu ise Milletlerarası Tediye Bankası (Bank For International Settlement, BIS) tarafından yürütülmekteydi. (18) ATB, üye ülke-

(16) Turan, a.g.e. s.168

(17) Berg, Hartmut, Internationale Wirtschaftspolitik, UTB 563, Göttingen, 1976, s.69

(18) Seydoğlu, *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, Genişletilmiş 5.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986, s.363

ler arasında bir takas odası fonksiyonu ifa ederken, üyelerine verdiği kredilerin kaynağı ise Marshall yardım planı vasıtasıyla ABD tarafından temin edilmiş kendi sermayesi ile karşılanmaktaydı. (19)

ATB çerçevesinde yapılan uygulamalar (iki taraflı borçları üçüncü üye ile mahsubu ve kısmî kredi sağlanması) sonucunda likidite sıkıntısı büyük ölçüde hafiflemiş ve böylece üyeler arasındaki ticaret tahditleri azaltılmıştır. (20) Yine bu anlaşmaya uygun olarak 1 Ağustos 1955'den itibaren devamlı borçlu ve alacaklıların borç ve alacaklarının yalnız dörtte birini altın veya konvertibil dövizle, dörtte üçünü ise millî paralarla ödemelerin kabul edilmesi bir taraftan üye ülkelerin paralarına kısmî konvertibilite hakkı tanınırken, diğer taraftan ticaret hacmini genişletici etkide bulunmuştur. (21) Bu ticaret serbestliğinin sağlanması aynı zamanda ilgili ülkelerin iç ve dış ekonomik politikaları arasında ahenk kurmaları, diğer bir ifadeyle parasal işbirliğine önem vermelerini dış rekabet şartları ışığında artırmıştır. Bu olumlu gelişmeler ATB'nin nihai amacını, yani üye ülke paralarının konvertibiliteye geçişini gerçekleştirmiş ve tek taraflı ticaret ve ödemelerin zararları ortadan kaldırılabilmıştır. Bu başarının şartı ise hiç bir üye ülkenin devamlı borçlu veya alacaklı durumda bulunmamasıydı. (22)

1955 yılında bazı OEEC üyelerinin eğilimlerine rağmen konvertibiliteye geçiş süresi uzatıldı. Çünkü yine bazı OEEC ülkelerinde enflasyonist gelişmeler o ülkelerde mali dengesizlikler

(19) Berg, a.g.e. s.69

(20) Hiç, a.g.e. s.136

(21) Turan, a.g.e. s.170

(22) Çelebican, a.g.e. s.28

yaratmış ve bu da uluslararası para hareketlerinde spekülasyonu etkilemiş ki, böylece ödemeler bilançosu problemleri meydana gelmiştir. (23) Bu nedenle ilk olarak ilgili ülkeler ancak 1958 aralığında ÖB dengesizliklerini asgariye indirebilmiş ve ATB üyeleri paylarının % 97.3 çoğunluk kararıyla konvertibilite ilan edilmiştir. (24)

Yukarıdaki açıklamalar batılı sanayileşmiş ülkelerin genel gelişme seyrinin olumlu olduğunu göstermektedir. Bunun yanında ülkeler bazında ve ekonomik göstergeler ışığında birinci bölümde çerçevesi çizilen konvertibilite şartlarının yerine getirilip getirilmediğine bakalım.

Ek:1'de görüleceği gibi, ele alınan ülkeler II.Dünya Savaşı öncesi sanayileşme sürecini gerçekleştirmiş ülkelerdir. Ayrıca II.Dünya Savaşı sonrası üretim potansiyellerini yeniden kullanabilmeleri için belli bir geçiş süresine ihtiyaçları vardı. Ancak bu süreçte gerekli görülen finansman (sermaye) ağırlıkla ABD tarafından sağlanmıştır. İlgili ülkeler 1950 yılında ekonomilerine kısmen canlılık kazandırmışlar. Hedefledikleri serbest dış ticareti adım adım ve gelişmeler ışığında koruyuculuk önlemlerini azaltarak uygulamışlardır.

Ek:1'in 5.sütununda görülebileceği gibi Norveç ve İsveç'te görülen ihracatın ithalatı karşılama oranındaki cüz'i azalma dışında diğerlerinin hepsinde bu oran yükselmiş ve bu onbir ülke ortalaması 1950'de, 0.79 iken, 1958'de 0.91'e yükselmiştir. Yani bir taraftan sanayileşmiş olmaları ve diğer taraftan dış ticaret-

(23) Reichert, a.g.e. s.20

(24) Reichert, a.g.e. s.21

lerinde açığı asgariye düşürebilmeleriyle, konvertibilitenin ilk iki önemli şartını yerine getirmişlerdir. Yine 1950'de söz konusu ülkelerin ihracatı 18.4 milyon \$ iken 1958'de 37.5 milyar \$'a yükselmiştir. (25)

Bu ülkeler arasında gelişen dış ticaret ve Avrupa'ya ABD'den akan sermaye hareketleri, döviz ve para piyasalarının gelişmesini ve karşılıklı duyarlılığını etkilemiş, kısa ve uzun dönemde bu piyasalar enflasyon, faiz oranı ve döviz kuru oranlarındaki dengeyi kısmen sağlayabilmiştir.

Öte yandan (Ek:1'in 1.sütununda) ülkelerin 9 yıllık ortalama fiyat artışları da nisbeten olumlu gelişme göstermiştir. Belçika en düşük tüketici fiyat artışını % 1.9 ve Finlandiya % 6.7 ile en yüksek fiyat artışını yaşamıştır; aradaki en büyük fiyat artışı farkı bu iki ülke arasında % 4.8'de kalmış ve diğer taraftan tablodaki 11 ülkenin 9 yıllık ortalama tüketici fiyatları artışı yıllık % 4.2 olmuştur. Böylece konvertibilitenin diğer önemli bir şartı olan enflasyon oranları asgariye düşürülebilmıştır.

Konvertibiliteye geçişin yine diğer bir şartı olan döviz rezervleri 1950 yılında ortalama her ülkeye 685 milyon \$ düşerken, 1958 yılında aynı ortalama 1542 milyon \$'a yükselmiştir. Döviz rezervlerinin yıllık ithalatı karşılama oranı ise ülkeler ortalamasında 1950 yılında % 33'den 1958'de % 45'e yükselmiştir.

Aynı tabloda görülebileceği gibi, Batı Almanya, Fransa ve Finlandiya hariç diğer ülkelerin dış ticaret bilançoları açık

(25) IMF, International Financial Statistics, Yearbook, 1980,

vermektedir. Ancak ihracatın ithalata karşılama oranı 1958 yılında en düşük % 57 ile Norveç'te bunu % 66 ile Finlandiya takip etmekte, diğerlerinde ise bu oran % 80 ve onun üzerinde seyretmektedir. Bundan çıkarılacak sonuç, konvertibiliteye geçişte dış ticaret bilançosu dengesinin gerekli olmadığıdır. Çünkü bu dengesizlik bir taraftan görülmeyen işlemlerin gelirleriyle kapatılacağı gibi, diğer taraftan otonom sermaye girişleriyle de denkleştirilebilmektedir. Zira bu dönemde ABD'den Batı Avrupa ülkelerine büyük sermaye akımı oluşmuştur: 1950'de ABD'nin yurt dışındaki kısa ve uzun vadeli sermaye yatırımları 14 milyar \$ iken 1960'ta 27.7 milyar \$'a yükselmiştir. (26)

Diğer taraftan dış ticaretin libere edilmesi ise 1955 başlangıcına kadar OEEC'ye üye ülkeler kendi aralarındaki endüstri malları ticaretinde ithalat miktar kısıtlamalarını takriben % 90 seviyesinde kaldırarak büyük aşama katetmişlerdir. (27)

Yine tablodaki ülkeler genelinde yıllık sanayi artış hızının ortalaması (% 5.7) GSMH ortalama hızından (% 4.4) daha yüksek seyrettiği tesbit edilirken, bu da ülkelerin sanayi potansiyellerini artırmaya verdikleri önemi göstermektedir.

ATB'ye üye ülkelerin 1950'de tesbit edilen amaçlar doğrultusunda elde ettikleri başarılar, iki savaş arası iki taraflı ticaret ve ödemeler uygulamasına dönülmemesi arzusunun iyice kuvvetleştirilmiştir. Geniş anlamda konvertibilite ve dolayısıyla tam serbest dış ticaret uygulanmasa da tahdit ve yasak-

(26) Aschinger, E.Franz, *Das Währungssystem des Westens*, Fritz Knapp Verlag, 2. Auflage, 1973, s.177

(27) Berg, a.g.e. s.69

ların asgariye indirilmesi dünya ticaretinin gelişmesine ve ilgili ülkelerin refahının artacağına olan inançlar elde edilen sonuçlar ışığında artmıştır.

Batı Avrupa Ülkeleri arasındaki sözkonusu konvertibiliteye geçiş teşebbüslerini ve uygulamalarını uluslararası seviyede GATT'ın ve IMF'in kuruluş amaçları ve uygulamaları da dolaylı olarak desteklemekteydi.

Nihayet 27 Aralık 1958'de İngiltere, Fransa, B.Almanya, İtalya, İsviçre, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İsveç, Norveç, Danimarka, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Bakanlar Konseyi'ne bildirerek konvertibiliteye geçtiklerini açıkladılar ve böylece ATB otomatikman yürürlükten kalkarak "Avrupa Para Anlaşması" yürürlüğe konmuştur.

C. Avrupa'da Konvertibilite Uygulanması (Avrupa Para Anlaşması 'APA')

1. APA'nın Temel Esasları

Avrupa Tediye Birliğinin başlangıçta tesbit edilen görevlerini 1958 itibariyle yerine getirdiği kabul edilmiştir; 1950-1958 arası üye ülkelerin bildirdikleri 46 milyar \$ ödemeler bilançosu bakiyelerinin üçte ikisini çok taraflı olarak kendi aralarında takas etmişlerdir.⁽²⁸⁾ Ödemelerin yalnız 7 milyar \$'ı altınla bakiyesi ise ATB'nin kredi imkânlarıyla yapılmıştır. ATB tasfiye edilirken borçlu ülkelere karşı alacaklar ve alacaklı ülkelere karşı borçlar, üyelere birlikteki payları nisbetinde dağıtılmıştır. Böylece ülkelerarasında iki taraflı

(28) Aschinger, *Das Währungssystem des Westens*, a.g.e. s.76-77

~~kredi anlaşmaları yapılmış ve bu krediler ikili anlaşmalara göre 3-7 yıl içerisinde tasfiye edilmiştir.~~ (29)

Diğer taraftan 1950 yılından itibaren ABD haricindeki diğer Batılı sanayi ülkelerinin ve Japonya'nın ekonomilerinde büyük gelişmeler kaydedilirken, bu ülkelerin dünya ticareti içindeki payları da büyük artış göstermiştir. Örneğin, ABD'nin 1950'de dünya ihracatı içindeki payı % 20 iken 1960'da % 14'e düşmüş, buna karşılık aynı yıllarda Federal Almanya'nın payı % 5'ten % 12'ye ve Japonya'nın ise % 2'den % 8'e yükselmiştir. (30) Bu başarılar bir taraftan ABD'nin malî yardımına ve diğer taraftan ilgili ülkelerin orta dönemde dışa karşı sanayilerinin korunması, uzun dönemde ise dış rekabete dinamik bir şekilde açılma politikalarının izlenmesine bağlanmaktadır.

29 Aralık 1958'de yürürlüğe konan APA'nın asıl amaçları şöyle sıralanabilir (31):

1- ATB'nin kaldırılmasından sonra da, ilgili Avrupa ülkeleri Merkez Bankaları arasında döviz işlemleri kapsamında işbirliğinin devamı (Parasal İşbirliği),

2- Karşılıklı ödeme akımlarında belli kurallar uygulanması, özellikle döviz kuru politikasında (Denkleştirme, Döviz Kuru Rejimi),

3- Avrupa'da tek taraflı ticari ilişkilerin tekrar başlatılmasına karşı tedbir almak,

(29) Aschinger, *Das Währungssystem des Westens*, a.g.e. s.76-77

(30) Hiß, Dieter, "Zur Reform des internationalen Währungssystems", in: *Internationalen Währungsordnung, Europäische Währungspläne und Kapitalmarkt*, s.1

(31) Friedl, Klaus, *Die Bedeutung der Einführung der freien Konvertibilität* am 28 Dezember 1958, für die westdeutschen Geschäftsbanken, Dissertation, Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, 1968, s.21

~~4- Üyelerin ödemeler bilançosunda karşılaşacakları kısa süreli dengesizliklerin telafisi için kredi yardımları sağlamak (Likidite).~~

Anlaşmanın birinci bölümü bu anlaşma çerçevesinde kurulan "Avrupa Fonu" nun görev ve fonksiyonlarına ayrılmıştır. Bu fon yukarıda 4. maddede açıklanan amaç yönünde işlerlik kazanmaktadır. Fon'dan yapılacak kredi yardımları ilgili ülkelerin sunacağı iki yıl süreli istikrar programına bağlı uygulanmaktaydı. Bu amaca yönelik sermaye ise başlangıçta 607.5 mil \$'dan oluşurken, bununun 272 mil. \$'ı ATB'nin bakiyesi ve ABD kaynaklarından, geri kalan 336 mil. \$ ise üye ülkenin üyelik payları ödemelerinden oluşmaktaydı. (32) Böylece Avrupa Fonu'nun birinci fonksiyonu ödemeler bilançosu dengesi gerçekleşmesinin kolaylaştırılması ve ikinci fonksiyonu ise çok taraflı ticaret vasıtasıyla ödeme açıklarının ödenme garantisi olmaktadır. APA'nın ikinci ana bölümü ise çok taraflı ödemelerin dengesine yöneliktir. Bu bölümde üyeler arasında finansal akımların kolaylaştırılmasına yönelik sorumluluklar geliştirilmiştir. (33) Her bir üye,

a- Parasını diğer üye ülke paralarına göre minimum-maksimum dalgalanma sınırlarıyla tesbit ve ilân edeceğini,

b- Millî parasından, çok taraflı tesbit edilecek seviyede, talepleri karşılamak üzere hazır bulunduracağını,

c- Diğer üyelerle ticaretleri neticesinde meydana gelebilecek ihtimal borç veya alacaklarının \$ ile tediyesinin sağ-

(32) Friedl, a.g.e. s.22

(33) Friedl, a.g.e. s.22

~~lanmasını (buna da Merkez Bankaları arasındaki kredilerin ted-~~
yesi kastedilmektedir),
taahhüt etmiştir.

APA'nın çok taraflı sisteminin diğer bir fonksiyonu da, her üye ülke Merkez Bankası, diğer üyelerin yine üye ülkelerin parası cinsinden mevduatlarının istenildiği anda önceden belli kur üzerinden ₺ 'a çevirmekle zorunlu tutulmuştu. Yani APA'ya dahil ülke paralarının ₺ 'a konvertibilitesi sağlanmıştı. Üye ülke paraları kendi aralarında belli limitler içinde (± 1) dalgalandıkları gibi ₺ 'a karşı da bu limitler içinde dalgalanmaktaydı.

Böylece yukarıda açıklanan APA'nın 1. ve 2. bölümünde tesbit edilmiş prensiplerini, çalışmamızın 1. bölüm III.kısımındaki "*Uluslararası Boyutta Konvertibilite Şartları*" çerçevesinde aşağıdaki gibi değerlendirilebiliriz.

Birincisi millî paraların minimum ve maximum dalgalanma limitleriyle tesbit edilmesi ve sabit tutulması değişken (kaygan) parite rejimi uygulaması özelliğini taşımaktadır. Bu uygulamada pariteler kısa dönemde sabit orta ve uzun dönemde ise esnektir.

Denkleştirme kuralları ise ağırlıkla iç düzeltme araçları (para, maliye ve gelir) ve APA'nın kredi imkânlarının devreye sokulmasıyla uygulanmaktadır.⁽³⁴⁾ Ancak iç denkleştirme araçlarının ülke ekonomisinde enflasyonist veya deflasyonist etki yaratmaları halinde dış denkleştirme (parite değişikliği) araç-

(34) Aschinger, *Das Währungssystem des Westens*, a.g.e. s.11-12

ları devreye sokulmaktadır. (35) Burada dış ödemelerdeki açıkların kapatılmasında ihtiyaç duyulan kredilerin organizasyonu APA çerçevesinde kurulan "Avrupa Fonu" nun likidite fonksiyonu ile sağlanmaktadır. Kaygan parite rejiminin uygulanması likiditeye olan ihtiyacı serbest kur rejimine kıyasla artırmaktadır.

Öte yandan üyelerin gerek denkleştirme kuralları uygulamalarında ve gerekse likidite tedarikinde APA'nın amaçlarının birinci maddesinde açıklandığı gibi, özellikle Merkez Bankaları seviyesinde parasal işbirliği uygulaması sistemin diğer bir önemli unsurunu meydana getirmektedir.

Dolayısıyla APA uluslararası ödemelerin geliştirilmesi için, yani konvertibilite mekanizmasının çalışabilmesi için uygulamaya konan uluslararası boyuttaki prensipler modelimizdeki üç tipten "problem tipe" benzerlik göstermektedir. Çünkü kaygan parite sistemi ve bunun için gerekli likiditenin sağlanması aynı zamanda ilgili ülkelerarasında parasal işbirliği gereğini de ortaya koymaktadır.

2. Farklı Konvertibilite Uygulamaları

APA'ya üye ülkelerin konvertibilite uygulamaları değişik ölçülerde olmuştur. Almanya, Belçika ve Lüksemburg sermaye işlemleri için konvertibilite uygulamasına gitmişlerdir. (36) Buna karşılık İngiltere'de, Fransa'da, Hollanda'da ve üç İskandinav ülkesinde CİB'de konvertibilite önce yabancılara ve sonra yerlilere tanınmıştır. (37)

(35) Aschinger, *Das Währungssystem des Westens*, a.g.e. s.11-12

(36) Aschinger, *Das Währungssystem des Westens*, a.g.e. s.77

(37) Aschinger, *Das Währungssystem des Westens*, a.g.e. s.77

İtalya'da önemli sınırlandırmalarla kısmi konvertibilite uygulanmıştır. Bu ülkelerin fiili konvertibilite uygulamalarını, 1961 yılında uluslararası boyutta IMF tüzüğü'nün VIII.maddesine göre resmileştirmeleri izlemiştir. (38)

1950'li yılların sonunda yabancılar konvertibilitesi uygulayan birçok ülke "de facto" sermaye işlemlerini de liberalize etmişlerdir. Bu uygulama ağırlıklı OEEC ülkeleri arasındaki anlaşmalar çerçevesinde uygulanmıştır. Bu uygulamalar bir taraftan ilgili ülkeler tarafından desteklenirken, diğer taraftan Cİ'lere tanınan konvertibilite serbestliğinin sermaye işlemlerinin kontrolünü zorlaştırdığı düşüncesine dayanmaktaydı. Böylece 1960'lı yıllarda serbest bırakılan kısa süreli sermaye hareketleri kısa zamanda büyük gelişme göstermiş ve Euro-Dolar ve Euro-Para gibi piyasaların meydana gelmesini etkilemiştir; (39) hatta bu gelişmelerin kısmen spekülatif karakterli olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu tür sermaye hareketleri ilgili ülkelerin milli para politikalarını olumsuz etkilemiş ve Dünya Para Sisteminde 1969 yılında krizlerin meydana gelmesinde önemli rol oynamıştır.

Uluslararası kısa süreli sermaye hareketlerinin, olumsuz etkilerinin nötürleştirilmesi için, Merkez Bankaları kendi aralarında "swap ve ad hoc" (40) işlemlerini artırarak karşılıklı yardımlar sağlamışlardır. Bundan başka "Onlar Grubu" diye adlandırılan bazı sanayi ülkeleri büyük krizlere karşı koyabilmek için, kendi üyelerine verilmek üzere IMF'ye 1961 yılında 6 Mil-

(38) Aschinger, *Das Währungssystem des Westens*, a.g.e. s.77

(39) Kervyn, Albert, *"Europäische Währungsunion und Weltwährungsreform"*, Zivilmacht Europa-Supermacht oder Partner, st.137, 1973, s.74

(40) Swap işlemi vadeli ve vadesiz döviz piyasalarına karşılıklı müdahaleler anlamında kullanılmaktadır. ad hoc işlemi ise o andaki mevcut durumun düzeltilmesine yönelik kredi alışı-verişi anlamında kullanılmaktadır.

~~var Dolar kredi vermişlerdir (41) Uluslararası sermaye hareket-~~
lerinin büyük boyutlara ulaşması, bir kısım ülkeleri dolaysız tedbirler almaya zorlamıştır.

ABD dış kredi ve yurtdışı yatırımlarını dolaylı ve dolaysız biçimde kontrol altına alarak sınırlandırmak isterken, Avrupa kökenli menkul kıymetlerin ABD vatandaşları tarafından alınmasını 1964'de sınırlandırmıştır. 1965'de ABD bankalarına yabancılara verdikleri kredilerinde sınırlandırma serbestliği getirmiştir.

Öte yandan İngiltere 1964-1965'de, Fransa 1968'de ve Federal Almanya 1968-1969'da uluslararası sermaye hareketlerini sınırlandırmışlardır. Bu ülkelerden bazıları sermaye girişleri, bazıları ise sermaye çıkışları üzerine sınırlamalar getirmişlerdir. (42)

D. Bretton Wood Sistemi ve Konvertibilite

Batı dünyasının parasal ve ödemeler ilişkilerini İkinci Dünya Savaşından sonra yeniden düzene koymak amacıyla 1944 yılında Bretton Woods Uluslararası Para Sistemi kurulmuş bu sistemin yürütülmesi ise sistemle beraber kurulan Uluslararası Para Fonuna (IMF) verilmiştir. IMF üyeleri ödemeler bilançosu orta vadeli dengesizliklerinin giderilmesi için kollektif bir kredi mekanizması meydana getirilmiştir. Üyelere uzun vadeli kalkınma yardımları ise aynı sistem içindeki Dünya Bankası tarafından sağlanmaktadır.

(41) Aschinger, *Das Währungssystem des Westens*, a.g.e. s.78

(42) Aschinger, *Das Währungssystem des Westens*, a.g.e. s.79

Birinci Dünya Savaşına kadar uygulanan altın-para stan-

dardında birinci derecede ödemeler bilançosuna ve paritelerin muhafazasına öncelik verilmekteydi.⁽⁴³⁾ Öysa BWS'de iç ekonomik amaçlar daha geniş tutulmuştur: Bu amaçlar dünya ticaretinin geliştirilmesi; yüksek istihdamın sağlanması; döviz kurları istikrarı ve düzenlenmiş döviz kuru anlaşmalarına yani denkleştirme kurallarına uyulması olarak tesbit edilmişti. Tam istihdama ve optimal iktisadî büyümeye IMF tüzüğünde (Madd:I.ii) öncelik verilmiştir. Ancak burada mutlak bir öncelik sözkonusu değildir. Örneğin dış ödemeler açığıyla karşılaşan bir ülke önce bu açığa karşı hangi tedbirlere başvuracağı hakkında karar vermek durumuyla karşı karşıya bulunmaktadır: (a) deflasyonist veya iktisadi büyüme hızının yavaşlatılması; (b) sermaye hareketlerinin sınırlandırılması; (c) döviz kurlarının değiştirilmesi veya bunların kombinasyonu. Diğer taraftan ödemeler bilançosu fazla veren bir ülke ise enflasyon, sermaye ithali sınırlandırılması ve milli parasının değerini yükseltmek gibi üç tercih arasında kalmaktadır.

BWS IMF tarafından yürütülürken parasal politikalar 4 bölümde toplanmaktadır:

- 1- Döviz kurları rejimi,
- 2- Denkleştirme esasları,
- 3- Konvertibilite esasları,
- 4- Likidite veya rezerv esasları.

Bu esaslar uygulanırken IMF üyelerine danışmanlık fonksiyonu da yapmaktadır.

(43) Aschinger, *Das neue Währungssystem*, a.g.e. s.11

BWS'de döviz kuru rejimi sabit döviz kuru çerçevesinde kaygan parite sistemine dayanmaktaydı. Altına ve dolara göre tesbit edilen pariteler \pm % 1 dalgalanma limitleri içinde esnek bırakılmıştı. Ancak bu pariteler değişmez olmayıp ödemeler bilançolarında yapısal değişiklik meydana gelmesi halinde değiştirilebilmekteydi. Ayrıca kaygan parite sisteminden esnek döviz kuru sistemine geçiş üyelere yasaklanmıştı.

Denkleştirme kuralları da sabit ve belli şartlarda değiştirilebilir pariteler çerçevesinde ele alınmakta ve genellikle ödemeler bilançosu dengesizliklerinde iç denkleştirme tedbirleri ve IMF kredileri devreye sokulmaktaydı. Bunların yanında ve gerekli durumlarda dış denkleştirme tedbirleri de (parite değişiklikleri) yapısal nedenlere dayanmak şartıyla devreye sokulabilmekteydi. Bu sistemde denkleştirme kuralları, parite rejimine ve konvertibilite esaslarına kıyasla üyelere daha pragmatik uygulama serbestliği tanınmıştır.

Konvertibilite esasları, IMF tüzüğünde cari işlemlerin serbestliğine dayanırken, sermaye işlemlerinde serbestlik her ülkenin kendi insiyatifine bırakılmış, hatta bazı durumlarda sermaye hareketlerinin sınırlandırılması uygun görülmüştür. Diğer taraftan cari işlemlere uygulanacak konvertibilite yine üye ülkelerin ekonomik şartlarının gerekli kılması halinde ithalatta tarife veya tahditlere de başvurularak konvertibilite daha da sınırlandırılabilir. Konvertibilite prensipleri IMF tüzüğü'nün VIII.maddesinde belirtildiği gibi yalnız ekonomik ve parasal durumu istikrarlı üyeler için geçerliydi. Ekonomile-

~~rini konvertibiliteye henüz hazır görmeyen ülkeler IMF tüzüğü-~~
nün XIV.maddesi uyarınca paralarına konvertibilite tanımlayacak-
ları gibi cari işlemlerde de tahdit ve sınırlandırmalara gide-
bilmektedirler. Ancak bir üyenin konvertibilite uygulamasından
(VIII.maddeden) tekrar XIV.maddeye geri dönüşü yasaklanmıştır.

Diğer taraftan BWS'de rezerv standardı 1929 dünya ekono-
mik krizine kadar uygulanan altın-döviz standardı uygulanmaktay-
dı. Buna göre altın esas rezerv unsurunu teşkil etmekte ve pari-
teler altına göre tesbit edilmekteydi. Altının resmi değeri
1 Ons = 35 \$ olarak tesbit edilmiştir. Altının yanında ikinci
önemli rezerv fonksiyonu ise dolar tarafından yürütülmekteydi.
Ayrıca IMF'ye karşı alacaklı olan üyelerin pozisyonları (altın-
tranjı ve süper altın tranjı) ve 1969'da ihtas edilen özel çek-
me hakları uluslararası likidite fonksiyonu görebilmekteydi.

Öte yandan üye ülkeler arasındaki parasal işbirliği kap-
samında "*Uluslararası Ödemeler Denkleştirme Bankası*" özellikle
Merkez Bankaları seviyesinde önemli fonksiyonlar yerine getir-
mekteydi.

E. Değerlendirme

II. Dünya Savaşı sonrası 1958 yılına kadar yapılan uygu-
lamalar, bir taraftan ABD'nin yoğun mali yardımıyla ve diğer
taraftan Avrupa ülkelerinin kendi gayretleriyle ondört yıla ya-
kın bir zaman içinde serbest dış ticarete geçiş için gerekli
şartların hazırlanması ve olgunlaştırılması gerçekleştirilmiş-
tir. Yani ilgili ülkeler, üretim potansiyellerini geliştirmeden,
üretim produktivitelerini artırmadan ABD ekonomisi ile serbest

rekabete girme riskini göze almamışlardır. Zira İngiltere'nin 1947'de uyguladığı konvertibilite beş hafta sonra geri alınmış ve İngiliz ekonomisinin henüz buna hazır ılmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca 1958'de ilgili ülkeler konvertibiliteyi ilan ettiklerinde, dış ticaretlerinde tam liberasyona gitmedikleri gibi, gümrük tarifelerini, kısıtlamaları ve ihracat teşviklerini tamamen kaldırmamış olmaları diğer bir önemli noktayı oluşturmaktadır.

Teorik açıdan geniş anlamda konvertibilitenin uygulanması ve serbest dış ticarete geçiş, fiyat mekanizması yoluyla sağlanmak istenmekte ve böylece üretim faktörlerinin en verimli şekilde kullanılabileceği ve ilgili ülkelerin refahlarının böylece hızlı yükseleceği ileri sürülmektedir. Bunun için ise konvertibilitenin karşıt uygulaması olan kambiyo denetiminin kaldırılması şart koşulmaktadır.

Halbuki gerek 19 yy. ortasında İngiltere'nin sanayideki üstünlüğüne karşı ve gerekse II.Dünya Savaşı sonrasında ABD sanayi üstünlüğüne karşı bugünün diğer sanayileşmiş ülkeleri o şartlarda serbest dış ticaretle kendi sanayilerini kuramayacaklarını ve üretim potansiyellerini artıramayacaklarını görmüşlerdir. Bu nedenle milli sanayilerini kurmak için kambiyo denetimi ve diğer koruyuculuk önlemlerinin (ithal-ikâmesi) uygulanmasını şart görmüşlerdir. Hatta II.Dünya Savaşı sonrası ABD'nin Batı Avrupa'ya yardım örneğinin gösterdiği gibi, bu ülkelerin önce kendi milli sanayilerini kurarak üretim ve talep potansiyellerini geliştirmeleri, gelişmişler (ABD) için de uzun

~~dönemde bir büyüme ve gelişme dinamiği (gerek rekabetin artma-~~
sı ve gerekse talebin gelişmesi) yaratacaktır. Böylece dünya piyasalarına açılmak isteyen bir ekonominin, önce kendi sanayini kurarak, meydana gelecek üretim yapı ve potansiyeline göre dış ticaret yoluyla hem kendi ekonomisine ve hem de dünya ekonomisinin gelişmesine nisben katkıda bulunabilmektedir.

Yine ilgili ülkelerin uygulamaları göstermiştir ki, kambiyo denetimi ve ithal-ikâmesi uygulanırken, dünya ekonomisi ile olan ilişkiler kesilmemiş, uygulamalar orta ve uzun vadede dışa açılma politikası paralelinde olmuştur.

Diğer taraftan uluslararası ekonomik ilişkilerin kilit noktası olan, milli paraların karşılıklı değişim oranları (döviz kuru rejimi), bunun ödemeler bilançosu dengesizliklerinde denkleştirme kuralları ve bunlarla ilgili milli para ve döviz piyasasının gelişmesi iç ekonomik gelişmelere paralel olarak ihmal edilmemiş, bilakis teşvik edilmiştir. Zira uluslararası boyutta konvertibilite şartları diye adlandırdığımız bu kurumların gelişmiş olması, bir taraftan iç ve dış fiyatların gelişmesi ışığında Ödemeler Bilançosunun denkleştirilmesi ve diğer taraftan ise kontrolsüz kısa süreli sermaye hareketlerinin olumsuz etkilerinin zaptedilmesini sağlamış olmaktadır.

Bu uygulamalarla, dünya ekonomisi ile bütünleşen bir ekonominin, dış dünyadaki gelişmeleri dikkatle ve gecikmesiz olarak takip etme gereği ortaya çıkmaktadır. Çünkü dış dünya ile kurulan karşılıklı bağımlı ilişkiler, diğer ülkelerin uygulayacakları iç ekonomik politika ve tedbirler dolaylı veya dolaysız

İlgili ülkeyi de etkileyebilecektir. Özellikle Ödemeler Bilançosu denkleştirilmesinde ve sermaye hareketlerinin kontrol altına alınmasında döviz kurlarının değiştirilmesinin yetersiz olduğu ve bu nedenle her ülkenin yapısal özelliğini dikkate alarak para, maliye ve gelir politikalarını da devreye sokması faydalı olabilmektedir. Hatta bu tür aktif politikalar ithalat ve ihracatın yönlendirilmesinde gerekli olabilmektedir. Zira ihracatı artırmak için, yapısal değişiklikler sağlanmadan, yalnız devalüasyon veya kur ayarlamalarının yapılmasının yeterli ve etkili olmadığı 1949'da birçok ülkenin parasını ş'a karşı devalüa etme tecrübesinin başarısızlığı bunu göstermektedir. (44)

Gelişmekte olan ülkeler açısından sanayileşmenin, serbest dış ticaretin ve onu destekleyen konvertibilite uygulamasının ne denli zor olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira II.Dünya Savaşı sonrası Batı Ülkelerinin başlangıç şartları ile bugünün gelişmekte olan ülkelerin başlangıç şartları çok önemli farklılıklar göstermektedir: Batılı Ülkeler, emek eğitimi, tecrübeli müteşşebüs ve teknolojik birikim gibi kalkınmanın ve sanayileşmenin temel şartlarını halletmiş bulunmakta ve yalnız sermayeye ihtiyaç duymaktaydılar. Bu birikim ve tecrübelerine rağmen sanayi ülkeleri ABD'nin sermaye yardımıyla serbest dış ticarete ve konvertibiliteye ancak ondört yılda geçebilmişlerdir. Oysa bugünün gelişmekte olan ülkeleri, 19.yy.'da bugünün sanayi ülkelerinin geçirdiği süreci yaşamakta ve ayrıca sanayileşmiş ülkelerin 19.yy.'da sahip oldukları ne ucuz ham madde imkânlarına ve ne de ucuz iş gücüne sahip değillerdir.

(44) Turan, a.g.e. s.165

~~Batı ülkelerinin konvertibilite uygulamaları göstermiş~~
tir ki, konvertibiliteye geçiş bir anda uygulanamamakta, bilakis bu çalışmanın birinci bölümünde açıklanan konvertibilite şartlarının olumlu gelişme seyrine paralel olarak, iç ve dış ekonomik gelişmelerle uyumlu ve hatta bu gelişmeleri olumlu yönde etkileyecek adım adım ve belli bir süreç içinde uygulanması gerekmektedir.

II. Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerde Konvertibilite Deneyimleri

Dünya Bankası sınıflandırmalarına göre, Şili ve Arjantin'de Türkiye gibi YSÜ grubunda yer almaktadır. Her iki ülkede de konvertibilite deneyimine baş vuruncaya kadar ithal-ikâmesine dayalı sanayileşme stratejisi uygulanmış olması nedeniyle, Türkiye'nin 1980 öncesi uygulamalarıyla esasta benzerlik gözlenmektedir. Ayrıca bu ülkelerin yaşadıkları dış ödemeler krizlerinden çıkış yolunda uyguladıkları politikalar, Türkiye'nin de 1979 sonrası uyguladığı "*istikrar tedbirleri*"yle esasta benzerdirler. Çünkü Türkiye'nin ve diğer söz konusu ülkelerin uygulamaya koydukları istikrar tedbirleri, bilindiği gibi bu ülkelerin üyesi oldukları IMF tarafından tavsiye edilen politikalarlardır.

Bu istikrar tedbirlerinin önemli bir unsuru ilgili ülke parasına konvertibilite tanınmasıdır. Yani döviz işlemlerinin ve cari işlemlerin serbestleştirilmesi ve bu işlemlerde resmi denetimin kaldırılmasıdır. Zira 1979 sonrası Türkiye'sinde yetkililer tarafından sık sık sözü edilen ve hatta bazen ekonomik sorunların çözümünde "*sihirli bir anahtar*" gibi gösterilme yanlışlığına götürülen "*Türk Lirasına konvertibilite*" tanınması 1979 sonrası dönemin aktüel bir konusu olmuştur. İşte ele alınan örnek ülkelerde benzer uygulamalar kriz dönemlerinden geçişte denenmiş olması, bu ülkeler deneyimini örnek olarak seçişimizin nedeni olmuştur.

Şili ve Arjantin deneyimi ele alınırken, önce bu ülkelerin konvertibilite öncesi dönemleri makro göstergeler ışığında

incelenenler, sonra ikinci aşamada uygulanan konvertibilite politikaları ve etkileri ortaya konacaktır. Daha sonra her bir örnek ülke için konvertibilite öncesi şartların uygun olup olmadığı teorik çerçevede elde edilen kriterler çerçevesinde irdelenecektir. Elde edilen bulgular çalışmanın Türkiye bölümünde yeri geldikçe karşılaştırmalarda kullanılacaktır. Yalnız gerek bu örnek ülkeler değerlendirilmesinde ve gerekse Türkiye bölümünde, konvertibilite geçiş şartlarından sırf ülke içi geçiş şartları dikkate alınmakta ve uluslararası boyutta konvertibilite şartlarının varlığı kabulünden hareket edilmektedir.

A. Şili Deneyimi

1. Şili Ekonomisi Konvertibilite Öncesi Şartları

Şili, Dünya Bankası verilerine göre, yarı sanayileşmiş bir ülke olarak OGÜ grubunda yer almaktadır. 1979'da nüfusu 10.9 milyon, kişi başına düşen GSYİH 1690 \$, 1960'da okuma yazma oranı % 84, nüfus artış hızı 1960-1970 arası yıllık ortalama % 2.1, 1970-1979 arası ise % 1.7 dir. (45)

Dokuz nolu tabloda görüleceği gibi, Şili ekonomisi 1960-1970 dönemi 1970-1979 dönemine kıyasla nisben hızlı büyüme ve sanayileşme dönemi yaşamıştır. Yine aynı dönemlerde fiyat artışları birincisinde % 32.9 iken ikincisinde % yıllık ortalama olarak % 242.6'ya yükselmiştir.

Öte yandan dış ticaret sektöründe ise (tablo:10) ikinci dönemde olumlu gelişmeler izlenmektedir; 1960-1970 arası yıllık ortalama ihracat artış hızı % 0.6 iken 1970-1979 döneminde

(45) Dünya Bankası, *Weltentwicklungsbericht*, 1981

Tablo:9
Şili İç Ekonomik Göstergeleri
(1960-1979)

		(%)
1	Yıllık ortalama GSYİH artışı	$\left(\begin{matrix} 1960 \\ 1970 \end{matrix}\right) 4.5 - 1.9 \left(\begin{matrix} 1970 \\ 1979 \end{matrix}\right)$
2	K.b.Yıllık ortalama GSYİH artışı	(1960-1979)1.2
3	Toplam çalışanların sanayideki payı	(1960)20 - 20 (1979)
4	Yıllık ortalama sanayi artış hızı	$\left(\begin{matrix} 1960 \\ 1970 \end{matrix}\right) 5.0 - 0.3 \left(\begin{matrix} 1970 \\ 1979 \end{matrix}\right)$
5	Sanayi üretimi/GSYİH	(1960)38 - 37 (1979)
6	Tarımda çalışanlar/Toplam çalışanlar	(1960)30 - 20 (1979)
7	Tarım üretimi/GSYİH	(1960)11 - 8 (1979)
8	İmalât sanayi /GSYİH	(1960)23 - 24 (1979)
9	Yıllık ortalama imalât sanayi artışı	$\left(\begin{matrix} 1960 \\ 1970 \end{matrix}\right) 5.5 - (-1) \left(\begin{matrix} 1970 \\ 1979 \end{matrix}\right)$
10	K.b.GS İmalât sanayi artışı (1975 \$)	(1970)438 - 365 (1977)
11	Yatırımlar/GSYİH	(1960)17 - 16 (1979)
12	Tasarruflar/GSYİH	(1960)14 - 15 (1979)
13	Yıllık ortalama fiyat artışları	$\left(\begin{matrix} 1960 \\ 1970 \end{matrix}\right) 32.9 - 242.6 \left(\begin{matrix} 1970 \\ 1979 \end{matrix}\right)$

Kaynak : Dünya Bankası, Weltentwicklungsbericht 1981.

% 10.7'ye yükselmiş ve aynı dönemlerde ithalat artış hızı ise % 4.7'den % 0.6'ya düşmüştür. İhracatın GSYİH içindeki payı 1960'da % 13 iken 1979'da % 18'e yükselmiştir. Böylece birinci dönemde ithalat lehine bir dışa açılma politikası ve ikinci dönemde ise ihracat lehine bir dışa açılma politikası uygulandığı söylenebilmektedir. Ancak 1970 bazında dış ticaret hadlerinin 1978'de 50'ye düşmesi Şili'nin ihracatından büyük reel kayıplara uğradığını (tablo:10) göstermektedir. Ayrıca 1970-1979 dönemi nüfus artış hızı dikkate alındığında GSYİH artış hızının hemen hemen sıfır olduğu ve böylece içerdeki fakirleşmeye rağmen ihracat artışı gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır. (46)

Diğer taraftan 1970'e kıyasla 1979'da gerek dış borçların ve gerekse dış borç faiz ve taksit ödemelerinin GSYİH ve mal-hizmet ihracatı içindeki payları yükselerek dış ödemeler bilançosundaki baskıları artmıştır (tablo:10). Ayrıca benzeri gelişmeler uluslararası rezervlerin ithalatı karşılama oranında da gözlenmektedir.

Şili'nin ihracatının 1970-1979 döneminde artış göstermesine rağmen, ihracatında yapısal bir gelişme meydana gelmemiş, 1960'da ilksel madde payı % 96 iken 1978'de % 95 düşmüştür (tablo:10). Böylece sanayileşmede gerekli başarıyı sağlayamamış olması, Şili'nin ihracatında sanayi malları lehine bir gelişme göstermemiştir. Ayrıca Şili'deki her şeye rağmen ihracat artış

(46) Dünya Bankasının aynı raporunda, yalı belli olmamakla beraber, Şili gelir dağılımı şöyledir: En yüksek gelirliiler % 20'si milli gelirin % 51.4'ünü alırken, en düşük gelirliilere tekabül eden nüfusun % 20 ise milli gelirin % 4.4'ünü elde etmektedirler. Böylece ihracatının % 95'i ilksel maddelerden oluşan bir ekonominin, yüksek enflasyonla birlikte ağırlıkla düşük gelirliilerin harcamasının kısılmasıyla ihracatını artırabileceği söylenebilir.

Tablo:10

Şili Ekonomisi Dış Sektör Göstergeleri
(1960-1970, 1970-1979)

		(%)
1	Yıllık ortalama ihracat artışı	(1960) (1970) 0.6 - 10.7 (1970) (1979)
2	Yıllık ortalama ithalat artışı	(1960) (1970) 4.7 - 0.6 (1970) (1979)
3	İhracat/İthalat	(1960)93-(1970)133-(1979)90
4	Resmi Dış Borç Faiz + Taksit/Mal ve Hizmet İhracatı	(1970)18.9 - 26.2 (1979)
5	İhracat / GSYİH	(1960)13 - 18 (1979)
6	Brüt rezervler \$ milyon	(1970)392 - 2716 (1979)
7	Brüt rezervler/ithalat	(1970)36 - 64 (1979)
8	Brüt rezervler/Resmi Dış Borçlar	(1970)19 - 57 (1979)
9	*Brüt rezervler/Toplam özel ve resmi dış borçlar	(1979)32
10	Resmi dış borçlar/GSYİH	(1970)26.4 - 23.6 (1979)
11	Resmi dış borçlar servisi/GSYİH	(1970)3.1 - 6.2 (1979)
12	Dış Ticaret Hadleri (1970 = 100)	(1978)50
13	İhracat içinde ilksel madde payı	(1960)96 - 95 (1978)
14	İhracat içinde mamul madde payı	(1960)4 - 5 (1978)
15	İthalat içinde mamul madde payı	(1978)57

Kaynak : Dünya Bankası, Weltentwicklungsbericht 1981, 1980 ve 1983

* IMF, international financial statistics 1980

hızının gerçekleştirilmesi, sanayileşme lehine bir uyarıda bulunmadığı gibi, CİB'sunda da denge kurulamamış ve dış borçlarda bir azalma olmamış, bilakis 1970'de resmi ve resmi garantili özel dış borçlar 2.066 milyon ₺ iken 1979'da 4.767 milyon ₺'a yükselmiştir. (47) Ancak mutlak olarak dış borçların yükselmesiyle birlikte, GSYİH içindeki dış borç payı azalmış fakat faiz ve taksit ödemelerinin GSYİH içindeki payının yükselmesi dış borç yapısının kötüleştiğini göstermektedir; kısa vadeli ve yüksek faizli borçların toplam içindeki payının arttığına belirtisidir.

Diğer taraftan Şili ekonomisinde 1973'den sonra moneterist kurama dayalı "Chicago Çocukları" iktisat politikası uygulanırken, (48) sendikal hakların askıya alındığı ve iktisadi devlet kuruluşlarının da özelleştirildiği ve bunlarla birlikte 1970-1979 döneminde yıllık ortalama enflasyon oranının % 242.6 olması çok önemli bir husus olarak dikkat çekmektedir.

2. Şili'nin Konvertibilite Deneyimi

Moneterist kuram çerçevesinde uygulanan politikalar, Şili ekonomisinin 1970 öncesi döneme kıyasla daha da kötüleşmesini engelleyememiştir (tablo:9 ve 10 kıyaslaması). Ancak ekonominin düzeltilmesi için yine aynı kuramın değişik bir yaklaşımla uygulanması Haziran 1979'da başlatılmıştır. (49) Doların fiyatı 39 Paso olarak yeniden tesbit edilmiş, gümrük vergileri % 94'den

(47) Dünya Bankası, *Weltentwicklungsbericht*, 1981, Tab.15

(48) Kazgan, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1984, s.149

(49) Çiller, Tansu, *Dünyada ve Türkiye'de Kur Politikaları ve Sorunları*, İstanbul Sanayi Odası Yayını, No:13, İstanbul, 1983, s.71

% 10'a indirilmiş ve her çeşit sermaye hareketi serbestleştirilerek teşvik edilmiştir. (50) Dolayısıyla bu politikalar birden ve geniş anlamda konvertibilite uygulaması olarak değerlendirilebilir.

Bu uygulamalar sonucu şili ekonomisinde 1979 öncesi dönemle kıyasla enflasyon oranının düşürülmesinde başarı sağlanarak, 1979-1981 yıllık ortalaması % 25 olmuştur. (51) Öte yandan GSYİH daha hızlı bir artış göstermiş, ihracatta ise önemli bir artış sağlanamamıştır (tablo:11). Ancak mevcut ihracatta yeraltı kaynakları aleyhine ve mamul madde lehine bir gelişme izlenmiş; 1978'de % 5 olan mamul madde payı 1980'de % 20'ye yükselmiştir (tablo :10 ve 11). Fakat ihracat/GSYİH oranı 1979'a kıyasla 1981'de eşit kalmıştır.

Diğer taraftan resmi ve resmi garantili dış borçlar 1979'a kıyasla % 7 azalarak 4.423 milyon \$'a düşmüş, ancak bu borç grubu için ödenen taksit ve faizlerin mal ve hizmet ihracına oranı aynı yıllarda % 26.2'den % 27.2'ye yükselerek kötüleşmesi dış borç yapısının ülke aleyhine değiştiğini göstermektedir (tablo: 10 ve 11). Ayrıca dış ticaret hadleri (1975 = 100) 1979'da 89 iken 1981'de 61'e düşmüş ve konvertibilite uygulaması öncesine kıyasla daha hızlı bir reel kayıp meydana gelmiştir (tablo:11).

Konvertibilite uygulaması safhasında sanayi üretimi yıllık % 0.7 artış gösterebilmiş ve GSYİH içindeki payı 1979'da % 37 iken 1981'de % 35'e, aynı yıllarda imalat sanayinin payı ise % 24'den % 22'ye düşmüştür (tablo:9 ve 11).

(50) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.152

(51) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.152

Tablo:11
Şili Ekonomisi Göstergeleri
(1970-1981, 1981)

		(%)	
1	Yıllık ϕ GSYİH artışı	(1970) (1981)	2.1
2	Yıllık ϕ Sanayi Üretim Artışı	(1970) (1981)	0.7
3	Sanayi Üretimi/GSYİH	(1981)	35
4	İmalat Sanayi Üretim/GSYİH	(1981)	22
5	İhracat Artış Hızı (Yıl. ϕ)	(1970) (1981)	9.8
6	İthalat Artış Hızı (Yıl. ϕ)	(1970) (1981)	3.5
7	Mal ve Hizmet İhracatı/GSYİH	(1981)	18
8	Resmi Dış Borçlar/GSYİH	(1981)	14.1
9	RDB Servisi/GSYİH	(1981)	5.3
10	RDB Servisi/Mal ve Hizmet İhracatı	(1981)	27.2
11	Brüt Uluslararası Rez./Aylık İthalat	(1981)	4.2
12	Dış Ticaret Hadleri (1975=100)	(1981)	61
13	Yıllık ϕ Fiyatı Artışı	(1970) (1981)	164.6
14	İhracat İçinde İksel Madde Payı	(1980)	80
15	İhracat İçinde Mamul Madde Payı	(1980)	20
16	İthalat İçinde Mamul Mal Payı	(1980)	61

Kaynak : Dünya Bankası, Weltentwicklungsbericht 1983

1979 devalüasyonundan sonra iki yıl pesonun değeri yıllık % 25 enflasyona rağmen sabit tutulmuş ve böylece peso aşırı değerlenmiş bir duruma girmiştir. Bu ise yabancı sermaye girişini olumsuz etkileyen bir faktör olmuştur.

Diğer taraftan faizlerin aşırı yükselmesinin yatırımları olumsuz etkilemesi ve alınan kredilerin tüketim için kullanılması 1980 ve 1981'de banka ve finans kesimini çıkmazlara sokmuştur. (52) Ekonomide artan risk ve istikrarsızlık karşısında kısa vadeli giren yabancı sermaye tekrar kaçmaya başlamış, böylece Şili 1982'de konvertibilite uygulamasına son vermiştir.

3. Şili Konvertibilite Deneyiminin Konvertibiliteye Geçiş Şartları Açısından Değerlendirilmesi

Şili ekonomisinde, konvertibilite öncesi 1970-1979 döneminde GSYİH'nin % 1.9, sınai üretiminin % 0.1 ve imalat sanainin % -1 gibi iyi bir gelişme içinde olmadığı dikkat çekmektedir. Ayrıca 1978'de ihracatın % 95'inin ilksel maddelerden meydana gelmesi DTH'nin kötüleşmesinin önemli bir nedeni olmuştur. Çünkü bu tür ihracat maddeleri diğer GÜ tarafından da ihraç edilme baskısıyla fiyatlar yükseltilememektedir. Ayrıca yine 1978'de ithalatın % 57'si mamul mallardan oluşması önemli bir dışa bağımlılık göstermektedir. Özellikle yirmi yıl (1960-1979) gibi uzun bir dönemde ihracatın ilksel madde payının % 96'dan % 95'e düşürülebilmiş olması, Şili ekonomisinin uluslararası seviyede mamul mal üretmediğinin açık bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

(52) Çiller, a.g.e. s.73

Diğer taraftan üretimdeki kaynak dağılımının ne derece çarpık olduğu 1970-1979 döneminde yıllık % 242.6'ya yükselen enflasyon oranı da kanıtlamaktadır. Oysa aynı dönemde ihracat artış hızı yıllık ortalama % 10.7 ve ithalat artışı hızı ise % 0.6 olmuştur. Bu demektir ki, ihracatın hızlı büyümesi de ekonomiyi krize gidişlerden kurtaramadığı ve dengesiz kaynak dağılımının düzeltilerek enflasyonun aşağı çekilmesinde etkili olamamıştır. Zira ihracatın ithalatı karşılama oranı 1960'da % 93, 1970'de % 133 ve 1979'da % 90 gibi yüksek düzeyde olmasıyla birlikte, ihracatın hızlı artışı yurtiçi sanayisinin gelişmesinde bir lokomotiflik görevi yapamamıştır.

Dolayısıyla üretim yapısında sanayinin dışa bağımlılığı düşürülemeden, dengesiz kaynak dağılımı ortadan kaldırılarak enflasyon seviyesi makul bir düzeye indirilemeden, ihracatta mamul mal lehine bir gelişme sağlanamadan konvertibilite deneyimine baş vurmamak olumlu sonuç getirememiştir.

Pahalı üretim yapısına sahip bir ekonominin ithalatını libere ederek dış rekabete zorlanması, o sanayinin tasfiyesini ve piyasaya ithal mallarının hakimiyeti sonucu doğurabilmektedir. Nitekim Şili sanayi sektörü üretiminin GSYİH içindeki payı 1979'da % 37 iken 1981'de % 35'e, imalat sanayininin payı ise % 24'den % 22'ye düşmüştür. Ayrıca 1979 sonundan 1982'ye kadar döviz kurlarının sabit tutulması, özellikle ithalatın libere edildiği bir dönemde yurtiçi üretimine önemli bir darbe vurduğu söylenebilir; çünkü yurtiçi yüksek enflasyon oranına rağmen sabit döviz kuru uygulaması ithal mallarına olan talebi

arttırabilmektedir.

Sonuç olarak sanayi üretimine dayanmayan ihracat gelişmesi, buna rağmen hızlı bir ithalat liberasyonu ve aynı zamanda yüksek enflasyon oranı şartlarında konvertibilite deneyimi ekonomiyeye olumlu dürtülerin kazandırılmadığını göstermiştir.

B. Arjantin Deneyimi

1. Arjantin Ekonomisi Konvertibilite Öncesi (1970-1975) Şartları

Güney Amerika ülkeleri içinde Arjantin, düşük nüfus artışı ve yüksek okuma yazma oranı ile daha ziyade sanayileşmiş ülkelere benzemektedir.⁽⁵³⁾ 1982 verilerine göre kişi başına düşen milli gelir seviyesiyle Arjantin bölge ülkeleri içinde üçüncü sırada bulunurken, dış borçlar açısından da Brezilya ve Meksika'dan sonra üçüncü gelmektedir; 1973'de toplam dış borçları 6.2 milyar \$ iken 1983'de 43.6 milyar \$'a yükselmiştir.⁽⁵⁴⁾ Diğer taraftan Arjantin ham madde kaynaklarının zenginliği ile tanınmış bir ülkedir.

1970-1976 döneminde (tablo:12) Dünya Bankası verilerine göre, Arjantin'de sanayi sektörü lehine % 3'lük bir gelişme izlenirken, ihracat gerilemiş, ithalat ise yıllık ortalama % 1.6 lık bir artış göstermiştir. Dolayısıyla uygulanan sanayileşme politikasının ekonomiyeye dışa kapayıcı etki yaptığı tesbit edilebilmektedir. Yıllık ortalama fiyat artışlarının % 88.7'ye yükselmesi, ithal ikâmesi kalkınma stratejisinden kaynaklanan verimsiz kaynak dağılımı ve pahalı üretim yapısını yansıtmaktadır.

(53) Köhn, Doris, *Die Verschuldung lateinamerikanischer Länder*, Verlag Weltarchiv GmbH, Hamburg, 1984, s.60

(54) Köhn, Doris, a.g.e. s.1

Tablo:12
Arjantin Ekonomisi
(1970-1976) Genel Göstergeleri

	1970-1976	1960-1970
Yıllık Ortalama GSYİH Artışı	(1970/1976) 3.2	4.2
Yıllık Ortalama Sanayi Üretimi Artışı	(1970/1976) 3.4	6.0
Sanayi Üretimi/GSYİH	(1960) 38-41 (1976)	
Yıllık Ortalama İmalat Sanayi Artışı	(1970/1977) 3.0	5.7
Yıllık Ortalama Fiyat Artışı	(1970/1976) 88.7	
İhracat Artış Hızı	(1970/1976) -1.1	0.4
İthalat Artış Hızı Yıllık Ortalama	(1970/1976) 1.6	3.3
İmalat Sanayi/GSYİH	(1960) 31-37 (1977)	
Resmi Dış Borçlar/GSMH	(1970) 7.5-4.6 (1976)	
RDB Servisi/GSMH	(1970) 1.9-0.9 (1976)	
RDB Servisi/Mal,Hizmet İhracatı	(1970) 21.4-18.3 (1976)	
DTH 1970 = 100	(1976) 96	
İhracat İçinde İlksel Maddeler Payı	(1976) 75	(1960) 96
İhracat İçinde Mamül Maddeler Payı	(1976) 25	(1960) 4
İthalat İçinde İlksel Maddeler Payı	(1976) 35	(1960) 27
İthalat İçinde Mamül Maddeler Payı	(1976) 65	(1960) 73
Gayri Safi Yatırım Artışı Yıllık Ort.	(1970/1976) 2.5	(1960/1970) 4.1
Kaynak Dengesi	(1976) 3	(1960) -1
Mal ve Hizmet İhracatı (Faktör Gelirleri Hariç) /GSYİH	(1960) 10-13 (1977)	

Kaynak : Dünya Bankası, Weltentwicklungsbericht 1978,1979

~~Ayrıca 12 nolu tabloda izleneceği gibi 1960'a kıyasla 1977'de~~
ihracatın GSYİH içindeki payında % 3'lük bir gelişme olması
ihracata fazla önem verilmediğini göstermektedir.

Bu ülkenin ağırlıkla (% 75) ham madde ihracatçısı ve ma-
mul mal ithalatçısı (% 65) oluşu, sanayisinin henüz gelişmedi-
ğini ve dışa bağımlı olduğunu gösterirken, uzun yıllar dışa kar-
şı korumanın ve uluslararası kıyaslamalarda düşük verimli bir
üretim yapısının bu gelişmede önemli payı olduğu belirtilmekte-
dir. (55) Ayrıca yine bu gelişmede yüksek enflasyona rağmen aşırı
değerlenmiş döviz kuru politikası uygulanmasının da etkisi
olduğu söylenebilmektedir. (56)

ihracatın ithalatı karşılama oranı 1972-1973 ve 1974'de
% 100'ün üzerinde iken 1975'de % 75'e düşmesi, toplam net re-
zervlerin yıllık ithalatı karşılama oranınının 1975'de % 7'ye düş-
mesi ve enflasyon oranınının yüksek düzeyde seyretmesi Arjantin'i
yeni politika arayışlarına sürüklemiştir. (57) Böylece devlet ke-
siminin küçültülmesi, piyasa ekonomisinin uygulanması enflasyo-
nun kontrol altına alınması ve ödemeler dengesizliğine çözüm ge-
tirmek amacıyla moneterist yaklaşıma dayanan bir istikrar pake-
tiyle 1976 Nisan ayında pezonun dalgalanmaya bırakılması ve ge-
niş anlamda konvertibilite uygulaması başlatılmıştır. (58)

(55) Glisman, Hans H.; "Die Entwicklungsländer am Rande einer Verschul-
Nunnenkamp, Peter, dungskrise. Überlegungen zu den Ursachen und Folgen
am Beispiel Latein amerikas", *Kieler Diskussions-
beiträge*, Nr. 91, Januar, 1983, s.15

(56) Glisman, Hans H.; Nunnenkamp, Peter, a.g.e. s.16-18

(57) IMF, International Financial Statistics, 1980, 1983

(58) Çiller, a.g.e. s.66

2. Arjantin Konvertibilite Deneyimi

Arjantin 1976 Nisan'ında geniş anlamda konvertibiliteyi uygulamaya koyarken, programın ekonomik hedefleri şöyle tesbit edilmişti: (59)

- Reel ücretlerin önceki beş yılın ortalamasının % 40 altına indirilmesi;
- Tarım ürünleri ihracatından alınan ihracat vergilerinin kaldırılması;
- Sanayi, ürünleri ihracatına verilen sübvansiyonların kaldırılması;
- Kamu işletmelerinde üretilen malların fiyatlarının serbest bırakılması ve kamu kesimi harcamalarının kısılanması;
- Kamu işletmelerinin özel sektöre devredilmesi;
- Kambiyo kontrolünün kaldırılarak katlı kur uygulamasına son verilmesi;
- Gümrük tarifelerinin kademeli olarak indirilmesi;
- Para ve kredi piyasasının devlet denetiminden çıkarılarak serbestleştirilmesi ve yabancılara da açılması ve
- Yabancı sermayenin teşvik edilerek kâr transferlerinin kolaylaştırılması.

Böylece Arjantin, ithal-ikâmesine dayalı ve dış rekabet gücü düşük ekonomisini serbest dalgalı kur rejimi, serbest sermaye hareketleri ve kademeli ithalat liberasyonu ile konvertibilite uygulamasını başlatarak serbest piyasa ekonomisi sürecini başlatmak istemiştir.

Uygulanan sözkonusu monetarist istikrar programıyla dış ticaret sektöründe 1976'dan 1979'a kadar müsbet bir gelişme sağlanmış, yıllık ortalama olarak ihracatın ithalatı karşılama ora-

(59) Yalman, Galip L., "Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları: Bazı Latin Amerika Ülkelerinin Deneyimleri Üzerine Gözlemler", *Türkiye'de ve Dünyada Yaşayan Ekonomik Bunalım*, Yurt Yayınları 10, Ankara, 1984, s. 150

nı % 137'ye yükselmiştir. ⁽⁶⁰⁾ Ancak ihracatın hızlı artışına karşılık DTH 1975 bazında 1981'de 71'e düşerek reel kayıp meydana gelmiştir (tablo:13). Diğer taraftan GSYİH 1976'dan 1982'de dahil olmak üzere yıllık ortalama % -0.6 gerilemiştir. ⁽⁶¹⁾ 1976 öncesi döneme kıyasla sanayi üretimi ve imalât sanayi üretimi artış hızları gerilemiş ve bunun sonucu sanayi üretiminin GSYİH içindeki payı 1976'da % 41 iken 1981'de % 38'e düşmüştür; bunun paralelinde ihracat yapısında mamul madde aleyhine gelişme meydana gelmiştir (tablo:12 ve 13).

Faiz oranlarının serbest bırakılması, banker kuruluşlarının hızla çoğalması enflasyon oranını daha da artırmıştır; zira enflasyon oranı % 100'lerde seyrederken faiz oranları % 200'e yükselmiştir. ⁽⁶²⁾ Ayrıca bu yüksek faiz oranlarının kısa vadeli ve spekülâtif amaçlı yabancı sermayenin girişini artırması para arzının kontrolünü zorlaştırdığı gibi enflasyon artışını etkileyen diğer bir neden olmuştur. Ayrıca ağırlıkla dış borçlanmadan kaynaklanan yüksek seviyede döviz rezervi bulundurma politikası da para arzını artıran diğer bir etken olmuştur; 1976'da 1.445 milyon dolardan 1979'da 9.388 milyona yükselmiştir. ⁽⁶³⁾ Enflasyon oranı 1970-1976 döneminde yıllık ortalama % 88.7 iken 1970-1981 döneminde % 134.2'ye yükselmesi 1976-1981 döneminde ne kadar hızlı artış gösterdiğini kanıtlamaktadır.

Dolayısıyla 1978 yılına gelindiğinde dış ödemeler sorunu çözülmüş, buna karşılık enflasyon ve ekonomik büyüme sorunları

(60) IMF, International financial statistics, 1980, 1983.

(61) Köhn, Doris, a.g.e. Tabelle.1

(62) Yalman, Galip, a.g.e. s.151

(63) IMF, International financial statistics, 1980, 1983.

Tablo:13
Arjantin Ekonomisi
1970-1981 Genel Göstergeleri (Yüzde)

	1970 - 1981
Yıllık Ortalama GSYİH Artışı	1.9
Yıllık Ortalama Sanayi Üretimi Artışı	1.4
İmalat Sanayi Artışı	0.7
Sanayi Üretimi/GSYİH	(1981) 38
İmalat Sanayi/GSYİH	(1981) 25
Yıllık Ortalama Fiyat Artışı	(1970/1981) 134.2
Yıllık Ortalama İhracat Artışı	(1970/1981) 9.4
Yıllık Ortalama İthalat Artışı	(1970/1981) 3.2
DTH 1975 = 10	(1981) 71
İhracat İçinde İlksel Maddeler Payı	(1980) 77
İhracat İçinde Mamul Maddeler Payı	(1980) 23
İthalat İçinde İlksel Maddeler Payı	(1980) 16
İthalat İçinde Mamul Maddeler Payı	(1980) 84
Resmi Dış Borçlar/GSMH	(1981) 8.7
Resmi Dış Borçlar Servisi/GSMH	(1981) 1.3
RDB Servisi/Mal ve Hizmet İhracatı	(1981) 18.2
Mal ve Hizmet İhracatı (Faktör Gelirleri Hariç)/GSYİH	(1981) 7
Kaynak Dengesi	(1981) -3
Gayri Safi Yatırım Artışı Yıllık Ortalama	(1970/1981) 2.1

Kaynak : Dünya Bankası, Weltentwicklungsbericht 1983

önemini muhafaza etmekteydi; ancak yürütülen politikalarla da ekonomik büyümeden vazgeçilerek enflasyonla mücadeleye önem verilmekteydi. Bunun için 1978 Mayıs'ında para arzını kontrol altına almaya yönelik olarak peso döviz piyasasında dalgalanmaya bırakılarak spekülâtif sermaye girişleri engellenmek istenmiş, ayrıca bu sermaye girişleri vergilendirilmek istenmiştir. Ancak bunda da başarı elde edilemeyince 1978 sonunda bu uygulamalar da tekrar kaldırılmıştır. (64)

1978'den itibaren liberasyon sonucunda ithalatın birden hızlı artış seyrine girmesi ve ihracattaki artışın nisben azalması 1980 ve 1981'de dış ticarete açık meydana getirmiştir. (65) Dış borçlar yapısal olarak kötüleşerek uluslararası bankaların payı artmış, 1976'dan itibaren brüt dış borçlanmalardan hemen hemen ancak yarısı dış borç faiz ve taksit ödemelerinden sonra net kredi girişi sağlanmış, 1981'den itibaren net kâr ve faiz transferleri hız kazanmış, ülkeye giren ve çıkan net kaynak transferleri negatif bakiye vermeye başlamıştır. (66) Bunlara paralel olarak uluslararası rezervlerde hız düşüş meydana gelmiş ve 1981'de 1979 seviyesinin takriben üçte birine düşmüştür. (67) Böylece 1979'dan itibaren büyümeyen ekonomi ve enflasyon sorunlarına dış ödemeler sorunu da katılarak, Arjantin konvertibilite uygulamasına son vermiş, tekrar kambiyo denetemi ve ithalat yasakları uygulamasına geri dönmüştür.

(64) Çiller, a.g.e. s.67

(65) IMF, International financial statistics, 1980 1983

(66) Köhn, Doris, a.g.e. Tabella: 3a, 3b.

(67) IMF, International financial statistics 1980, 1983

3. Arjantin Konvertibilite Deneyiminin Konvertibiliteye Geçiş Şartları Açısından Değerlendirilmesi

Arjantin ekonomisi konvertibilite öncesi 1970-1976 döneminde, GSYİH yıllık % 3.2, sanayi üretimi % 3.4, ihracat artış hızı % -1.1, ithalat artış hızı % 1.6 ile ihracat aleyhine dışa kapalı bir ithal-ikâmesi sanayileşme politikası uygulandığını sergilemektedir. Nitekim 1976'da toplam ihracat içinde ilksel madde payı % 75, toplam ithalat içinde mamul mal payı % 65'dir. Dolayısıyla Arjantin sanayi yapısı itibariyle dışa bağımsızlığını gerçekleştiremediği gibi, sanayi malları ihracatında da pek başarılı olduğu söylenememektedir.

Ancak sanayi yapısındaki bu görünüme rağmen, 1970-1975 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı % 105 olmuştur. Ayrıca DTH'nde (1970 bazına göre) % 4'lük bir kötüleşmeyle (Şili'ye kıyasla iyi) 1976'da 96 olmuştur. Dolayısıyla Arjantin'in dış ticaret dengesinde bir sorunla karşılaşmadığı (ihracat artış hızının negatif olmasına rağmen) görülmektedir.

İşte burada Arjantin ekonomisinin en önemli sorunu enflasyon oranının yüksek oluşu olmaktadır. Bu sorun ise, ağırlıklı olarak uzun yıllar uluslararası rekabet ve maliyet seviyesinden uzak tutulmuş ithal-ikâmesi sanayileşme stratejisinden kaynaklandığı görülebilmektedir. Verimsiz kaynak dağılımı sonucu olarak ortaya çıkan yüksek enflasyon oranı aynı zamanda ekonomiye olan güvensizliği de gerek iç ve gerekse dış çevrelere yaymakta önemli bir etken olmuştur.

Böylece pahalı üretim yapısında değişiklik gerçekleştirilmeden, konvertibilite (ithal gümrüklerinin % 95'den % 45'e düşürülmesi, sermaye hareketlerinde tam serbestlik ve döviz kontrollerinin tam kaldırılması) uygulaması ekonomi üzerinde olumsuz etkilerde bulunmuştur: Sanayi üretiminin GSYİH içindeki payı 1976'da % 41 iken 1981'de % 38'e, imalat sanayinin payı 1977'de % 37 iken 1981'de % 25'e düşmüş; enflasyon oranı 1970-1976 döneminde % 88.7 iken 1970-1981 döneminde % 134.2'ye yükselmiş; 1976 da resmi dış borçların GSMH içindeki payı % 4.6 iken 1981'de % 8.7'ye yükselmiştir.

Diğer taraftan esnek döviz kuru sistemi ve faiz oranlarının yükseltilmesi de rekabet gücü olmayan Anjantin sanayine güç katamadığı gibi, yurt dışına sermaye kaçışlarını da durduramamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

TÜRKİYE EKONOMİSİ ve KONVERTİBİLİTEYE GEÇİŞ ŞARTLARI

Bu bölümde Türkiye ekonomisi önce Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren tarihi perspektif içinde ve 1979'a kadar dört dönem şeklinde ele alınacaktır. Söz konusu dönemler (1923-1929, 1930-1950, 1950-1961 ve 1962-1979) değerlendirilirken, sanayileşme, dış ticaret ve kambiyo politikaları ve bu husustaki gelişmeler makro göstergeler ışığında açıklanmaya çalışılacak, ancak dönemlerin detaylı analizine bu çalışmanın kapsamını aşacağı için yer verilmeyecektir. Türkiye ekonomisinde 1978-1979'da baş gösteren dış ödemeler krizinin nedenleri, özellikle önemi gereği 1973'den (1. petrol şoku) itibaren iç ve dış ekonomik etkenler çerçevesinde ortaya konmaya çalışılacaktır.

Aynı bölümde takip eden kısımda 24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerinin esasları ve politikaları tesbitinden sonra, bu dönemin beş yıllık gelişmeleri önceki dönemle çeşitli göstergeler ışığında karşılaştırılarak, bulgular ortaya konmaya çalışılacaktır. Son kısımda ise, 1979 sonrası beş yıllık gelişmeler ve uygulanan politikalar, teorik çerçevede elde edilen kriterler doğrultusunda, Türk ekonomisinde konvertibiliteye geçiş şartları açısından irdelenecektir.

I. Cumhuriyetin Kuruluşundan İtibaren Türkiye'de Uygulanan Dış Ticaret, Kambiyo ve Sanayileşme Politikaları

A. Türkiye Ekonomisi 1923-1929 Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşına kadar, dış ticarete ve kambiyo işlemlerinde herhangi bir sınırlama uygulamamaktaydı. Yalnız 1914 yılında döviz alım-satımını düzenlemek üzere kambiyo komisyonu kurulmuş ve savaştan hemen sonra bu denetim kaldırılmıştır. (1)

Bu dönemin dış ticaret açısından önem arzeden bir özelliği de, Lozan anlaşmasına göre Türk Hükümetinin 1929'a kadar batılı ülkelerden yapacağı ithal mallarına gümrük tarifesi uygulama yetkisine sahip olmamasıydı; bu anlaşmayla 1916'da imzalanmış ticaret anlaşması hükümleri gereği spesifik gümrük tarifesi uygulanabilmekteydi. (2) Sözkonusu spesifik gümrük tarifeleri oranı ise % 11 idi. (3)

Ayrıca bu dönemde, Birinci Dünya Savaşında İttihad ve Terakki Hükümetince uygulamaya konulmuş olan lüks mal ithalatı yasağı halâ yürürlükteydi. (4)

Serbest döviz kuru uygulaması bu dönemin özelliğini yansıtırken, TL. Sterline bağlı olarak dalgalanmaya bırakılmış, her çeşit kambiyo serbestliği sağlanmış, yani TL. geniş anlamda (yu-

(1) Alkin, Erdoğan, "İzlenen Kur Politikasının Etkileri", Türkiye'de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler, Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981, s.8

(2) Karluk, Rıdvan, Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi, Eskişehir İkt. ve Tic.Aka., Eskişehir, 1981, s.289

(3) Sağlam, Dündar, Türkiye Ekonomisi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, No:15, 2.Baskı, Ankara, 1977, s.314

(4) Kazgan, Gülten, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1984, s.282

kardaki küçük sınırlandırmalar dikkate alındığında) kovertiblidir. Para politikası serbest değişken faiz sistemine dayanmakta ve para arzı artışı yalnız iç ve dış krediler yoluyla sağlanmaktaydı. (5) Finans piyasasını geliştirmek üzere 1924'de İş Bankası, 1925'de Sanayi ve Maden Bankası, 1926'da Emlak ve Eylem Bankası ve 33 yerel banka kurulmuştur. (6) Kaynak yetersizliği bol yabancı sermaye girişi ile sağlanırken, dış ticaret kısa vadeli ticari kredilerle finanse edilmekteydi.

Yabancı sermayenin ülke ekonomisinde ağırlığı oldukça yüksekti bu dönemde; 7 demiryolu, 6 maden, 11 belediye hizmetlerinde, 12 sanayi ve 35 ticari işletme olmak üzere toplam 94 şirket üretimde büyük pay almakta ve tipik bir dışa açık ve dışa bağımlı ekonomik yapı özelliğini yansıtmaktadır. (7) Bu şirketlerin sayısı 1929'a kadar 114'e yükselirken, hükümet 1927'de sonuç alınamamakla birlikte yabancı sermayeyi teşvik düşüncesiyle "serbest mıntıka" kanunu çıkarmıştır. (8)

Diğer taraftan özel girişimi sanayi üretimine yöneltmek için 1927'de "Teşviki Sanayi Kanunu" çıkarılmış, ancak serbest ithalat ve ticaret kârının yüksek olması sanayi teşebbüslerini engellemiştir. Zira 1927 sanayi sayımına göre, varolan sanayi kuruluşlarının % 60'ı dokuma ve gıda sanayinde iştigal etmelerine rağmen ithalatın % 70'i tüketim mallarını teşkil etmekteydi. (9) Buna karşılık ihracatın % 90'ına yakını tarım ürünlerinden meydana gelirken, bunun % 35 tütün ve % 32'si ise kuru meyva

(5) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.283

(6) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.283

(7) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.283

(8) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.284

(9) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.283

ağırlıklı idi.

1923'den 1929'a kadar dış ticaret sürekli açık verirken, aynı dönemde yıllık ortalama olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı % 73 ve ihracat artış hızı GSYİH artış hızı üzerine çıkmamıştır. (10)

Diğer taraftan GSYİH'da % 11 yıllık ortalama artış gerçekleşmiş olmasına rağmen, sanayileşme lehine bir gelişme olmamıştır; 1923'de sanayi üretiminin GSYİH içindeki payı % 11 iken 1929'da 7.9'a düşmüştür. (11)

Bu dönemin üretim yapısının tipik özelliği, tarım sektörünün ağırlık teşkil etmesidir: 1923'de kıyasla 1929'da tarım sektörünün GSYİH içindeki payı % 42.8'den % 52.6'ya yükselmiştir. (12) Ancak tarım potansiyeli, gerek kullanılan teknolojinin düşük seviyede oluşu ve gerekse tarım kesiminde kısmen aile ekonomisinin (tarım üretiminin pazara açılmaması) hakim olması nedeniyle tam değerlendirilememekte, ekilebilir alanların ancak 1/6'sından ürün alınabilmekteydi. (13)

Dolayısıyla yukarıdaki yapısal göstergeler, yeni kurulmuş olan Türk Devletinin iç üretim ve tüketiminin aşırı derecede dışa bağımlılığını ortaya koymaktadır. 1929 yılı yaklaştıkça dünya ekonomik kriziyle birlikte Osmanlı Devletinden kalan borçların ödenmesi gereği ve yükselen büyük bir ithalat talebi dönemin önemli sorunlarını teşkil etmekteydi. Dünya ekonomik krizi etkisiyle tarım ürünlerine olan talep düşmekte, böylece

(10) 1923-1983 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, Tablo:27

(11) 1923-1983 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, Tablo:18

(12) 1923-1983 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, Tablo:18

(13) Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1977, s.36

düşen tarım ürünleri fiyatları Türkiye'nin dış ticaret hadle-
rini aleyhte değiştirmekte ve bu da yurtiçi tarım üretiminin
gerilemesini etkilemekteydi; (14) zira 1927 ve 1928'de tarım üre-
timi 1926 yılı üretiminin ancak yarısına ulaşabilmiş ve 1929'da
5 milyon TL.'lik tahıl ihracatına karşı 18 milyon TL.'lik tahıl
ithal edilmiştir.

Ayrıca Lozan anlaşmasıyla 1929'da gümrük imtiyazlarının
kalkacağı durumu ülkede büyük bir spekülatif ithalat talebini
yaratmış ve TL.'nin değer kaybına desteklemiştir. Diğer taraf-
tan 1928'de yapılan anlaşmaya göre, Osmanlı borç taksitlerinin
1929'dan itibaren ödenmesinin başlayacağı kaynak ihtiyacını
artırmıştır. Hükümet kaynak yaratmak için, yeni vergiler yürür-
lüğe koymakta ve mevcut vergileri artırırken, şirketlere karşı
tedbirlere başvurmuştur. Bu tedbirler ise yabancı sermayenin
kaçışını artırmış (1928'de 3.9 milyon TL., 1929'da 15.5 milyon
TL.) ve böylece kambiyo ve kredi piyasasındaki baskı iyice art-
mıştır.

Bu baskılar, dış ticaretin yasak, tarife, tahditlerle sı-
nırlandırılmasını ve kambiyo denetimi uygulanmasını gerekli kıl-
mış ve 1447 sayılı "*Menkul Kıymetler ve Borsalar Kanunu*" ve onu
takip eden diğer kanunlarla yasaklar uygulanmaya başlatılmıştır.

Yalnız burda önemli bir husus, buhranın kamu oyuna yansı-
ması özellikle TL.'nin Mayıs 1929'dan itibaren Sterlin karşısın-
da hızlı değer kaybetmesidir; nitekim Mart 1929'da bir sterlin
888, kuruş iken Aralık 1929'da 1.125 kuruşa yükselmiştir. (15)

(14) Dış Ticaret Hadleri, 1924 Bazında, 1928'de 74.8'e ve 1930'da 62.4'e
düşmüştür (Kazgan, a.g.e. s.293).

(15) Ergin, Feridun, *Türkiye Ekonomisi ve Türk Ekonomi İlimi*, Marmara Üni-
versitesi Dergisi, Sayı:1, Ekim 1985, s.161

Yani o dönemde de TL.'nin istikrarı ekonominin barometresi olarak değerlendirilmekteydi.

B. Türkiye Ekonomisi 1930-1950 Dönemi

1929'da dünya ekonomi buhranı ve onu destekleyen Türk ekonomisindeki olumsuzlukların etkisiyle meydana gelen özellikle dış sektördeki dengesizliklerin önlenmesine yönelik; Cumhuriyet Hükümeti ilk olarak 30 Mayıs 1929'da 1447 sayılı "*Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanununu*" çıkararak yürürlüğe koymuştur.⁽¹⁶⁾ Bu kanunla, spekülasyon yasaklanmak istenmiştir, ihtiyaçları olmayan kişi veya kurumların döviz alım-satımında bulunamayacaklarını ve döviz ihtiyaçlarının önceden bir liste şeklinde tesbitini öngörüyordu. Diğer taraftan aynı kanun çerçevesinde bankalarda bankerlerin dövizlerini karşılık tutarak TL. cinsinden avans vermeleri ile yine bunların TL. ile yapılan ödemeleri, kendi hesaplarına, ihtiyaç listeleri haricinde yabancı paralarla değiştirmeleri yasaklanıyordu. Ancak bu kanun kambiyo işlemlerini yasak veya sınırlandırmaktan ziyade, belli formalitelerle döviz işlemleri üzerinde sınırlı bir kontrol getirebilmiş ve yabancı bankaların spekülatif işlemleri engellenememiştir.⁽¹⁷⁾ Bu nedenle hükümet kambiyo piyasasını doğrudan denetleyebilmek amacıyla 25 Şubat 1930 tarihli ve 1567 sayılı "*Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu*" ve 1447 sayılı kanunu tamamlayan kararnameler çıkarmıştır.⁽¹⁸⁾ 1567 sayılı kanun önce üç yıl için çıkarılmış, ancak daha sonra çeşitli kanunlarla süresi belli süreler-

(16) Tekeli, İhan; İleri, Selim, a.g.e. s.115.

(17) Gökbayrak, Ferhan, "Türk Kambiyo Sistemi", *İhracat ve İhracat İşleri Konusunda Yetiştirme Kursu*, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1983, s.500

(18) Gökbayrak, Ferhan, a.g.e. s.500

le ve 11.2.1970'de 1224 sayılı kanunla süresiz olarak uzatılmıştır.

1567 sayılı kanunun birinci maddesi şöyledir:

"Kambiyo, nukuhat, esham ve tahvilatın alım ve satımlarının ve bunlar ile kıymetli madenler ve taşlarla bunlardan mamul veya bunlardan muhtevi her nevi eşya ve kıymetlerin ve ticari senetlerin tediyeyi temine yarayan her türlü vasıta ve vesikalaların memleketten ihracı veya memlekete ithalinin tanzim ve tahdidine ve Türk Parasının kıymetinin korunması zımında kararlar ittihazına İcra Vekilleri Heyeti selâhiyetlidir."

Döviz piyasasının denetimi için alınan bu tedbirler, ülke para politikasını yürütecek organın yani Merkez Bankasının bulunmaması nedeniyle tam başarılı olunamamaktaydı. Bunun için 11 Haziran 1930'da T.C.Merkez Bankası kuruldu. Ancak Merkez Bankası faaliyete geçene kadar 15 Eylül 1930 tarihli ve 1726 sayılı Kanunla Maliye Bakanlığına altın ve altına çevrilebilir dövizler karşılığı olmak üzere kıymetli evrak piyasaya sürebilme yetkisi verilmiştir.⁽¹⁹⁾ Diğer taraftan yine Merkez Bankası yokluğundan doğan boşluğun doldurulması için, 24 Mart 1930'da bir anonim şirket statüsünde göreve başlayan "*Bankalar Konsorsiyumu*" sermayesini bir kontrol fonu olarak kullanmakta ve döviz piyasasında gerektiğinde döviz alım-satım işlemi yaparak, döviz kurlarının belli limitler içinde dalgalanması amaçlanmaktaydı. Bankalar konsorsiyumuna yabancı bankalar da dahil edilmiş ve böylece yabancı bankaların spekülatif işlemleri engellenmek istenmiştir.⁽²⁰⁾

(19) Tekeli, İlhan; İleri, Selim, a.g.e. s.119

(20) Kazgan, Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1984, 295

22 Temmuz 1931'de 1873 sayılı kanunla Türkiye'de ithal kontenjanları uygulamaya konu ve bunu takas-kliring anlaşmaları izledi. (21)

Ayrıca 8 Haziran 1933 tarihinde 2270 sayılı kanunla "Ödünç Para Verme İşleri Kanunu" yürürlüğe konmuş, bundan itibaren serbest faiz uygulaması kaldırılmış ve komisyon da dahil olmak üzere faiz oranı % 12 seviyesinde tesbit edilmiştir. (22) Böylece TL.'nin konvertibilitesi fiilen ve hukuken kaldırılmış oluyor.

1932 yılında 1993 sayılı "Takas Komisyonları Teşkiline Dair Kanunla" dış ticarete takas işlemleri genişletilmiş, 1936 yılında 1705 sayılı "Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Kanunu" ve bu kanuna ek 3018 sayılı kanunla ihracat ruhsata bağlanmış ve ihracatçı birlikleri kurma zorunluluğu getirilmiştir. (23)

1447 ve 1567 sayılı kanunlarla başlatılan kambiyo denetimi ve Lozan anlaşması bitiminde yürürlüğe konan gümrük tarifeleri ve bunları takip eden ithal kontenjanları ve diğer kanunların etkisiyle 1930'dan itibaren Türk ekonomisinde dış ticaret fazla vermeye başlamış, TL. diğer paralar karşısında istikrar kazanmış ve dış borçlar ödenmeye başlamıştır.

Diğer taraftan 1930'dan itibaren dışa açık ve salt özel girişime dayalı ekonomi felsefesi terk edilerek, devlet öncülüğünde karma ekonomi sistemiyle sanayileşme süreci, tüketim malları ithal-ikâmesi başta olmak üzere başlatılmıştır.

(21) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.295

(22) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.295

(23) Alkin, a.g.e. s.9

Türk Hükümetinin dış sektörü denetim altına almasıyla dış ticaret bakiyesi 1930'dan itibaren fazla vermeye başlamıştır; 1938 yılı hariç 1946'ya kadar bu olumlu gelişme devam etmiştir. (24)

Ayrıca ithalat yapısında tüketim mallarından yatırım malları ve ham madde ithalat lehine bir gelişme olduğu 1928 ve 1938 yılları kıyaslanmasında gözlenmektedir. Aynı yıllar kıyaslamasında yatırım malları ithalatı 2.3 misline ulaşmıştır. Diğer taraftan ihracat yapısında önemli bir gelişme meydana gelmemiştir. Bu dönem sonunda yani 1938'de Türkiye'nin elinde 26 ton altın ve 36 milyon TL. değerinde döviz bulunması, dış ticaretin olumlu sonucunun uluslararası rezervlere yansımaları görünümündedir. (25)

Ayrıca bu dönemde 1938 verilerine göre Almanya'nın Türkiye'nin dış ticaretinde öneminin arttığı gözlenmektedir; 1938'de ihracatın % 68 ve ithalatın % 45 Almanya ile yapılmaktaydı. (26) Dış ticaretin bu derece bir ülke üzerinde yoğunlaşması, o dönemin siyasi tercihiyle birlikte o dönemde tek taraflı ticaretin rahat gördüğünün de bir belirtisi olarak kabul edilebilmektedir.

1930-1940 arasında sanayileşmede hızlı bir gelişme sağlanabilmiş, aynı yıllarda sırasıyla sanayinin GSYİH içindeki payı % 8.5'dan % 12.3'e yükselmiştir. (27) 1938 yılına gelindiğinde demir, çelik, şeker, çimento, mensucat, madencilik, kâğıt ve cam eşya sanayilerinde sonuçlar alındığı görülmektedir. (28) Ayrıca 1928'de

(24) 1923-1983 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, Tablo:27

(25) Ülken, Yüksel, "Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları ve Kalkınma", *Türkiye İçin Kalkınma Stratejileri*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Aralık 1984, İstanbul, s.14

(26) Ülken, a.g.e. s.14

(27) 1923-1983 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, Tablo:18

(28) Cillov, Haluk, *Türkiye Ekonomisi*, s.137

4000 km. olan demiryolları 1938'de 7200 km.'ye uzatılmıştır.⁽²⁹⁾ Devlet öncülüğünde atılan ilgili sanayileşme atılımlarında 1933-1938 arası uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının önemli bir payı olduğu kabul edilmektedir.⁽³⁰⁾

II.Dünya Savaşının baş göstermesiyle Türkiye'de de savaş ekonomisi uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde GSMH'nin azaldığı, para arzının hızlı yükseldiği ve enflasyon oranının hızlanması dikkatleri çekmektedir.⁽³¹⁾ 1935'de sanayinin GSYİH içindeki payı düşmüştür. Dış ticaret ise 1947'de açık vermeye başlamıştır, çünkü 1946'ya kıyasla 1947'de ithalat % 106 artış gösterirken, buna karşılık ihracat ise aynı yılda % 5 bir artış göstermiştir.

7 Eylül 1946'da TL.'nin % 36 oranında devalüa edilmesinin gerekçesi şöyle açıklanmaktaydı: "*Milli ekonomiyi uygun bir fiyat seviyesi altında düzenlemek, dış mücadeleyi her nevi döviz ve rekabet esaslarına göre yapmak, suni usullerden kurtulmak, iç fiyatlarla dış fiyatlar arasında uygunluk sağlamak, ihracatı teşvik etmek, ihracatın teşvikiyle birlikte ithalatı genişletmek, Uluslararası Para Fonu ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'na girmeyi mümkün kılmak*" şeklinde belirtilmiştir.⁽³²⁾ Devalüasyonu takip eden 1947'de dış ticaret açık vermeye başlamış ve enflasyon oranı ise (toptan eşya fiyatları artışı) % 25'e yaklaşarak hızlı bir artış göstermiştir.⁽³³⁾ Türk ekonomisi üretiminin ithal girdisine bağımlılığının yüksek oluşu, yani ithal mal-

(29) Ülken, a.g.e. s.15

(30) Cillov, a.g.e. s.137

(31) Ülken, a.g.e. s.15

(32) Ülken, a.g.e. s.15

(33) Cillov, a.g.e. s.139

ları talep esnekliğinin zayıf oluşu ve diğer taraftan ihraç malları talep esnekliğinin de zayıf oluşu devalüasyonun başarısını azaltmıştır. Bu nedenle % 36 oranında TL.'nin devalüa edilmesi mali bir hata olarak değerlendirilmektedir. (34) TL.'nin dolara karşı değerinin 1.80'den 2.80 TL.'ye yükseltilmesine paralel olarak T.C.Merkez Bankası altın satışlarını TL.'ye güveni artırmak amacıyla serbest bırakmıştır. (35)

Türkiye bu dönem sonuna doğru, uluslararası seviyede ABD'nin önderliğinde kurulan kurumlara da üye olmuş ve Batı Blok'unun bir parçası olarak menfaatlerini sağlamak politikasını yürütmeye başlamıştır. Bu yolda ilk olarak, Türkiye 19.2.1947'de 5016 sayılı kanunla IMF ve Dünya Bankası'na üye olmuş ve ayarlanabilir sabit döviz kuru politikası uygulamaya başlamıştır. (36) Türkiye bu kararlarla üyesi olduğu blokla dolaylı olarak bütünleşme politikasını (ekonomik) kabullenmiş olması düşünülmektedir. Bu paralelde 22.5.1947'de çıkarılan kararname ile, Maliye Bakanlığı, yabancı sermayenin kısmen ya da tümüyle dışarı transferine ilişkin kararlarında yetkili kılınmıştır. (37) Hükümetin bu kararlarını takiben İstanbul Tüccar Derneği'nin 1948'de organize ettiği "İktisat Kongresi"nde Türkiye'nin hızlı gelişmesi için öne sürülen görüş, döviz ve sermaye kıtlığının aşılmasına yönelik yabancı sermayeye açılmak gerektiği idi. (38) Diğer taraftan 1947'de Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye ilk askeri yardımı ve Marshal Yardım Planı kapsamında da 1949'dan itibaren de kal-

(34) Cillov, a.g.e. s.139

(35) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.303

(36) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.301-303

(37) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.303

(38) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.301

kınma yardımını ABD'den almaya başlamıştır.

İşte Türkiye'nin 1946'dan sonra dış ticaretinin açık vermesini doğuran nedenlerden birisi de sözkonusu dışa açılma politikasının etkisidir. Ancak burada hemen iki hususun belirtilmesi gerekir ki: Bunlardan birincisi Türkiye'nin uyguladığı sırf ithalatla dışa açılma ve bunun da dış hibe, yardım ve kredilerle finansmandır. İkinci husus ise, II.Dünya Savaşı esnasında dışa kapalı ve tasarruflu dış ticaret politikası şartlar gereği uygulanırken, iç üretimde gerekli yeni yatırımlardan başka yenileme yatırımları da yasaklarla engellenmiş ve üretim araçlarının eskimesiyle birikmiş bir ithalat potansiyeli meydana gelmiştir.

Diğer taraftan 16 Ekim 1948'de Paris'te imzalanan "Avrupa Devletleri Ödeme ve Para Takası Anlaşmasına" Türkiye de katılmış ve böylece ithalatta serbest döviz sıkıntısının etkilediği ithalat engellemeleri de kısmen azaltılmış ve ithalat imkânları artırılmıştır. (39)

C. 1950-1961 Döneminde Serbest Piyasa Ekonomisi İle
Dışa Açılma Denemeleri

1. Dışa Açılma Politikaları

II.Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa ülkeleri arasında ticaret hızlı bir gelişme seyrine girmiş, ABD sermayesi milli sınırlarını aşmış ve Avrupa'da Marshal Yardım Planından başka önemli tutarda yatırımlar başlatılmıştır. BWS, IMF, Dünya Bankası, GATT ve Batı Avrupa Ülkeleri ekonomilerini yeniden canlandırmak için OEEC gibi kurumların oluşturulmasını takiben 1950'de ATB'nin

(39) Sağlam, a.g.e. s.316

kurulmasıyla de serbest piyasa ekonomisine dayanan serbest dış ticaretin gelişmesi ve böylece ilgili ekonomik sistem çatısı altında bütünleşme (ekonomik integrasyon) politikaları önem kazanmaya başlamıştır.

Bu blokta kalma siyasi tercihini yapmış Türk Hükümetleri, iç ve dış gelişmeler ışığında 1946'da yapılan TL.'nin devallüasyonunu ve 1947'de IMF ve Dünya Bankasına üyeliğini, 1950 Mayıs'ında Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle bir dizi dış ticaret politikası kararları izlemiştir. Bu kararlar şöyle sıralanabilir: (40)

- 1950'de ithalat önce % 60'ı sonra % 65'i liberalize edilmiştir;
- 1950'de 5583 sayılı "*Hazinece Özel Teşebbüs Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun*"la özel kesimin dışardan sağlayacağı uzun vadeli borçlara karşı Maliye Bakanlığı kefil olmuştur;
- 1950'de Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuş, özel kesime düşük faizli döviz kredisi bulma imkânları artırılmıştır;
- 1951'de 5821 sayılı yabancı sermaye kanunu çıkarılmış, ancak tarım ve ticareti yabancı sermayeye kapalı tutan ve kâr transferini sınırlayan bu kanun yetersiz bulunmuş ve 1954'de 6224 sayılı yabancı sermayeyi teşvik kanunu yürürlüğe konmuş, böylece söz konusu sınırlandırmalar kaldırılmıştır;
- 1953'den sonra devreye giren "*kredili ithalat*", ticaret bankalarının dış dünyadan döviz kredisi sağlamalarını mümkün kılmıştır. Buna göre kredinin geri ödenmesinde döviz sorumluluğu T.C. Merkez Bankası'na verilmekle birlikte, bankaların krediye ilişkin dövizleri T.C.

(40) Kazgan, *Ekonomide Dış Açık Büyüme*, a.g.e. s.301-305

- Merkez Bankası'na devretme yükümlülüğü getirilmemiştir;
- 1953'de 6209 sayılı serbest bölgeler kanunu çıkarılmış ve 1956'da İskenderun'da serbest bölge kurulma kararı alınmıştır;
 - 1957'de yabancı sermayeye rafineri kurma hakkı verilmiştir.

Ayrıca ihracat geniş ölçüde serbestleştirilmiş ve 3/11704 sayılı kararname ile dış ticaret liberalize edilirken, belirli malların ihracı halinde, ihraç tarihinden itibaren 6 ay içinde kullanılmak kaydıyla ihracatçı emrine mukabil ithal yetkisi verilmiş ve bu yetki bütün ithal listelerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. (41)

Yukarıda sınırlanan kanun ve kararnamelerde dikkati çeken en önemli husus, amacın gerek krediler yoluyla ve gerekse dolaysız yatırımlar yoluyla yabancı sermayenin ülkeye girişinin artırılmak istenmesidir. Diğer taraftan ithalatın % 60-65'inin libereasyonu ATB'ye üye ülkelerin kararına paralel olarak alındığı düşünülebilir. Ancak ATB üyelerinin sanayi yapıları, ihracat ve ithalat yapıları 1950'de Türkiye'ye kıyasla büyük farklılıklar gösterdiği malumdur; zira Türkiye'de henüz tarıma dayalı bir üretim ve ihracat yapısı geçerli iken, ATB üyesi ülkeler sanayileşmiş ve ihracat mallarında sanayi malları ağırlığı teşkil etmekteydi.

(41) Sağlam, a.g.e. s.316-317

2. Dışa Açılma Politikalarının Etkileri ve Değerlendirilmesi

1950'de başlayan Kore Savaşı'yla dünya ekonomisi yüksek konjonktür yaşamıştır. Bu yüksek konjonktürün de etkisiyle Türkiye'nin tarıma ve yeraltı ham maddelerine dayalı ihracatı 1951, 1952 ve 1953 yıllarında nisben hızlı bir artış göstermiştir. 1953'den sonra üç yıl ihracatın gerilediği izlenmiş ve daha sonraki yıllarda istikrarsızlıklar gözlenmiştir; bu istikrarsızlığın önemli nedeni, Türkiye'nin ihracat yapısının % 80'inin tarımsal kaynaklı ilksel maddelerden meydana gelmesidir. (42) Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı azalırken, ilgili dış açıklar, dışardan alınan bağış, kredi, yabancı sermaye girişleri, kredili ithalat ve rezervlerin kullanılmasıyla kapatılma yoluna başvurulmuştur. (43) Ancak sözkonusu yabancı sermaye transferlerine rağmen dış açık kapatılamamış ve dış borçların transferinin gecikmesiyle uluslararası piyasada Türkiye'ye karşı güven azalmış ve bunun sonucu Türk Hükümeti 1953 Eylül'ünde ithalat liberasyonunu fiilen kaldırarak sıkı bir kambiyo denetimi tekrar uygulamaya başlamıştır. (44)

Dış borçların ve bunların servis yükünün ağırlaşması 1953 den sonra kritik seviyeye yükselmiştir; 1950'den 1953'e kadar dış borç taksit ve faizlerinin ihracat gelirlerine oranı yıllık ortalama % 9.8 iken 1954'den 1960'a kadarki yıllarda aynı ortalama % 30'a yükselmiştir. (45) Dış borçların diğer bir olumsuz

(42) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.306

(43) Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, a.g.e. s.342

(44) Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, a.g.e. s.343

(45) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.315

etkisi de, Türkiye'nin altın rezervlerindeki azalmada izlenmektedir; 1950'de 150 milyon Dolar (130 ton) olan altın rezervleri 1960'da 18 milyon Dolar'a (16 ton) düşmüştür. (46)

1953 Eylül'ünde getirilen yeni uygulamalarla, "*Tanzim Fonu*" sistemiyle bir kısım ithal mallarından alınan verginin bazı ihraç mallarına prim olarak verilmesine başlanmıştır. (47) Kambiyo kurlarında ise çoklu kur uygulaması başlatıldı ve bazı ithal mallarında (demir, çelik, çimento, kauçuk, makineler, mekanik araçlar v.s.) "*hazine hissesi*" adıyla ve 6433 sayılı kanunla % 40 dolaylarında yeni bir vergi yürürlüğe kondu. (48)

Diğer taraftan kamu açıkları 1953'den itibaren yükselmiş, böylece kaynak dengesindeki açık büyümüştür. Bunun karşısında 1954'de GSMH azalışı ve takip eden yıllarda düşük büyüme hızı enflasyon oranının düşmesini etkilemiştir.

1953'de kambiyo denetiminin yeniden artırılması, dış ticaret bilançosunda olumlu gelişmeleri sağlayamadığı gibi, sabit tutulan resmi döviz kurları ile karaborsa döviz kurları arasındaki fark büyümüş (1957'de resmi kur 1 Dolar eşittir 2.80 TL. iken, karaborsa piyasasında 20.- TL.'ye kadar yükselmiş), bu ise dışarı sermaye kaçışını, kaçakçılığı artırmış ve enflasyon oranını yükseltmiştir. (49) Ayrıca 1958'de Türkiye'nin vadesi geçmiş 256 milyon Dolar tutarında birikmiş borcu vardı. Bütün bunlar 4 Ağustos 1958'de İstikrar Tedbirlerinin alınması doğurmuştur.

(46) Ülken, a.g.e. s.18

(47) Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, a.g.e. s.343

(48) Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, a.g.e. s.343

(49) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.317

4 Ağustos İstikrar Programı IMF Stand-by anlaşmasıyla Türkiye'nin 420 milyon Dolar tutarında dış borcunu erteleme ve 359 milyon Dolar taze kredi bulma imkânları sağlamıştır; T.P.K.K. hakkında 15 sayılı kararla çıkarılan bu istikrar programının özü şöyle açıklanabilir: (50)

Hükümet 1956'dan itibaren yürürlüğe koyduğu fiyat kontrollerini kaldırarak, T.C.Merkez Bankası ve ticari banka kredilerini tanzim sistemiyle kontrol altına alacaktı. Ayrıca KİT fiyatları yükseltilerek açıkları denetlenecek, devlet bütçesi denkleştirilmeye çalışılacaktı.

Diğer taraftan dış ticaret rejiminin düzenlenmesi, ihracatın artırılması amaçlanmaktaydı. İhracat libere edildi. Tevzin Fonu kaldırıldı, kambiyo formaliteleri azaltılarak, 24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerine kadar yürütülen dış ticaret rejiminin temelleri o zaman atılmış oldu. (51) İthalatın Merkez Bankası'ndan alınacak ithal belgesiyle yapılması ve ithalat için teminat yatırma gereği uygulanmaya konuldu. Ayrıca ithalat kota, lisans ve liberasyon listeleri olmak üzere gruplandırıldı. Aynı zamanda 4 Ağustos'da TL.'nin fiili kuru de facto devalüa edilerek 1 ₺: 9.- TL.'den ithalat işlemlerinde uygulanmaya başlandı. (52) Öte yandan ihracatta prim uygulaması devam etti ve yeni kliring ve takas anlaşmalarına yer verilmemesi, bunun yerine dış ticaretin çok taraflı konvertibl dövizlerle yürütülmesi karara bağlandı.

(50) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.317

(51) Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, a.g.e. s.344

(52) Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, a.g.e. s.344

Bu politikalar da ihracatta 1959'daki sıçramadan sonra önemli bir gelişme sağlayamamıştır. İthalat ise ihracata kıyasla istikrar tedbirlerini takip eden dört yıllık dönemde yıllık ortalama daha hızlı artış göstermiştir (ithalat % 20, ihracat % 13). Öte yandan 1958'den sonra GSMH'nın artış hızı düşmüş ve bununla birlikte enflasyon hızında bir düşüş sağlanabilmiştir.

1950-1961 döneminde Türkiye üretim yapısında ise sanayi sektörü lehine ve tarım sektörü aleyhine bir gelişme izlenmekle beraber uluslararası kıyaslamalarda pek de önemsenecek bir gelişme olduğu zor söylenebilmektedir. Bu oniki yıllık dönemin 1953'e kadar olan süresinde tarıma dayalı kalkınma politikası izlenirken, 1953'de 1950'ye kıyasla hektar başına hububat verimi klogram olarak % 37 yükselmiş, ancak 1954'den itibaren verim düşmüş ve hatta 1953'de elde edilen verim seviyesine tekrar ulaşamamıştır. (53) Bu gerilemenin nedeni daha ziyade 1954'den itibaren tarım sektörünün sanayi sektörü lehine ihmal edilmesinden kaynaklandığı söylenebilmektedir; halbuki yeni sanayileşen ülkelerin sanayi sektörüne kaynak aktarabilmeleri, sanayi sektörü üretimi mallarına talep yaratılabilmesi için sanayileşmeye paralel olarak tarım sektöründe de verimin artırılmasının faydaları savunulabilmektedir. (54) Ayrıca yeni sanayileşen ülkelerin ihracatlarında tarım ürünleri ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin önemi dikkate alındığında, tarımın ihmal edilmemesi ve

(53) DPT, 1.BYKP, s.27

(54) Savaş, Vural, *Kalkınma Ekonomisi*, 3.Baskı, Ar Basım, Yayım ve Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1982, s.132-136

pür sanayi sektörü tercihinin sakıncaları daha belirginlik kazanmaktadır.

Diğer taraftan 1950-1960 döneminde elde edilen ekonomik gelişmeyi kişi başına düşen milli gelir ve Dolar bazında uluslararası kıyaslama yapıldığında Türkiye'nin aleyhine bir durum ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta Türkiye'den geri bulunan Yunanistan çok hızlı bir şekilde kendi lehinde fark yaptığı görülmektedir. Zira 1950'de Türkiye k.b. gelir 153 Dolar iken 1960'da 179 Dolara, aynı yıllarda Yunanistan'da ise 108 Dolardan 322 Dolara yükselmiş, Türkiye 12 yıl içinde % 14 artış sağlarken Yunanistan % 373.5 artış sağlayabilmiştir. (55)

1950-1960 arasındaki 11 yıl içinde toplam olarak 101 milyon \$ dolaysız yabancı sermaye girişi düşük bir tutar teşkil etmekte, aynı dönemde oluşan toplam kredilerin % 5'ine ancak ulaşabilmektedir. (56) Dolayısıyla bu dönemde uygulanan dış ticaret ve kambiyo politikalarının bu hususta da başarılı olduğu söylenemez.

D. Türkiye Ekonomisi 1962-1979 Dönemi

1. Kambiyo ve Dış Ticaret Politikaları

Kambiyo politikası açısından bu dönemde alınan önemli bir karar olarak 17 sayılı kararın 11 Ağustos 1962'de resmi gazete-
de ilan edilmesidir; bu kararla ödemeler bilançosuna birinci derecede önem verilmekte ve çıkarılan tebliğ ve yönetmelikler, ihracat, ithalat, görünmeyen muameleler, sermaye hareketleri ve münferit ve müteferrik hükümler başlıklarını taşıyan beş kısma

(55) Ülken, a.g.e. s.18

(56) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.315

ayrılmıştır. (57) Bu dönemde 17 sayılı karardan sonra kambiyo ve dış ticaretle ilgili bir çok kanun ve kararlar çıkarılmıştır. (58)

Diğer taraftan planlı döneme girilirken Birinci BYKP'nın "İktisadi ve Sosyal Hedefler" bölümünde, dış ticaretin temel ilkesi olarak onbeş yıllık perspektifte uluslararası ihtisallaşma ve işbirliği hedeflenmiş ve bu "dinamik bir mukayeseli maliyet strüktürü gözönünde bulundurarak tesbit edilmiştir", (59) şeklinde belirtilmektedir. Aynı planda ihracatın geliştirilmesi de hedeflenirken, ancak ihracata yönelik yapılacak yatırımların İkinci BYKP döneminde gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir; özellikle ihraç malları çeşitlerinin geleneksel malları aşarak mamul mal ihracatıyla genişletilmesi amaçlanmıştır. (60) Bu sanayi üretiminde emek-yoğun üretim yapısına ağırlık verileceği belirtilmiştir. Ayrıca ithal-ikâmesi sanayinde de uzun dönemli mukayeseli maliyet yapısı dikkate alınarak yatırımlar ya-

(57) Gökbayrak, a.g.e. s.503

(58) Bener, Erhan, "Türkiye'de Kambiyo Denetiminin Tanımı, Tarihçesi, Kapsamı ve Bugünkü Görünümü", *Türkiye'de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler*. Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981, s.9-10

- 1963'de çıkarılan 261 sayılı kanunla ihracata vergi iadesi uygulanması başlatılmıştır;
- 1964'de 499 sayılı kanunla yurt dışında çalışan işçilerin tasarruflarına faiz iadesi adıyla prim uygulaması getirilmiştir;
- 1964'de çıkarılan 474 sayılı kanunla gümrük tarifeleri değiştirilmiş ve himayecilik yaygınlaştırılmıştır;
- 1965'de yatırımlarda yerli malı kullanma hakkında yönetmelik çıkarılarak yerli malı kullanılması ve ithalatın azaltılması amaçlanmıştır;
- 1967'de ithal maliyetlerini artırıcı rihtım vergisi ihdas edilerek yürürlüğe konulmuş ve
- 1967'de (DÇM) dövize çevrilebilir mevduat hesapları uygulaması getirilmiştir.

(59) Birinci BYKP, s.41-42

(60) Birinci BYKP, s.42

pılacağı ve böylece ithalat malları yapısında değişiklikler hedeflenmişti. Yine aynı plan hedeflerinde toprak ve su ürünleri ihracatı ve turizm gibi hizmet ihracının da artırılması ve aynı zamanda yabancı sermayeye yatırım alanları açılacağı uygulanacak politikalar arasındaydı.

Görüldüğü gibi Türkiye'de planlı dönemde sanayileşme, ithal-ikâmesi stratejisini uygulayarak, ithalat giderlerini azaltmak ve yerli sanayini kurmak amacına yönelmiştir. Bu sanayileşme stratejisinin dayandığı gerekçe ise, Türk ekonomisinin ancak kendi sanayini kurduktan sonra dışa bağımlılığını azaltabileceğiydi. Uygulamada yurt içi yatırımları bir taraftan düşük faizli yatırım kredileri, yatırım indirimi ve diğer taraftan ise bu yatırımlarda kullanılan ara ve yatırım malları ithalatına gümrük muafiyeti tanınarak teşvik edilmiştir. (61) Ayrıca uygulanan kontrollü kambiyo rejiminin bir parçası olan aşırı değerlenmiş döviz kurlarıyla de, ithal-ikâmesi sanayileri ithal girdileri fiyatları dolayısıyla düşük tutulmuş ve bunun karşılığında ihracatın TL. olarak ucuzlaması, yani caydırılması birincisine ikincisinden kaynak aktarılma etkisi yaratılmıştır.

2. 1962-1979 Dönem Sonu Verileri Işığında Konvertibiliteye Geçiş Şartlarının Değerlendirilmesi

Konvertibilitenin birinci şartı olan nispen dışa bağımsız milli sanayinin kurulmasının ölçülmesinde uygulanacak kriter şöyledir: GSYİH'nın artışına paralel olarak üretim yapısında

(61) Seyidoğlu, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, a.g.e. s.55

sanayi sektörü lehine gelişme olması ve sanayi üretiminde kullanılan ithal girdilerinin yine sanayi mallarının ihracat gelirleriyle karşılanabilmesi, yani sanayinin kendi iç dengesinin sağlanmış olması gerekmektedir.

Sözkonusu dönemde (Tablo:14) Türk ekonomisinde GSYİH'da % 6-7 arası yıllık ortalama artış meydana gelmiş; 1960'da sanayi üretiminin GSYİH içindeki payı % 21 iken 1979'da % 29'a yükselmiş, ancak sanayi sektörü iç dengesi sağlanamamıştır. Zira 1963'de toplam sanayi malları ihracatının-ithalatını karşılama oranı % 12, 1967'de % 13, 1973'de % 25 ve 1978'de % 18 olmuştur.⁽⁶²⁾ Dolayısıyla sanayinin fazla ithalatından meydana gelen açık, kısmen geleneksel ihracat ürünleri ve işçi dövizleri gelirleriyle ve kısımda dış borçlanmayla karşılanmaktaydı. Bu durumu 14 nolu tablodaki aynı dönemin ihracat ve ithalatının yapısı da kanıtlamaktadır; toplam ihracat içinde mamul mal ihracatı payı artmış olmakla birlikte, sözkonusu artış ağırlıklı tarıma dayalı mallardan ve dayanıklı tüketim mallarından kaynaklanmaktadır. İthalat içinde mamul mal oranı ise % 62 gibi yüksek seviyesini muhafaza etmiştir. Ayrıca ithalat artışının ihracat artış hızından yüksek olması da sanayinin iç dengesizliğinin yansıması olarak değerlendirilebilir.

Cari işlemler dengesi kriteri açısından verilerin değerlendirilmesi ise, sanayinin iç dengesini sağlayamaması ve bu dengesizliğin, ihracatın % 80'e yaklaşan bölümünü oluşturan ilkel maddelerin artışıyla telafi edilememesi nedeniyle dış ticaret

(62) Seyidoğlu, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, a.g.e. s.118

Tablo:14

Türkiye Ekonomisi 1960-1970, 1970-1979
Genel Göstergeleri (%)

	1960 - 1970	1970 - 1979
1 GSYİH yıllık ortalama artışı	(1960-70) 6.0	(1970-79) 6.6
2 Yıllık ortalama enflasyon	(1960-70) 5.6	(1970-79) 24.6
3 Enerji ithalatı/Toplam ithalat	(1960) 2	(1979) 63
4 Yurtiçi brüt yat./GSYİH	(1960) 16	(1979) 21
5 Yurtiçi brüt tus./GSYİH	(1960) 13	(1979) 16
6 Sanayi/GSYİH	(1960) 21	(1979) 29
7 Tarım/GSYİH	(1960) 41	(1979) 23
8 Sanayi yıllık ortalama artışı	(1960-70) 9.6	(1970-79) 7.9
9 Tarım yıllık ortalama artışı	(1960-70) 2.5	(1970-79) 3.7
10 İmalat sanayi/GSYİH	(1960) 13	(1979) 21
11 İmalat sanayi yıllık ortalama artış	(1960-70) 10.9	(1970-79) 7.7
12 İhracat yıllık ortalama artış	-	(1970-79) 1.7
13 İthalat yıllık ortalama artış	-	(1970-79) 3.3
14 İhracat içinde ilksel madde payı	(1960) 97	(1979) 78
15 ihracat içinde mamul madde payı	(1960) 3	(1979) 22
16 İthalat içinde ilksel madde payı	(1960) 34	(1979) 38
17 ithalat içinde mamul madde payı	(1960) 66	(1979) 62
18 Mal ve hizmet ihracat /GSYİH	(1960) 3	(1979) 5
19 Resmi dış borç/GSYİH	(1970) 14.4	(1979) 19
20 Dış borç faiz + taksit/GSYİH	(1970) 1.3	(1979) 1.1
21 Dış borç faiz + taksit/mal ve hizm. ihr.	(1970) 16.3	(1979) 12.9
22 Brüt döviz rezervi/aylık ithalat	-	(1979) 5.3
23 Dış ticaret hadleri(1975 = 100)	-	(1979) 84

Kaynak : Dünya Bankası, Weltentwicklungsbericht, 1981

sürekli açık vermiştir. (63) 1962'den 1979'da dahil olmak üzere 18 yılda ortalama olarak ihracat ithalatın ancak % 58'ini karşılayabilmiştir. (64) Diğer taraftan 1960'da mal ve hizmet ihracatının GSYİH içindeki payı % 3 iken 1979'da (yirmi yılda) ancak % 5 gibi düşük bir seviyede kalmıştır. (65) 1962'den 1979'a kadar 17 yıllık dış ticaret açığı cari fiyatlarıyla kümülatif olarak 21.554 milyona yükselmiştir. (66) Bu açığın bir kısmı dış borçlarla karşılanmış ve bu nedenle dış borçların az bir bölümü kalkınma kredisi statüsünde alınmıştır. Bir yıldan uzun vadeli resmi ve resmi garantili borçların GSYİH içindeki payı 1974'de % 14.4 iken 1979'da % 19'a yükselmiştir (tablo:14).

Fiyat istikrarı kriteri açısından, Türkiye'nin de içinde bulunduğu petrol ithalatçısı OGÜ grubu yıllık enflasyon ortalaması 1960-1970 döneminde % 3, 1970-1979 döneminde ise % 12 iken, Türkiye'de sırasıyla % 5.6 ve % 24.6 olmuştur; (67) her iki dönemde de ülkemizde ortalamanın yaklaşık iki misli üstünde fiyat artışı yaşanmış olması konvertibilite için fiyat istikrarının yeterince sağlanmamış olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, sermaye ve döviz piyasalarında henüz müesseseleşmenin başlatılmadığı ve faiz oranlarının resmi organlarca tesbit edilmesi bu hususta olumlu bir gelişme olmadığını ve diğer dünya ülkeleriyle bu hususta bir yakınlaşma sağlanamadığını göstermektedir.

(63) Dış şokların dış açıklar içindeki payı burada dikkate alınmamakta ve bu konu geniş olarak takip eden kısımda incelenecektir.

(64) 1923-1983 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, Tablo:27

(65) Bu dönemde ihracat ve ithalat artış hızlarının GSYİH artış hızından düşük oluşu, izlenen sanayi politikasının ekonomiyi dışa kapayıcı etki yaptığı da ayrıca tesbit edilmektedir.

(66) 1923-1983 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, Tablo:28

(67) Dünya Bankası, Weltentwicklungsbericht, 1981

Uygulanan döviz kuru politikası sonucunda TL. devamlı aşırı değerlenmiş bir durum arzemiş ve 1963'den 1970'e kadar nominal döviz kurları hiç değiştirilmemiştir. (68) 1970 devalüasyonundan sonra 1974'e kadar döviz kurları eskiye kıyasla sık sık değiştirilmiş, 20.6.1973'de çıkarılan 7 sayılı kararla kurlarının tesbiti Bakanlar Kurulu tarafından Maliye Bakanlığı'na verilmiştir; zira 1971'de BWS'nin çöküşü ve 1973'den itibaren önemli sanayi ülkelerinin paralarını dolara karşı dalgalanmaya bırakmaları, dış şokların da etkisiyle Türkiye'de enflasyon oranının ivme kazanması döviz kurlarının mini devalüasyon ve kur ayarlamaları adıyla sık sık değiştirilmesi gereğini ortaya koymuştur. (69)

Yerteli döviz rezervleri kriteri ise, ancak ikinci şartın yerine getirilmesinden sonra gerçek önemini arzetmektedir; zira cari işlemler bilançosu devamlı açık veren ve bu açığı ağırlıkla dış kredilerle denkleştiren bir ekonominin rezervleri de ancak aynı kaynakla yapay olarak yükseltilebilir. (70) Bu nedenle döviz rezervlerinin, konvertibilite uygulamasında dış ödemelerde meydana gelebilecek geçici ve mevsimlik dengesizlikleri telafi etmek için izafi olarak altı aylık ithalatı karşılayabilecek seviyede olması düşünülürken, bu rezervlerin ekonominin kendi kaynaklarından sağlanması da önem arz etmektedir.

Ülke sanayisinin iç dengesinin kurulamaması, CİB'da dengenin sağlanamaması, fiyat artışlarının nisben yüksek olması,

(68) Krueger, O.Anne, "Ekonominin Dışa Açılmasında Kambiyo Kuru Politikası", *Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1979, s.127

(69) Töre, Nahit, "1971 Sonrasında Türkiye'de İzlenen Döviz Kuru Politikası", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:2, Sayı:4, Yıl:1981, s.5

(70) Burada kambiyo denetimi sisteminde rezervlerin önemsizliği iddia edilmemektedir. Asıl mesele rezervlerin kantitatif yapısıdır.

döviz kurlarının aşırı değerlenmiş olması sonucu olarak kambiyo denetimi ve dış ticaret tahdit ve teşviklerini doğuracağı sebebiyle dış ticarete de liberasyon uygulanamamıştır.

Bu dönemde uygulanan içe dönük ve dışa nisben kapalı sanayileşme politikaları 1970'li yılların ortasından sonra artık yoğun tartışılmaya başlamış olması ihracata yönelik sanayileşme stratejisini ön plana çıkarmıştır. 1972 ve 1973'de CİB'nun olumlu durumu ithalatta liberasyon payını nisben artırılmasını etkilemiştir; 1974'den itibaren CİB tekrar petrol krizinin de etkisiyle açık vermesine rağmen ithalatta libere malların payı artırılmıştır. 1964-1972 yıllarında sözkonusu pay yıllık ortalama % 44 iken 1973-1979 yıllarında % 65'e yükselmiştir.⁽⁷¹⁾ Bu gelişme Türk ekonomisinin dışa kapalılığının tartışıldığı dönemde başlamıştır. Yani bir taraftan ihracatın önem kazanması, diğer taraftan ithalatın libere edilerek iç üretimin rekabete zorlanması düşüncesi ve yine kısa aralıklarla kur ayarlamalarına dayanan kur politikası, 24 Ocak İstikrar Programıyla uygulanmaya başlanan politikaların gerekliliğini gösteren sinyaller olarak değerlendirilebilmektedir.

(71) DPT, V.BYKP Öncesinde Gelişmeler, Tablo:83.

*II. Türkiye Ekonomisinde 1973 Sonrası Dış Ödemeler
Dengesizlik Nedenleri*

1973 sonunda baş gösteren petrol şoku ve onun dolaylı etkileri Türk ekonomisinde dış ödemeler sorununun önemini iyice artırmıştır. Bu şok sonucu Türk ekonomisinin yapısal olarak bir taraftan ithal girdileriyle ne derece dışa bağımlı olduğunu ortaya koymuş, diğer taraftan ise yurt içi üretimin içe dönük ve dışa kapalı yapısı ve dolayısıyla ihracat yetersizliği ile artan ithalat giderlerini karşılayamadığı iyice belirginleşmiştir. Birinci petrol şokundan sonra ihracatın ithalatı karşılama oranı % 60'dan % 30'a kadar düşmüştür.⁽⁷²⁾ Dış ödemelerdeki sorunların esası olan sözkonusu ihracat-ithalat dengesizliği ikinci petrol şokunun da etkisiyle Türk ekonomisini yapısal değişikliklere gidilmesi gereğini ortaya getirmiştir. Diğer bir ifade ile, Türk ekonomisinin bilahare yaşayacağı kaçınılmaz kriz, dış şokların etkisiyle daha erken bir dönemde yaşanmıştır, denebilir. İşte dış şokların sözkonusu etkilerinden ötürü 1973 sonrası dönem Türk ekonomisi açısından daha büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle Türk ekonomisinde 1973 sonrası dış ödemeler dengesizlik nedenleri bu çalışmanın birinci bölüm IV. kısmında elde edilen kriterler (yurtiçi ve yurtdışı genel sınıflandırmasına göre) çerçevesinde tahlil edilecektir.

(72) 1923-1983 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, a.g.e.
Tablo:28.

A. Dış Dünya İle İlgili Nedenler

1. Dış Ticaret Hadlerinin Aleyhte Gelişmesi

Bir ülke ekonomisinde dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi, o ülke demeydana gelen ihracat miktar artışının iç piyasada reel gelir artışına dönüştürülmemesi olgusu olduğu bu çalışmanın 1. bölüm IV.A. 1.de açıklanmıştı. Dış ticaret hadlerinin aleyhte seyrinin ilgili ekonomiye etkisi ise, o ülke ihracatının GSMH içindeki payına bağlı olmaktadır; ihracatı GSMH içindeki payı küçük olan bir ülkede DTH'nin kötüleşmesinin ekonomiye etkisi de o derece küçük olacaktır. (73)

15 nolu tabloda görüleceği gibi, Türk ekonomisinde ihracatın GSMH içindeki payı 1973-1979 döneminde yıllık ortalama % 5.6 iken 1980'den itibaren artarak 1980-1984 döneminde % 10.0'a yükselmiştir. Öte yandan DTH'nin kötüleşmesinden meydana gelen kayıp ta ihracatın GSMH içindeki payının artışına paralel olarak yükselmiştir (tablo:15). Yine aynı tablodan izleneceği gibi 1979 sonrası dış ticaret açığının ve DTH kötüleşmesinden doğan açığın ayrı ayrı GSMH'ya oranları dikkat çekmektedir: Dış ticaret açığının payı düşerken, DTH kötüleşmesinden doğan açığın payı yükselmektedir. 1981, 1982 ve 1983 yıllarında hemen hemen dış ticaret açığının üçteikisi seviyesinde DTH kötüleşmesinden kayıp meydana gelmiştir. (74) DTH'nin kötüleşme-

(73) Akat, Asaf, Savaş, "Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler", *Alternatif Büyüme Stratejisi*, -İktisat Politikası Yazıları-, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.61-62

(74) Yapılacak kaba bir hesapla 1974-1979 döneminde DTH kötüleşmesinden doğan yıllık kayıp 305 milyon dolar, 1980-1983 döneminde ise 1.622 milyon dolar meydana geldiği görülebilmektedir. Kullanılan formül: Yıllık ortalama ihracat/yıllık ortalama ihracat/GSMH (yüzde dikkate alınmadan) ya bölünüp DTH kötüleşmesinden doğan kaybın ortalaması ile çarpılması.

$$1980-1983 \text{ için} = \frac{4.772 \text{ milyon } \$}{8.8} \times 3.4$$

$$= 1.844 \text{ milyon } \$ \text{ (yıllık ortalama)}$$

sinden doğan kaybın ihracat artışına paralel olarak arttığı görülmektedir.

15 nolu tablonun 4 ve 7 nolu kolonları kıyaslandığında 1979 sonrası dört yılda GSMH yıllık ortalama olarak % 2.7 artış gösterdiği, buna karşılık DTH kötüleşmesinden Türk ekonomisinde doğan kayıp ise yine yıllık ortalama olarak GSMH'nin % 3.4'üne yükseldiği görülmektedir. Oysa 1974-1979 döneminde aynı rakamlar sırasıyla % 3 ve % 0.98 olmuştur.

İkinci dönemde ihracatın payı yaklaşık iki misline, dış ticaret hadlerinin kötüleşmesinden doğan kaybın payı ise yaklaşık üçbuçuk misline çıkmıştır.

DTH tanımından bilindiği gibi, gerek ithal malları fiyat artışı ve gerekse ihracat malları fiyatları düşmesi veya yavaş yükselmesi DTH'nin ülke aleyhine gelişmesini etkileyebilmektedir. Bu nedenle DTH iki boyutlu bir sorun ortaya atmaktadır: Birincisi ilgili ülkenin ithalat fiyatları veya ithalat yapısı, ikincisi ise ihracat fiyatları veya ihracat yapısıdır.

Türkiye'nin dış ticaret hadlerinin kötüleşmesinde petrol fiyatları artışının ne derece etkili olduğu 15 nolu tablonun 2. kolonunda görülmektedir. Ancak bununla beraber Türkiye'nin ihraç ettiği malların çoğunluğunun aynısı veya benzerleri diğer gelişmekte olan ülkeler tarafından da ihraç edilmesi büyük bir rekabet ortamı yaratmaktadır; gerek Türkiye ve gerekse sözkonusu diğer ülkeler dış açıklarını kapatmak amacıyla ihracat baskısı altında bulunmakta ve böylece fiyatlarını düşük tutmak gereğini duymaktadırlar.

Tablo:15
Türkiye'nin DTH ile İlgili Bazı Göstergeler
(1973-1984)

Yıllar	1	2	3	4	5	6	7
	DTH	Petrol DTH	Petrol Dışı DTH	Kayıp GSMH (%)	d.t.a.** GSMH (%)	İhracat/GSMH	P.F. GSMH Artış (%)
1973	100	100	100	+0.3	18.07	7.02	(1973) (1977) φ 6.5
1974	92	-	-	(1974) (1977)	19.76	5.77	
1975	77.7	-	-	φ-0.85	21.71	4.88	
1976	79.8	-	-		21.66	6.14	
1977	79.4	-	-		21.73	4.95	
1978	73.8	40.7	88.3	-1.2	12.26	5.82	2.9
1979	73.7	33.9	94.0	-0.9	11.53	4.71	-0.4
1980	56.9	25.2	98.2	-1.6	10.92	5.27	-1.1
1981	52.1	21.2	92.6	-3.1	8.83	8.54	4.1
1982	49.7	21.0	92.0	-4.2	6.47	10.12	4.6
1983	49.0	-	-	-4.7	6.84	11.17	3.2
1984	55.3*	-	-	-	-	14.88*	5.9*

Kaynak: 1, Merkez Bankası 1980 ve 1984 Raporları

2,3,4 Kazgan, a.g.e. Tablo V, s.433

(1983 fig.) 5,6 DPT, V.BYKP Öncesinde Gelişmeler Tablo:72

7 DPT, V.BYKP Öncesinde Gelişmeler Tablo:14

* Merkez Bankası 1984 Yıllık Raporu Tablo:18,17,3

** (d.t.a.) Dış Ticaret Açığı

Özellikle Türk ekonomisinin 1979 sonrası dikkatle izlendiğinde, ithalat ve ihracat yapısının özelliklerinden, dolayısıyla Türk ekonomisinin üretim yapısından kaynaklanan bir durum karşısında ihracatın GSMH içindeki payı arttıkça DTH'nin aleyhte gelişmesinden doğan reel kayıp ta paralel olarak artmaktadır.

2. Türkiye'nin Dış Borç Yüklerinin Ağırlaşması

Türkiye ekonomisinde 1973'den sonra tekrar CİB açığı meydana gelmiş ve bu durum bugüne kadar halâ devam etmiştir. 1974'den 1984'de dahil olmak üzere CİB 11 yılda dış borç anapara tak-sit ödemeleri de dahil olmak üzere toplam 25.144 milyon cari do-lar fiyatlarıyla açık vermiş, bunun % 54.4'ü yabancı sermaye⁽⁷⁵⁾ girişi ile karşılanmış, geri kalan bölümü ise (döviz rezervle-ri dikkate alınmadığında), dış borçlanma ile karşılanmıştır.⁽⁷⁶⁾ Dolayısıyla dış borçlar giderek artmıştır. Dış borçların artışı ile birlikte borç yapısında da faiz, vade ve alacaklı (özel ve resmi) itibariyle değişiklikler meydana gelmiştir (tablo:16).

16 nolu tabloda görüleceği gibi, 1977'den itibaren Türki-ye'nin dış borçları hızlı bir artış seyri göstermektedir; bu gelişme dış borçların GSMH içindeki payının büyümesinde de iz-lenmektedir. Böylece dış borçların milli ekonomiye olan yükünün ağırlaştığı görülebilmektedir. 1977 sonrası gelişmeler dikkate alındığında, yedi yıllık dönemde dış borçların yıllık ortalama % 9.3 arttığı ve buna karşılık; BME TL. bazında reel olarak ay-nı dönemde yıllık ortalama % 2.7 artış göstermiştir (tablo:16). Aynı kıyaslamanın dolar bazında yapılması halinde borç yükünün daha da kötüleştiği görülmektedir.

Diğer taraftan borç servisi yükünün de 1973'den itibaren kötüleştiği, 1973'de % 9.9 olan dış borç servis yükünün (dış

(75) Yabancı sermaye kapsamına, özel yabancı sermaye, proje kredileri, prog-ram kredileri, bedelsiz ithalat ve diğer yabancı sermaye girişleri (T.C.Merkez Bankası tanımına göre) girmektedir.

(76) - DPT, V.BYKP öncesinde gelişmeler Tablo:87,
- T.C.Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1984, Tablo:16

Tablo:16

Türkiye'nin 1973-1984 Toplam Dış Borç Göstergeleri
(Milyon Dolar ve Yüzde)

	1 \$	2 %	3 %	4 %	5 \$ (bin)	6 \$ (bin)	7 %	8 %
	Toplam Dış Borçlar	TDB* GSMH	3 yıldan az Vadelî Dış B. 1	6 1	Taksit Ödemeleri	Faiz Ödemeleri	5 + 6 1	5 + 6 İhracat
1973	-	-	-	-	72	59	-	9.9
1974	-	-	-	-	126	102	-	14.9
1975	-	-	-	-	118	124	-	17.3
1976	-	-	-	-	119	217	-	17.1
1977	10.794	24.2	56.5	3.0	214	320	4.9	30.5
1978	13.794	28.0	52.0	2.8	256	389	4.7	28.2
1979	13.604	24.0	26.1	4.0	485	546	7.6	45.6
1980	15.173	27.6	16.3	4.4	376	668	6.9	35.9
1981	15.519	28.2	13.6	7.7	585	1.193	11.5	37.8
1982	16.183	32.1	12.9	9.0	852	1.465	14.3	40.3
1983	16.771	34.9	17.2	8.6	1.093	1.442	15.1	44.3
1984	19.932	41.6	-	8.0	1.082	1.586	13.4	37.4

Kaynak : Merkez Bankası Yıllık Raporları, 1983,1982,1981,1977

- DPT, V.BYKP Öngesinde Gelişmeler.

* (TDB) Toplam Dış Borçlar.

borç anapara ve faiz ödemelerinin mal ve hizmet ihracatına oranını) 1984'de % 37.4'e yükseldiği 16 nolu tablodan izlenmektedir. Özellikle 1976'dan sonra bu yükün hızlı bir artış içine girdiği dikkat çekmektedir. 1973-1979 ve 1980-1984 dönemleri dış borç servis yükleri kıyaslandığında, birinci dönem yıllık ortalaması % 23.3 iken ikinci dönem % 60 artışla % 39.1'e yükselmiştir (tablo:16).

Dış borçlardaki faiz artışlarından, yapısal değişmelerden ve ihracatın yetersiz artışından meydana gelen dış borç servis yükü tahlilini 1980 öncesi dönem için sağlıklı olarak ortaya koyabilmek mevcut verilere göre çok güçtür. Zira 1980 öncesi dış borçların sınıflandırılması T.C.Merkez Bankası'nca üç yıldan uzun vadeli ve üç yıldan kısa vadeli şeklinde yapılmakta ve böylece kısa vadeli (yüksek faizli) borçların kesin ayırımı yapılamamaktadır. Bu nedenle 1979 sonrası yapılan yeni sınıflandırmaya göre meydana gelen yapısal değişikliklerin açıklanmasıyla yetinilecektir.

17 nolu tabloda görüldüğü gibi, kısa vadeli borçların toplam borçlar içindeki payı 1980'de % 16.4 iken 1984'de % 23.3'e yükselmiştir. Orta ve uzun vadeli borçlar içinde "*Ertelenmiş Kısa Vadeli Merkez Bankası Borçları*" adıyla yer alan borçların da kısa vadeli borçlara ilave edilmesi durumunda, kısa vadeli borçların payı % 36'ya yükselmektedir.⁽⁷⁷⁾ Kısa vadeli borçların faiz oranlarının genellikle yüksek oluşu ve anapara taksit ödemelerinin kısa zamana taksim edilmesi dış borç servis yükünü ağırlaştırırken, ekonominin ödeme kapasitesini baskı altına almakta ve bunun sonucu "*her şeye rağmen ihracatı artırmak arzusu*" olayı ortaya çıkmaktadır; bu olay ise DTH gelişmesinin etkileri açıklamasında görüldüğü gibi, ekonominin reel kayıplara uğramasını doğurmaktadır.

Türkiye ödemeler bilançosu üzerinde baskı yaratan dış borç yapısındaki diğer bir gelişme ise, orta ve uzun vadeli borç-

(77) T.C.Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1984

Tablo:17
Türkiye'nin 1980-1984 Dış Borç Yapısı

	1	(1) %	(2) %	(3) %	(4) %	(5) %
	Orta ve Uzun Vadeli MB., ve Özel ve Kamu Kesimi Ticaret B.Kr.	Orta ve Uzun Vadeli Kamu V.MB.Borçları	Orta ve Uzun Vadeli Özel Borçlar	Ertelenmiş Kısa Vadeli MB.Borçları	Kısa Vadeli Borçlar	(3 + 4)
1980	11.8	59.3	6.7	17.6	16.4	34.0
1981	9.6	63.7	5.4	16.7	14.1	30.8
1982	9.3	67.5	3.6	15.5	13.4	28.9
1983	9.0	64.3	3.6	14.0	18.1	32.1
1984	11.2	63.0	3.4	10.3	23.3	33.6

Kaynak : Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1984.

ların uluslararası ve bölgesel kuruluşlardan uluslararası finans kuruluşlarına doğru kaymasıdır. Oysa uluslararası finans kuruluşları genelde değişken faiz uygularken, talep ettikleri faiz oranları da resmi kuruluşlara kıyasla daha yüksek olmaktadır. (78)

Ayrıca Merkez Bankası'nın aynı raporunda önemli bir husus daha dikkati çekmektedir: Orta ve uzun vadeli borçların içindeki; Kamu, Merkez Bankası ve özel sektör, garantili ve garantisiz ticari banka borçları faiz oranları itibariyle ihtimalen kısa vadeli borçlar statüsündedir. Bu tahminin doğru olması halinde, kısa vadeli ve yüksek faizli diğer borçların toplamının toplam borçlar içerisindeki payı % 50'ye yaklaşmaktadır (tablo:17, 1. ve 5. kolonlar).

(78) Köhn, Doris, Die Verschuldung lateinamerikanischer Länder, Verlag Weltarchiv GmbH, Hamburg, 1984, s.42

3. Sanayileşmiş Ülkelerin Uyguladıkları Korumacılık Politikalarının Türk İhracatına Etkileri

Türkiye'nin ihracatı 1973'den beri % 80'in üzerinde sanayi sektörü ürünlerine dayandığı 18 nolu tabloda izlenmektedir; sanayi sektörü ihracatının büyük bölümü imalat sanayinden kaynaklanmaktadır. Tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı ise aynı tabloda görüleceği gibi, birinci dönem % 15 iken ikinci dönem % 20'ye yükselmiştir. Ancak Türkiye'nin ihracat yapısına değişik bir açıdan bakıldığında, tarım ürünleri, tarıma dayalı sanayi ürünleri ve konfeksiyon ve tekstil mallarının her iki dönemde de yaklaşık olarak toplam ihracatın % 75-80'ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin ihracatını ham madde kaynağına göre % 75-80'ini tarım ürünleri meydana getirmektedir: Zira tarım ürünleri ihracatından başka gerek tarıma dayalı imalat sanayi ve gerekse konfeksiyon ve tekstil (ham maddesi pamuk ve yün) sanayileri ham madde itibariyle ağırlıkla tarıma dayalı sanayilerdir. (79)

Diğer taraftan yine 18 nolu tabloda ele alınan dönemlerde, ihracat yapısı tarım-sanayi kıyaslamasında tarım ürünleri lehine % 5.07'lik bir artış meydana gelmiştir. Oysa imalat sanayi malları ihracatı yapısında tarıma dayalı mamul malların payı % 54'lük bir gerileme, diğer sanayi mallarında ise % 79.92'lik bir artış meydana gelmiştir.

Türkiye'nin ihracatının dağılımı geleneksel olarak iki ülke grubunda toplanmıştır: Bunlardan birincisi OECD ülkeleri

(79) Tekstil ve konfeksiyon sanayilerinde boya sanayi ve sentetik sanayi girdileri dikkate alınmadığında.

Tablo:18

Türkiye'de İhracatın Ana Sektörler İtibariyle Yüzde Dağılımı
(1973-1979, 1980-1984 Yıllık Ortalama)

	1973-1979	1980-1984
I. Tarım Ürünleri	14.61	19.68
II. Madencilik ve Taşocakcılığı	5.66	4.07
III. İmalat Sanayi	79.73	76.25
A. Tarıma Dayalı Sanayiler	53.43	28.93
B. Diğer Sanayiler	26.30	37.32
Toplam	100.00	100.00

Kaynak : V.BYKP Öncesinde Gelişmeler Tablo:76'dan.

- Merkez Bankası Yıllık Raporu 1984, Tablo:19'dan hesaplanmıştır.

grubu içinde bulunan AET ülkeleridir. OECD ülkelerine yapılan ihracat iki dönem kıyaslamasında % 70'den % 50'ye düşmüştür. (80) Bununla beraber bu piyasa Türkiye'nin ihracatı açısından önemini korumaktadır. İkinci geleneksel piyasa ise Orta-Doğu ülkeleridir. Bu ülkeler serbest dövizli ülkeler grubunda değerlendirilirken, ihracatın büyük bir bölümü, Suudi Arabistan, İran, Irak ve Libya'ya yapılmaktadır. Bu ülke grubuna yapılan ihracatın payı iki mislinin üzerinde artmıştır. (81) Bu artışın büyük bir bölümü stratejik uygulamalar sonucunda meydana gelmiş, bir kısım artış ise İran-Irak savaşından kaynaklandığı söylenebilir. Bu nedenle serbest dövizli ülkelere yapılan ihracattaki gelişmenin tam istikrar kazanmadığı yani uzun dönemli olmadığı

(80) DPT, V. BYKP Öncesinde Gelişmeler, Tablo:77

(81) DPT, V. BYKP Öncesinde Gelişmeler, Tablo:77

belirtilebilmektedir. Ayrıca yukarıda sayılan dört petrol ülkesinin ithalatlari petrol gelirlerine dayanması ve petrol fiyatlarının büyük oranda düşüş göstermesi, bu ülkelerin ithalattarının azalacağı dolayısıyla Türkiye'nin bu ülkelere ihracatının olumsuz etkilenebileceği de kuvvetle muhtemeldir.

Türkiye'nin OECD ülkelerine yaptığı ihracat dolar bazında ve devamlı artış göstermiştir. Zira bu ülkeler grubu dünyada önemli bir talep potansiyeline sahiptirler. Bu ülkelere yapılan ihracatın payının kıyaslanan iki dönemde % 20 gibi yüksek bir düşüş göstermesi kısmen diğer ülke gruplarına yapılan ihracatın çok hızlı artışına bağlanırken, kısmen de sanayileşmiş ülkelerin Türkiye'nin geleneksel ihraç ürünlerine ve sanayi mallarına gümrük tarifeleri uygulamalarına bağlanmaktadır. (82)

Ayrıca 1970'li yılların ikinci yarısında sanayileşmiş ülkeler tarafından başlatılan ve 1980'li yıllarda artırılan "yeni korumacılık" önlemleri dünya konjüktürü kötüleştikçe şiddetlenmektedir. (83) Dünya konjüktürünün olumlu seyretmesi durumunda sanayileşmiş ülkeler daha az koruyuculuk önlemleri almakta, hatta rekabet gücü olmayan üretim dallarında tasfiyeye gidilerek, konjüktürün elverişli olması nedeniyle üretim faktörlerini başka üretim alanlarına (verimli) aktarabilmektedirler. (84)

Diğer bir önemli husus ise, Türkiye gibi birçok yeni sanayileşen ülkenin aynı veya benzeri malları ihraç ettikleri ve

(82) AET ülkelerinin Türk tarım ürünlerine, konfeksiyon ve tekstil ürünlerine uyguladığı gümrük tarifeleri buna örnek olarak gösterilebilir.

(83) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.424-425

(84) Dünya Bankası, WEB, Aug. 1981, s.31-32

bu da rekabetin artışıyla damping fiyatları uygulanmasını yaratmakta, buna karşılık sanayileşmiş ülkeler ise haksız rekabeti önlemek için gümrük tarifeleri uygulamasına ve korumacılık tedbirleri almalarına mecbur kalmaktadırlar.

4. Dış Şokların Türkiye'nin Ödemeler Dengesine Etkileri

Birinci petrol krizi öncesi on yıllık dönemde (1963-1972) dünya ekonomisi yüksek konjüktür yanında düşük bir enflasyon oranı sergilemiştir; sözkonusu dönemde (yıllık ortalama) sanayi ürünlerinde % 3, petrolde % 3 ve petrol harici ham maddelerde % 2.5 oranında fiyat artışları izlenmiştir (tablo:7). Halbuki 1973-1974 ve 1979-1980 yıllarında başgösteren dış şoklarla aşırı fiyat artışları yaşanmıştır; 1973-1981 döneminde petrol fiyatları yıllık ortalama % 45 artış göstermiştir (tablo:7). Aynı tablodan izlenebileceği gibi, sanayi ürünleri fiyatlarında petrol fiyatları artışına paralel bir artış gözlenirken, yıllık ortalama % 11 bir yükseliş kaydedilmiştir.

Türkiye ithalatı madde grupları itibariyle 1973'den beri devamlı % 95'in üzerinde ham madde ve yatırım mallarından meydana gelmektedir (Ek:2). Bu nedenle birinci ve ikinci dış şoklara rastlayan yıllarda (1973-1974 ve 1979-1980), 19 nolu tabloda görüleceği gibi, ithalat fiyat endeksleri hızlı bir artış göstermiştir.

1973'den 1981'e kadar dokuz yıllık dönemde ithalat cari dolar fiyatlarıyla ortalama % 23.3 artarken, 1973 dolar bazında ve sabit fiyatlarla ortalama yalnız % 3.2 artış göstermiştir

(tablo:19). Böylece ithalat fiyat artışları ithalat giderlerini büyük tutarlara yükseltmiştir. Fiyat artışlarından doğan ithalat giderleri 1974'den 1984'e kadar 11 yıllık dönemde toplam cari ithalatın % 56.6'sına ulaşmıştır. (85) Bu kayıpların ihracat gelirlerinden büyük olduğu aynı dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranının ortalaması % 41.5 olmasıyla ortaya çıkmaktadır.

Sözkonusu dış şoklara karşı alınabilecek tedbirler genelde kısa ve orta vadeli olarak sınıflandırılabilir: Kısa vadeli tedbirler olarak ithalatta tasarrufa gidilmesi, yurtiçi harcamaların azaltılmasıyla ihracatın artırılması, varsa atıl ihracat kapasitesinin devreye sokulması ve dış borçlanmaya gidilmesi gibi uygulamalardır. Uzun vadeli tedbirler ise, ithal-ikâmesine ve ülkenin faktör donanımı dikkate alınarak ihracata yönelik sanayilerin kurulması için gerekli kaynak dağılımının yapılarak, ekonomide yapısal değişmelerin planlanması ve uygulamanın teşvik edilmesidir. Ayrıca diğer bir uzun vadeli tedbir olarak uzun vadeli dış borçlanma da düşünülebileceği gibi dolaysız yabancı sermaye yatırımları da teşvik edilebilir; dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının dış borçlanmaya kıyasla önemli iki avantajı şöyledir: Birincisi dolaysız sermaye yatırımlarında her ne kadar kâr transferleri sözkonusu ise

(85) Bu hesaplar 1973'den sonra ithalat fiyat artışlarının sıfır olması varsayımına dayanmaktadır. Halbuki daha değişik bir yaklaşımla, dış şoklar öncesi ithalat fiyat ve miktar trendleri dikkate alınarak dış şokların ödemeler dengesine getirdikleri ilave yükler hesaplanabilir. Seyidoğlu'nun bu metoda dayanarak yaptığı araştırmalarda petrol şoklarından doğan giderlerin 1974'den 1980'e kadar yedi yıllık dönemde yıllık ortalama cari ithalatın % 50.08'ine ulaştığını ortaya koymuştur (Seyidoğlu, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, a.g.e. s.148-151).

Tablo:19
Türkiye'nin İthalat Göstergeleri (1973-1984)
(Milyon \$, Yüzde)

	Cari \$ Fiyatla- rıyle İthalat	\$ İthalat Fiyat İndeksi	\$ Sabit Fiyat- larla İthalat	Fiyat Artışları Kaybı/Cari İthalat
1973	2.086	100	2.086	-
1974	3.778	147.9	2.554	32.4
1975	4.739	165.1	2.870	39.4
1976	5.129	167.0	3.071	40.1
1977	5.796	184.1	3.148	45.7
1978	4.599	209.8	2.192	52.3
1979	5.069	247.5	2.048	59.6
1980	7.909	379.2	2.087	73.6
1981	8.933	367.3	2.432	72.8
1982	8.843	360.3	2.454	72.2
1983	9.235	323.8	2.852	69.1
1984	10.757	288.6	3.727	65.3

Kaynak : M.B. Yıllık Raporları, 1980 Tablo: 20

1984 Tablo: 17, 18

de, bu transferler dış borçlanma gibi geri ödemeleri mukavele-
ye bağlı olmadığı gibi, ayrıca kâr olayına dayanması nedeniyle
dış ödemelerde baskısı az olduğu düşünülebilmektedir. İkincisi
ise dolaysız yabancı sermaye yatırımlarıyla ülkeye yeni tekno-
loji girişi, modern işletme yöneticiliği ve emek eğitimi gibi
ek yararlar sağlanabilmektedir.

Yukardaki politikalardan herbirinin ekonomik şartlar ve
kalkınma hedefleri ışığında uygulanmasından yararlı sonuçlar
alınabilir. Zira bu politikalar birbirlerinin alternatifi değil-
de, birbirlerini tamamlayan uygulamalar olarak değerlendirilme-
lidir. Türkiye'nin 1980 öncesi pür ithal-ikâmesine dayalı, dış
rekabetten uzun dönem uzak tutulması ve böylece pahalı bir üre-
tim yapısının meydana gelişi önemli bir tecrübedir. Yine pür
ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ve eşliğinde uygulanan
liberal dış ticaret politikalarının da tek başına başarılı ola-
mayacakları Şili ve Arjantin örneklerinde görülmüştür; ayrıca
Türkiye açısından "pür" ihracata dayalı sanayileşme stratejisi
bu çalışmanın takip eden kısımlarında tartışılacaktır.

B. Yurtiçi Ekonomisinden Kaynaklanan Nedenler

Dış ödemeler bilançosu, bir ülke ekonomisinin dış dünya ile olan mal, hizmet ve diğer ekonomik ilişkilerini genellikle yıllık olarak muhasebeleştirilmiş şekliyle ortaya koyduğu bilinmektedir. Dolayısıyla dış dünya ile olan bu ilişkilerde her türlü mal, hizmet ve sermaye talebi ve arzını etkileyen her ekonomik gelişme ve bu gelişmeleri doğuran karar ve politikalar ilgili ülke dış ödemeler bilançosunu olumlu veya olumsuz değiştirebilmektedir.

Takip eden kısımlarda, önce Türk ekonomisinde yaratılan talep fazlasınının (bütçe açıkları) dış ödemelere etkisi ele alınacak, daha sonra verimsiz kaynak dağılımını doğuran mal ve bazı faktör fiyatlarında uygulanan politikaların tahlilinden sonra, Türkiye'de uygulanan dışa bağımlı sanayileşme stratejisinin dış ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Bütçe Açıkları

Dışa açık bir ekonomide toplam talebin toplam arzdan büyük olması, yurtiçi yatırımların yurtiçi tasarruflardan büyük olmasıyla eş anlama gelmekte ve bu durumun dış sektörde karşılığı ise ihracat gelirlerinin ithalat giderlerinden küçük olmasıdır. Dolayısıyla kamu sektörünün de dikkate alınmasıyla kaynak dengesi şöyle formüle edilebilmektedir: (bkz. 1.Böl.IV.B.1)

(1) $M + S = I + X$ Kaynak dengesi

$X = \text{İhracat}$

(2) $M - X = I - S$ Kaynak dengesizliği

$M = \text{İthalat}$

$S = \text{Tasarruf (kamu ve özel)}$

$I = \text{Yatırım (kamu ve özel)}$

(2) nolu formülden hareketle bir ekonomide kamu kaynak açığı $I > S$ şeklinde ortaya çıkmakta ve $M > X$ şeklinde de dış ticaret açığı ile karşılanmaktadır.

Türk ekonomisi dış ödemeleri, ele alınan dönemde 1974'den itibaren dış açık verdiği izlenmektedir; 11 yıllık dönemde dış açık ortalaması GSMH'nin 3.4'ünü teşkil etmektedir. Buna karşılık kamu kaynak açığı ise aynı ölçüyle % 4.4 olmuştur (tablo:20). Böylece ele alınan dönemde dış açığın kaynağı tamamen kamunun ekonomide yarattığı talep fazlasından kaynaklandığı görülmektedir. Dolayısıyla Türk ekonomisinde dış açığın nedeni kamunun kaynak dengesizliği olduğu ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan kamu bu kaynak açığının % 50'sinden çoğunu dış borçlanma ile finanse etmesi ise dış ödemeler üzerinde ilave bir baskı yaratmaktadır. Zira bir önceki kısımda görüldüğü gibi, dış borçların servis yükü 1980-1984 döneminde ortalama % 39'a ulaşarak ihracat gelirlerinin büyük bir kısmını götürmektedir.

Ayrıca meydana gelen kamu talebi fazlası, ülkede enflasyon artışında ve dolayısıyla TL.'nin diğer konvertibl paralar karşısında değer kaybetmesinde önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Türk ekonomisinde kamu harcamalarının ağırlığı; savunma, eğitim, iç güvenlik ve öteki alanlarda dolaysız verimi olmayan harcamalardan meydana gelmektedir.⁽⁸⁶⁾ Bu durum ise, mevcut bütçe açığının finansmanında kullanılan kaynakların verimsiz kulla-

(86) Kılıçbay, a.g.e. s.321

Tablo:20
Türkiye'de GSMH İçinde Dış Açık, Kamu Açığı ve Özel Açığın Payları
(Cari Fiyatlarla, 1973-1983)

	<u>Dış Açık</u> GSMH	<u>Kamu Kaynak Farkı</u> GSMH	<u>Özel Kaynak Farkı</u> GSMH	<u>Yıllık Kamu</u> <u>Dış Borçlanma</u> GSMH
1973	(fazla) 2.2	(fazla) 1.8	(fazla) 0.4	1.3
1974	2.3	3.4	(fazla) 1.1	0.5
1975	5.0	3.2	1.8	0.8
1976	5.4	3.5	1.9	1.2
1977	6.9	6.7	0.2	1.0
1978	2.6	4.2	(fazla) 1.6	2.8
1979	2.1	6.8	(fazla) 4.7	4.8
1980	5.5	6.2	(fazla) 0.7	2.4
1981	3.5	4.6	(fazla) 1.1	4.9
1982	2.1	3.0	(fazla) 0.9	4.2
1983	4.1	4.2	(fazla) 0.1	4.0
Ortalama	3.4	4.4	0.6	2.5

Kaynak : DPT, V.BYKP Öncesinde Gelişmeler

Tablo: 21, 93, 97, 109, 111

nıldığını ve özellikle dış finansmanda ekonominin "geri ödeyebilme kapasitesi"nin (bkz. 1.Böl.IV.A.2.) düşük olmasıyla dış açığın büyümesinde bir baskı unsuru yaratabilmektedir.

2. *Fiyatların, Döviz Kurlarının ve Faiz Oranlarının Resmi Organlarca Tesbiti*

Türkiye'de 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları uygulamasına kadar fiyatlar resmi organlarca denetlenmekte ve gerekli görüldüğünde artırma talepleri reddedilebilmekteydi. Bu uygulamaları Türk ekonomisinde kamu sektörünün payının % 45'e yaklaşması daha da kolaylaştırmaktaydı. Böylece sabit tutulan fiyatlar ekonomiyi iki yönden etkisi altına alabilmekteydi: Birincisi, düşük tutulan fiyatlar harcamaları artırarak teşvik ederken, tasarruflar ve yatırımlar otomatikman olumsuz etkilenmekteydi. İkincisi, üreticilerin kâr marjlarının düşmesiyle üretimi caydırabilmekteydi. Ayrıca fiyatların sabit tutulması sonucu zarar eden kamu işletmelerinin sübvansiyon yoluyla finanse edilmesi kamu harcamalarını artıran başka bir etki yaratmaktadır. Gerek tasarrufların azalması, üretimin caydırılması ve gerekse kamu harcamalarının artması ekonomide toplam talep fazlası yaratması nedeniyle ithalatı ve dolayısıyla dış kaynak gereğini artıracığı ve dış ödemeler üzerinde baskı yaratmaktadır.

Öte yandan Türkiye'de uygulanan aşırı-değerlenmiş döviz kuru politikasıyla 24 Ocak kararlarına kadar, yurtiçi enflasyonuna rağmen TL.'nin dış değeri sabit tutulmakta ve uzun aralıklarla devalüasyona gidilmekteydi. (87) Bunun sonucu nominal dö-

(87) Bu uygulamalar politik olarak genellikle, devalüasyonun enflasyona ve reel gelirlere olan olumsuz etkisine dayandırılmaktadır, gelişmekte olan ülkelerde.

viz kurları reel döviz kurları arasındaki fark büyümekteydi. (88)

Milli paranın değerinin yüksek tutulması ihracatı olumsuz etkileyen önemli bir faktördür; çünkü yurtiçi fiyat artışlarına rağmen döviz kurlarının sabit tutulması, ihraç edilen malların dolar karşılığı TL. değerini azaltmaktadır. Bu ise ihracatçının elde etmesi gereken TL. tutarını düşürerek bir nevi ihracatın vergilendirilmesi durumunu meydana getirmektedir. (89)

Bunun etkisiyle ihracat aleyhine ve iç pazara yönelik üretim lehine bir kaynak dengesizliği yaratılmakta ve ödemeler bilançosu olumsuz etkilenmektedir. (90) Ayrıca aşırı değerlenmiş döviz kurları spekülasyon amaçlı döviz talebini artırabileceği gibi, paralel piyasanın gelişmesiyle resmi yoldan gelmesi gereken işçi dövizlerinin paralel piyasaya kaymasıyla döviz gelirleri olumsuz etkilenebilmektedir. (91)

Diğer taraftan Türkiye'de 1 Mayıs 1981'e kadar faiz oranları devlet kontrolünde tutularak, mevduatlara enflasyon oranı altında faiz verilmiştir. Bunun etkisiyle tasarruflar caydırılmıştır. Bankalara yatırılmayan tasarruflar tasarruf-açığının büyümesinde önemli bir etken olmuş ve bu da dış ödemeler dengesinde olumsuz etki yaratmıştır. Ayrıca faiz oranlarının düşük tutulması sermaye girişlerini engellediği gibi sermaye kaçışlarını teşvik etmiş ve bu da sermaye bilançosu üzerinde baskı yaratmıştır (bkz. 1.Bölüm, II.B.4.).

(88)-Bu konuda bkz.-Seyidoğlu *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, s.119-123

-Krueger, a.g.e. s.107-150

(89) Seyidoğlu, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, a.g.e. s.119

(90) Tseng, Wanda, "Die effekte der Anpassung", *Finanzierung und Entwicklung*, Dezember, 1984, s.3

(91) Nowak, "*Schwäzmarkt für Devisen*" *Finanzierung und Entwicklung*, März 1985, s.20

3. Dışa Bağımlı Sanayileşme Stratejisi

Sanayileşmenin ilk basamağının ithal-ikâmesi olduğu bilinen bir gerçektir. Başlangıçta ilgili malların ithali sınırlandırılmakta veya yasaklanmakla beraber, bu malların yurtiçi üretiminde girdi olarak kullanılan ham madde ve yatırım malları ithalatına izin verilmekte ve hatta gümrük muafiyeti tanınarak teşvik edilmektedir. Ancak uzun dönemde ithal-ikâmesi uygulanan endüstrilerde, ithal girdilerin toplam girdiler içindeki payının azalması arzu edilmektedir; çünkü ekonominin dışa bağımlılığında üretimin ithalata bağımlılığı ve hangi yönde geliştiği ölçü olarak kullanılmaktadır. (92)

Bu ölçü çerçevesinde 1968-1973 dönemi Türk ekonomisinin dışa bağımlılığının gelişme seyri yapılan bir araştırmada sektörel bazda şöyle ortaya konmuştur: (93) İmalat sanayinde 1968'de % 10.2 olan dışa bağımlılık 1973'de % 14.1'e yükselmiş; tüketim mallarında % 3.3'den % 2.5'e düşmüş ara mallarında % 16.6'dan % 23.2'ye ve yatırım mallarında ise % 18.9'dan % 28.1'e yükselmiştir.

Öte yandan Seyidoğlu'nun yapmış olduğu araştırma 1973'de Türk imalat sanayinin dışa bağımlılığını gösteren orantıların hayli yüksek olduğu ortaya konmuştur: (94)

(92) Seyidoğlu, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, a.g.e. s.105

(93) Korum, a.g.e. s.80

(94) Seyidoğlu, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, a.g.e. s.106-107, tablo:2

Sektör Adı	İthal İmputların	
	Toplam İmput	İçindeki Payı (%)
Petrol arıtma		54.6
Gübre		44.0
Lastik		39.2
İlaç		31.4
Elektrikli makinalar		31.0
Elektriksiz makinalar		30.8
Diğer kimyevi maddeler		29.4
Kara taşıtları		27.9
Plastik ürünleri		26.8
Tarımsal makinalar		23.4

Dışa bağımlılığın dış ödemelere yansımaları ise dış ticaretin sürekli açık vermesi ve bu açıkların diğer döviz gelirleriyle (işçi dövizleri, dış borçlanma...gibi) finanse edilmesi şeklinde olmuştur.

Ayrıca Türk ekonomisinin dışa bağımlılığı ithalat yapısında da gözlenmektedir; zira Türkiye'nin ithalatının 1973-1984 döneminde ortalama % 64'ü ham maddelerden, % 33'ü yatırım mallarından % 3'ü ise tüketim mallarından oluşmaktadır (Ek:2). Yatırım malları ve ham maddeler, üretimi sürdürmek için gerekli olan girdilerdir. Bu nedenle bunların ithalatının kısılması yurtiçi üretimi düşürebileceğinden zaruri durumlar haricinde kısılması mümkün olmamaktadır.⁽⁹⁵⁾ Bu imkânsızlığı, yani Türk sanayinin yatırım ve ham madde ithalatına bağımlılığını birinci petrol şokunu takiben ilgili malların ithalatını reel olarak kısılamaması göstermiştir (tablo:19); zira 1978'de başgösteren dış öde-

(95) Seyidoğlu, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, a.g.e. s.36

meler krizine kadar Türk ithalatı reel olarak artış göstermiştir.

Türk ekonomisinin bu derece ithalata bağımlılığı yanında ayrıca 1980'e kadar ihracatı caydırıcı bir sanayileşme politikası izlenmesi sonucu ihracatta ihtisaslaşma gerçekleştirilememiştir. Oysa yurtiçi üretimin ithal girdisine bağımlılığı; ihracat gelirlerinin istikrarlı olması ve ithalatı karşılayabilmesi, DTH'nin kötüleşmemesi şartıyla⁽⁹⁶⁾ telafi edilebilir. Zira örneğin, Japon ekonomisi petrol ihtiyacının % 99'unu ithalat yoluyla karşılamaktadır; ancak bunun karşılığında Japonya'nın sanayi malları ihracatından elde ettiği döviz gelirleriyle ham madde ithalatını karşıladığından başka dış ticareti pozitif bakiye vermektedir.

Buradan şöyle bir sonuç çıkarılabilmektedir: Dış dünya ile bütünleşme (serbest dış ticaret) politikası izleyen bir ülke belli ölçüde ithalat yapmak zorundadır, yani nisbî bir dışa bağımlılık sözkonusudur. Bu nedenle önemli olan, bu ithalatın ihracat gelirleriyle istikrarlı bir biçimde karşılanabilmesidir. Oysa Türk Ekonomisi CİB'nda da dengesini sağlayamamış, böylece 8-10 yıl aralıkla krizler yaşanmıştır. Özellikle ele aldığımız 1973 ve sonrası dönemde 1979'a kadar uygulanan sanayileşme politikalarının ihracatı engelleme politikalarına dönüştüğü 21 nolu tabloda ki gelişmelerden gözlenmektedir; bu dönemde reel ihracat artış hızı reel GSMH artış hızından daha düşük olmuştur.⁽⁹⁷⁾ Oysa yine aynı tablodan izleneceği gibi, 1980-1984 dönemi ele alındığında ihracat artış hızı ortalama % 20.3, ithalat artış hızı % 15.7, GSMH artış hızı ise % 3.4 olup bu dönemde Türkiye'de uygulanan sanayileşme politikasının ihracatı geliştirici yönde olduğu görülmektedir.

(96) Bakınız, 3.Bölüm, II.A.1.

(97) Akat, a.g.e. s.44

Tablo:21

Türk Ekonomisi Reel İhracat, İthalat ve GSMH Artış Hızları
1973 = 100 (1973-1984)

	(1)	(2)	(3)
	Reel İhracat Artışı	Reel İthalat Artışı	Reel GSMH Artışı
1973			
1974	-18.0	23.3	
1975	- 3.4	8.2	(1973-1977) φ 6.5
1976	32.2	7.7	
1977	-19.0	4.3	
1978	26.1	-35.2	2.9
1979	-20.0	-13.2	-0.4
1980	- 0.8	14.7	-1.1
1981	61.2	20.7	4.1
1982	20.8	2.6	4.6
1983	3.8	13.6	3.2
1984	16.3	27.1	6.-
Ortalama	9.-	6.7	3.0
1974-1979 Ortalaması	0.4	- 0.78	1.5
1980-1984 Ortalaması	20.9	15.7	3.4

Kaynak : -MB, Yıllık Raporları 1984, Tablo: 4, 18
1980, Tablo: 20

-DPT,V.BYKP Öncesinde Gelişmeler
Tablo: 14

III. 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ve
Konverbiliteye Geçiş Şartları

A. 24 Ocak 1980 Kararları

1. Esasları ve Amacı

Türk ekonomisi 1980 yılına girerken genel durumu şöyle bir görünüm arzetymekteydi:

- Döviz gelirlerinin yetersiz olması nedeniyle reel ithalat 1978 ve 1979'da sırasıyle % 35.2 ve % 13.2 azalmıştır (tablo:21). Türk ekonomisinin ara ve yatırım malları açısından büyük ölçüde dışa bağımlı olmasıyla GSMH 1979'da reel olarak azalma göstermiştir.
- İhracat reel olarak 1979'da % 20 gerilemiştir (tabl :21).
- 1979'da ödenmeyen dış borçlar ertelenmiş, ekonominin kredibilitesi artık son noktasına varmış ve dış borç servis yükü % 45.6'ya yükselmiştir (tablo:16).
- Üretimin aksaması atıl kapasite oranını artırmış, maliyetler yükselmiş, mal ve hizmet arzı azalmıştır.
- Üretim azalırken ve maliyetler yükselirken toplam harcamalar azalmamış, böylece enflasyon hızı devam etmiş ve 1979'da % 63.9'a ulaşmıştır.
- Ayrıca Türk ekonomisinin lokomotiflik görevini yapan tarım üretimi ithal girdilerinin (gübre, ilaç...) azalmasıyle tehdit altına girmiştir. ⁽⁹⁸⁾
- Diğer taraftan sanayi sektörünün GSMH içindeki payı sabit fiyatlarla 1978'de % 24.1 iken 1979'da % 22.9'a düşmüştür. ⁽⁹⁹⁾
- İhracatın ithalatı karşılama oranı % 45'e düşmüştür.

(98) Kılıçbay, Ahmet, Türk Ekonomisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ekonomi Dizisi, No:19, Ankara, 1984, s.176

(99) DPT, V. BYKP Öncesinde Gelişmeler, Tablo:16

Yukarıda sıralanan ekonomik göstergeler Türk ekonomisinin 1979'da bir kriz döneminde bulunduğunu göstermektedir. Bu krizin nedenleri tartışılırken, uzun yıllardan beri uygulana gelen "pür ithal-ikâmesi" sanayileşme stratejisinde ve ihracat sanayinin ihmal edilmesinde (veya caydırılmasında) bilim ve iş çevreleri genel olarak birleşiyorlardı.⁽¹⁰⁰⁾ Zira bu uygulamalar sonucu Türk ekonomisinde dışa dolayısıyla rekabete kapalı ve pahalı bir üretim yapısı meydana gelmiş ve uygulanan ithal-ikâmesi politikalarında kaynakların verimli kullanımı önemsenmemiş, böylece üretim maliyetleri dünya standartlarından saptığından başka, üretimin ithal girdilerine bağımlılığı azaltılamamıştır. Dolayısıyla artan ithalat giderleri ve bunları karşılayamayan ihracat gelirleri tabii olarak dış ödemeler krizini beraberinde getirmiştir.

İşte bu şartlar altında 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri uygulamaya konarken, serbest piyasa ekonomisi düşüncesi çerçevesinde dayandığı temel prensipler şöyle özetlenebilir:⁽¹⁰¹⁾

- Özel sektöre ağırlık vermek,
- ithalatı libere ederek ekonomiyi dış rekabete açmak,
- gerçek maliyetlere dayanan bir üretim yapısı için; fiyatları serbest bırakmak, faiz oranlarını serbest bırakmak, reel gelişmeleri yansıtabilecek döviz kuru politikası izlemek ve
- ekonomiye güvenin sağlanması ve uluslararası finans piyasaları ile bütünleşebilmek için, kambiyo işlemlerinin serbestleştirmek.

(100) Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1979.

(101) Özal, Turgut (Başbakan) Tercüman Gazetesi, 24.1.1986 eki "6. yılında 24 Ocak"

24 Ocak ve onu izleyen diğer kararlarla serbest piyasa ekonomisi mekanizmasının çalışmasına yönelik aşağıdaki uygulamalar başlatılmıştır:

- Fiyat kontrol komiteleri kaldırılmış ve fiyatlar serbest bırakılmıştır.
- Faiz oranları önce yükseltildi ve 1 Temmuz 1980'den itibaren serbest bırakılarak, mevduatlara reel gelir sağlamak, tasarrufları artırmak ve kaynakların verimli yatırımlara kaydırılması hedeflenmiştir.
- Kit ürünlerine yapılan zamlarla zararları azaltılmış ve KİT ürünleri fiyatları serbest bırakılmıştır. Ayrıca "temel mal ve hizmetler" in tanımı yeniden yapıldı; elektrik, kömür, gübre, demiryolları ve denizyolları taşımacılığı dışındaki ürün ve hizmetlerin fiyatlarının tesbiti ilgili kuruluşların yönetim kurullarına bırakıldı.
- Sigara üretimi devlet tekelinden alınarak, yabancı sermaye de dahil olmak üzere özel sektöre açıldı.

Bu uygulamalara paralel olarak gerek kambiyo mevzuatında ve gerekse dış ticaret rejiminde önemli değişiklikler yapılmıştır. Nitekim 24 Ocak kararlarının felsefesi, ekonominin serbest piyasa kurallarına uygun olarak dış dünya ile bütünleşmesinin sağlanmasıdır. Bu nedenle aşağıda kambiyo politikası ve dış ticaret ile ilgili değişiklikler ana hatlarıyla açıklanacaktır.

2. Kambiyo Rejiminde Serbestleşme

24 Ocak kararlariyle kambiyo rejiminde yapılan en önemli değişiklik döviz kuru politikasında olmuştur. Türk Lirası bu ta-

rihte % 35.7 devalüasyonla bir dolar 70.- TL.'ye yükseltilmiş ve 1 Mayıs 1981'e kadar döviz kurları Merkez Bankası kontrolünde sık sık değiştirilmiştir.⁽¹⁰²⁾ Ancak yapılan bu devalüasyonla çoklu kur uygulaması 1981'e kadar yürütülmüştür; nitekim gübre, gübre üreticilerince kullanılan gübre ham maddeleri ile ziraai ilaç ve ham maddeleri ithali için farklı kur uygulanarak bir dolar 55.- TL. olarak tesbit edilmiştir.

1 Mayıs 1981'den itibaren tek kur uygulamasına geçilmiş ve aynı zamanda döviz kurları Merkez Bankası tarafından günlük olarak ilan edilmeye başlanmıştır. 29 Aralık 1983'den itibaren bankaların uygulayacağı döviz kurlarına esneklik getirilmiştir. Buna göre Merkez Bankası'nın günlük olarak ilan ettiği döviz ve efektif kurların % 6 altında veya üstünde diğer bankaların alış-satış arasındaki fark % 2'yi aşmamak kaydıyla kurları tesbit edebilmektedirler.⁽¹⁰³⁾ 13 Temmuz 1984'de efektif limitleri artı-eksi % 8 ve döviz limitleri ise artı-eksi % 6 olarak yeniden tesbit edilmiştir. 29 Haziran 1985'den itibaren ise döviz kurlarının tesbiti Merkez Bankası'nın güdümünden çıkarılmış ve bankalar tarafından tesbit edilmesiyle serbest döviz kuru uygulaması başlatılmıştır.

Ancak 1986'nın ilk aylarında meydana gelen dikkat çekici döviz kuru dalgalanmaları (Merkez Bankası kuru, bankaların kurları ve serbest piyasa kurları farklılıklar göstermiştir), Merkez Bankası'nın 14.3.1986'da TL.'yi konvertibil dövizler karşısında % 5-7 oranlarında devalüa etmesi ve bankaların döviz ve

(102) T.C.Merkez Bankası Yıllık Raporu 1980, s.55, 1981, s.48

(103) T.C.Merkez Bankası Yıllık Raporu 1983, s.37

efektif kurlarını serbestçe tesbit edebilmelerinin kaldırılmasıyla durdurulmuştur. 15 Mart 1986'da Merkez Bankası'nca yayınlanan genelgeye göre; (a) bankalar kendi aralarındaki döviz ve efektif alış ve satışında kurları serbest tesbit edebilecekler, (b) bankalar ticari ve gayri ticari işlemler için uygulayacakları döviz ve efektif alış kurlarını Merkez Bankası'nca günlük ilan edilecek döviz ve efektif alış kurlarının % 1 altında veya üstünde tesbit edebilecekler ve (c) bankaların tesbit edecekleri döviz alış ve satış kurları arasındaki fark % 2'yi geçmeyecektir. (104)

Uygulamaya konan bu döviz kuru politikasıyla iç ve dış fiyat artışları arasındaki farkların döviz Kurlarına yansıtılması ve böylece ihracat malları aleyhine bir gelişmenin önlenmesi, yani diğer bir ifadeyle ithalat ile ihracat arasında dengelessiz bir kaynak dağılımı engellenmek istenmiştir.

Ayrıca 29 Aralık 1983'den itibaren yurtdışına çıkışta sınırlandırmalar kaldırılmış ve her çıkış için alınabilecek döviz 500 dolardan 1000 dolara çıkarılmıştır. (105)

1984 yılında Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığından izin almak kaydıyla 3 milyon dolara kadar aynı veya nakdi sermaye ihracı Türkiye'de yerleşik kişiler için serbest bırakılmıştır. (106) Yine aynı kararlarla yabancılara her çeşit sermaye ithali ve yurtiçinde menkul ve gayri menkul alımı serbest bırakılmıştır. Ancak, yabancılardan gayri menkul alma serbestliği Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir.

(104) Merkez Bankası Genelgesi, L/N, Resmî Gazete, 15.3.1986, sayı:19048

(105) T.C.Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1983, s.39

(106) T.C.Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1984, s.37

Öte yandan 23.2.1983 tarihli tebliğle, teşvik belgesine bağlanmış yatırım projelerine dış finansman amacıyla, özel sektör ve kamu sektörünün imkânlarıyla sağlayacakları özel kaynaklı kredilerin kullanılması serbestleştirilmiştir.

Diğer taraftan Türkiye'de kısmi konvertibiliteye geçiş hareketi olarak, 20.9.1974'de bir yenilikle yetkili bankalara konvertibil dövizler üzerinden, Maliye Bakanlığı tarafından döviz tutma yetkisi verilmiş ve 3.6.1982'de yayınlanan tebliğle son düzenleme yapılarak bu uygulama daha liberalize edilmiştir. "...bankaların pozisyonlarında tutabilecekleri döviz ve efektif tutarının, önceden olduğu gibi, bir önceki yılda ticaret ve görünmeyen işlemlerden sağlanan döviz gelirlerinin % 10'unu geçmeyeceğini hükme bağlamakla birlikte, bu konuda önceden varolan 25 milyon dolarlık üst sınır kaldırılmıştır." (107) Dolayısıyla bir önceki yıl 250 milyon \$ üzerinde girdisi olan ilgili bankalar 25 milyon \$'dan fazla döviz tutabilme hakkına kavuşmuşlardır. Bu döviz pozisyonlarının nerde ve nasıl kullanılabileceği aynı tebliğde tesbit edilmiştir. Mevcut kanun, yönetmelik ve tebliğler çerçevesinde ithalatçı, yan sanayici ve diğer döviz kazandırıcı ithalat işlemlerinde; ithalatçıların kabul kredilerinin ve diğer kredi ve faizlerinin geri ödenmesinde; petrol ürünleri ithalatında; liberasyon listesinden yapılacak ithalatlarda; yurt dışında inşaat, tesisat, montaj, mühendislik, proje, müşavirlik ve onarım taahhüt işleri alan Türk firmalarına bir önceki yıl sonu pozisyon tutarlarının % 10'u oranında azamî 6

(107) Töre, Nahit, Türk Bankacılığının Dışa Açılması, Bankalar Birliği Yayınları No:122, Ankara, 1982, s.12

ay vadeli döviz kredisi verilebilmesinde; ihracatı teşvik kredilerinin bir kısmında; yatırım teşviki yönlendirilmesi kredilerinde; sermaye hareketleri ve görünmeyen muameleler tebliği çerçevesinde yapılacak her türlü ödemelerde; Maliye Bakanlığı'nca uygun görülecek diğer ödemelerde öncelikle kullanılacaktır.

7.7.1984'de çıkarılan 30 sayılı karar ile bankaların döviz gelirlerinin % 20'sinin Merkez Bankası'na devrini zorunluluğu kaldırılmıştır. Ancak bankalar kısa dönemli yurtdışı taahhütlerinin azami % 40'ı asgari % 20'si oranındaki dövize karşılık bulunduracakları hükme bağlanmıştır.

Öte yandan Türk lirasına çevrilebilir döviz tevdiyat hesabı adında 19.12.1980 tarihinde önce yalnız yurtdışında çalışanlara mahsus, döviz pozisyonu tutan bankalar nezdinde vadeli (3,6,9,12,18,24 ay) döviz hesabı açılabilmesine müsaade edilmiştir. Bu vadeli hesapların faizleri döviz üzerinden tahakkuk ettirilerek, vadesinde kesin alış yapılarak TL.'ye çevrilebilmektedir. Bu uygulama zamanla döviz kaynağı ve iştigal şartı aranmaksızın yerli ve yabancı herkese teşmil edilmiştir. Tebliğe göre bu tür dövizlerin ilgili bankalarca Merkez Bankası'na devredilme gereği yoktur. Bankalar bu hesaplardaki dövizleri;

- (a) Kabul kredili ithalat bedellerinin transferinde,
- (b) İhracatçılara ve yurt dışı müteahhitlik işleri yürütenlere döviz kredisi verilmesinde ve
- (c) Türk lirası olarak kredi verilmesinde kullanabilmektedirler.

Bankalara tanınan bu imkân dolayısıyla ithalat, ihracat ve müteahhitlik hizmetlerine (cari bilanço) sağlanmış bir kısmı konvertibilite adımı olarak mütalaa edilebilir. Diğer taraftan bankaların kambiyo işlemleri geliri artışını, dolayısıyla dışa açılabilmelerinde tecrübe edinmelerini bu tür uygulamalar desteklemektedir.

Ayrıca 13.7.1984'de Merkez Bankası genelgesiyle bankaların yurtdışına efektif sevketmeleri serbest bırakılmıştır. Öte yandan 6.5.1980 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanan tebliğle,

(a) Sanayi ürünü ve maden ihracatından % 50,

(b) Yaş meyve, sebze ve su ürünleri ihracatından % 10 ve

(c) Yurtdışı müteahhitlerinin getirdikleri dövizin % 20

si nisbetlerinde kendi ihtiyaçları için yapacakları ithalat bedellerinin ödenmesinde kullanılmak üzere serbest bırakılmıştır. Ancak 1982'de yapılan değişiklikle bütün ihracatçı ve müteahhitlere teşmil edilmek üzere bu oran % 20 olarak tesbit edilmiştir.

Bu imkânın sağlanması, özellikle döviz transferlerinin geciktiği devrelerde sanayinin ithal malı girdilerini geciktirmeden temin ettiği ve böylece üretim aksaması veya durmasını önlediği için faydalı olduğu söylenebilir.⁽¹⁰⁸⁾ Bu uygulama cari işlemler için kısmî konvertibilitenin başlangıç adımına bir örnek olarak gösterilebilir.

Öte yandan ihracatçılara, 17 Mayıs 1984 tarihinde yayınlanan tebliğle sağladıkları döviz gelirlerinin % 1'ine kadar ve en fazla 100.000 \$ olması şartıyla pazarlama faaliyetlerinde kulla-

(108) Karal, Kemal, "Türk Parasının Kıymetinin Korunması" *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Sayı:7, Temmuz 1983, s.53

nılmak üzere serbest bırakılmıştır.

3 Mayıs 1984 tarihli Merkez Bankası'nın Resmî Gazete'de yayınlanan genelgesiyle en fazla 3 ay vadeli olmak üzere döviz piyasalarında ihracatçılara ve ithalatçılara işlemleri belirtilmek üzere vadeli döviz alım-satımına müsaade edilmiştir. İhracatçıların vadeli alacakları ve ithalatçıların vadeli borçları döviz dalgalanmalarından doğacak risklere ve belirsizliklere karşı bu piyasa sayesinde korunmuş olacaktır. Genelgeye göre vadeli döviz alım ve satımları bankalar vasıtasıyla sırf ihracat ve ithalatçılara işlemlerini teyid ettirmek şartıyla müsaade edilmiştir. Bankalar bu uygulamaları yaparken kendilerini riske sokmamak açısından gerek döviz çeşidi bazında ve gerekse vade bazında her ay aktif ve pasif (vadeli alış-satışlar) denkliğine dikkat etmeleri hususunda Merkez Bankası tarafından uyarılmışlardır; ancak bu hususta kesin bir sınırlama getirilmemiştir. (109)

Yukarıda detaylı olarak açıklanan kısmî konvertibiliteye geçiş adımları şöyle özetlenebilir:

- Yetkili bankalar Merkez Bankası'na bildirilmeden döviz pozisyonu tutabilecek ve bunu serbestçe kredi ve ithalat işlemlerinde kullanabileceklerdir.
- Yerli ve yabancılar vadeli veya vadesiz yerli bankalarda döviz hesabı, yurt dışına aktarılmaması şartıyla, açtırabileceklerdir.
- İhracatçılar ve yurt dışı müteahhitlik firmaları döviz gelirlerinin % 20'sine kadar miktarını ithalat ihtiyaçları için kullanabileceklerdir.

(109) Akgüç, Öztin, "Vadeli (Gelecekte) Döviz Kuru", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Sayı:6, 1984, s.35

- İhracatçılar pazarlama faaliyetleri için döviz gelirlerinin % 1'ini ve en fazla 100.000 ₺ olmak üzere serbest kullanabileceklerdir.
- İhracat ve ithalatçılar en uzun 3 ay vadeli olmak üzere alacak ve borçlarının karşılığında olmak üzere vadeli döviz piyasasından döviz alım-satımı yapabileceklerdir.
- Bankalar serbest olarak yurtdışına efektif sevkedebilecekler.
- 17.12.1982'de Merkez Bankası'nca başlatılan altın satışları 19.10.1985'den itibaren bankalarca da yapılması serbest bırakılmıştır.
- Ayrıca 15.3.1986'da Merkez Bankası'nın Resmî Gazete'de yayınlanan genelgesiyle, bankaların Merkez Bankası'na yatırdıkları döviz mevduatları karşılık oranları % 20'den % 15'e düşürülmüştür.

3. İthalatın Serbestleştirilmesi

24 Ocak istikrar tedbirleriyle ithalatın serbestleştirilmesi ve bununla yurtiçi fiyat artışlarını caydırmak ve yurtiçi üreticisini rekabete zorlamak istenmektedir.

Bu nedenle ilk harekette tahsisli mallar listesi kaldırıldı, 1981 yılı ithalat rejimiyle I ve II nolu liberasyon listeleri ve ithali yasak mallar listesi şeklinde yeniden tesbit edilmiştir. Liberasyon listesinden sanayicilerin kendi ihtiyaçları için yaptıkları ithalatta % 40 olan ithalat teminat oranı % 25, % 15, % 7.5 ve en son 1.1.1985'den geçerli olmak üzere % 3.75'e düşürülmüş, ithalatçılar için ise sırasıyla % 40, % 20, % 15 ve % 7.5'e düşürülmüştür. (110)

(110) Merkez Bankası, Yıllık Raporları, 1981, s.45, 1983 s.34 ve 26.7.1985 tarihli Resmî Gazete

Diğer taraftan 24 Ocak kararlarıyla ithalattan alınan damga resmi % 25'den % 1'e düşürülmüş ve ithalatın finansmanına kolaylık sağlanmıştır.

29 Aralık 1983'de yayınlanan ithalat rejimi ve ek ithalat yönetmeliği ile kotalar tamamen terk edilmiş ve yeni ithalat sistemi geliştirilmiştir. Bu yeni sistemde ithalat malları dört gruba ayrılmaktadır:

- İthalı yasak mallar,
- İthalı müsaadeye tabi mallar,
- İthalı serbest mallar ve
- Fon ödenmek suretiyle ithali serbest mallar.

Bu sistem ile 1958'den beri uygulanan ithal kısıtlamaları belirli çerçevede serbest bırakılmış ve ithalattan alınan fonlar "konut fonu" ve ihracatın geliştirilmesine tahsis edilmiştir.

1984 ithalat rejimine kadar çıkarılan kararlar ve yapılan uygulamalar daha çok formaliteleri azaltmak, damga resmî ve teminat oranları gibi ithalat maliyetlerini düşürücü ödemeleri azaltmak ve özellikle ithalat listeleri arasında daha liberal eğilimli listelere ağırlık verilmesi olmuştur. (111)

1984 ithalat rejiminin getirdiği listelemelerin en önemli özelliği, ithali yasak ve izne bağlı mallar ilan edilmekte ve diğer geri kalan bütün malların ithalatının serbest bırakılmasıdır. Halbuki önceki uygulamada ithali serbest mallar listesi ilan edilir ve bunların dışında kalan mallar ithali yasak

(111) Berksoy, Taner, "1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler", *Bırakınız Yapınlar, Bırakınız Geçsinler -Türkiye Ekonomisi 1980-1985-*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.140

mallar grubuna girerdi. Yeni rejimle ithali yasak olan malların sayısı 1800'den 459'a düşürülmüştür. (112) Sözkonusu yeni listelemede ara malları ve yatırım malları ithali izine tabi mallar listesinde yer alırken, ithali fon ödenmek suretiyle serbest bırakılan mallar ise, genellikle tüketim mallarından meydana gelmektedir.

Uygulamaya konan diğer bir önemli yenilik ise, "dış ticareti devletleştirilmiş bulunan ülkelerden yapılacak ithalat" ile ilgilidir: Bu ülkelerden yapılacak ithalat; (1) kendi ihtiyacı için ithalat yapması gereken kamu kuruluşlarına ve (2) son takvim yılında 50 milyon dolardan fazla ihracat yapmış olan "ihracatçı sermaye şirketleri"ne tanınmaktadır. (113)

Ayrıca 5000 dolara kadar olan ithalat bedellerinin akreditif açılmaksızın havale suretiyle ödenmesi mümkün kılınmış, kabul kredili ithalat bazı mallardan bütün malların ithalatında serbest bırakılmıştır.

İthalatın kolaylaştırılmasına yönelik olarak, önceden ithalatçılardan alınan taahhütname, komisyoncu beyannamesi, fiyat tescil belgesi ve kabul kredisinde fiyat uygunluk belgesi kaldırılmıştır.

2.8.1984'den itibaren sebze ve yenilen nebatların ithalı serbestleştirilmiştir.

2.8.1984'den itibaren sanayi odalarına sanayicilerin yedek parça ve numune ihtiyaçları için 10 000 dolara kadar ithalat belgesi düzenleme yetkisi verilmiştir.

(112) Berksoy, a.g.e. s.140

(113) Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1984, s.33

14 Eylül ve 7 Ekim 1984 tarihli resmi gazetelerde ayak-
kabı, et, ananas ve beyaz peynirin de ithalatına imkân tanınmış-
tır.

Ocak 1986'dan geçerli olmak üzere şeker ithalatı, Türkiye
Şeker Fabrikaları A.Ş. görevlendirilerek serbest bırakılmıştır.

Yukarda sıralanan ithalat mevzuatında meydana gelen değiş-
meler liberalleşme yönünde olduğu izlenmektedir. Uygulamaların
adım adım ve ihracatın olumlu gelişmesi seyrine paralel olarak
ele alınması, politikaların dinamik özelliğini gösterirken, aynı
zamanda dış ticaret formalitelerinin azaltılması yolunda tedbir-
ler alındığı görülmektedir.

Diğer taraftan ithalatın libere edilmesi, özellikle tüke-
tim mallarında iç piyasada gereksiz fiyat artışlarının önlenme-
sine yönelik olarak rekabeti geliştirmek ve yurtiçi üreticisini
eğitici yönde olabileceği düşünülmüştür.

Ayrıca döviz kurlarının iç ve dış enflasyon oranlarını
yansıtacak şekilde önce günlük ve Merkez Bankası ayarlanması ve
sonra serbest bırakılması, bir taraftan ithalatın pahalılaşması
ve diğer taraftan ihracatın teşvik edilmesi ve böylece dış tica-
ret dengesinde müsbet gelişmeleri etkilemesi beklenebilir.

Dolayısıyla ithalatın gümrük ve diğer fon giderleriyle
yüksek maliyetine rağmen serbest bırakılması kısmi konvertibi-
lite uygulaması yolunda bir adım olarak değerlendirilebilmekte-
dir. Nitekim uzun yıllar dış rekabete kapalı ve nisben pahalı
bir üretim yapısına sahip Türk ekonomisinin hiç gümrüksüz ve ser-

best dış ticarete açık tutulması mevcut üretim tesislerinin önemli zararlar göreceği bilinen bir gerçektir. (114)

4. İhracatın Teşvik Edilmesi

Türk ekonomisinde dış ödemeler dengesizliğinin uzun yıllardan beri süregeldiği ve ağırlıkla yapısal nedenlere dayandığı önceki kısımlarda açıklanarak tesbit edilmişti. Söz konusu yapısal nedenlerin başında üretim yapısının yalnız içe dönük ve ihracatı caydırıcı yönde oluşu gelmektedir. Dolayısıyla dış dengenin yeniden kurulmasında uzun vadeli en önemli tedbir ihracatın artırılması ve sanayi mallarının ihracat içindeki payının yükseltilmesi gelmektedir. Ancak Türk ekonomisinin uzun yıllar dışa kapalı bir yapıya sahip olması ihracatın başlatılmasında önemli sorunlar yaratmaktadır. Özellikle yurtiçi yüksek enflasyon oranına rağmen TL.'nin dış değerinin uzun zaman sabit tutulması aşırı değerlenmiş döviz kurlarının meydana gelmesini yaratmış, bu ise ihracatın caydırılmasında önemli bir etken olmuştur.

İşte bu şartlarda 24 Ocak istikrar tedbirleri başlangıcında ihracatın artırılmasına yönelik önce TL. devalüa edildi ve bunu takiben esnek döviz kuru politikası uygulaması başlatılmıştır. Bu uygulama ile birlikte Türk ihraç mallarının uluslararası piyasalara girebilmesi için ihracat lehine "efektif döviz kuru" uygulamasının faydalı olacağı düşünülmekteydi. (115)

(114) Bu kısımda daha ziyade alınan ekonomik tedbirlerin kronolojik olarak sıralanmasıyla yetinilmekte, tahlil ve tenkitler ise gelecek kısımlarda dönemler kıyaslaması yapılarak verilecektir.

(115) Efektif döviz kuru gerek ithalat ve gerekse ihracat fiyatları için kullanılmaktadır: "İhracat ve ithalat fiyatlarının dolaylı veya dolaysız şekilde etkileyen tüm politika ve uygulamalar, efektif döviz kurlarında da farklılığa yol açabilecektir." Seyidoğlu, Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, s.123

Çünkü Türk ekonomisinin teknolojik geriliği, alt-yapı yetersizliği, dış ticaret tecrübesizliği ve benzeri diğer sebeplerden ötürü ihracat yapabilmesi, gelişmiş ülkelerle rekabet edebilmesi özellikle dış satımına yeni başlanacak mal çeşitlerinde çok güçtü. Böyle olunca üreticiye teşvik kredisi, vergi iadesi, fon iadesi ismi altında çeşitli ek ihracat gelirleri imkânları tanıyarak ihracata başlanması ve belli bir zaman içinde ihtisaslaşana kadar desteklenmesi gerekmektedir. Bunun etkisiyle üretici, üretimini daha kârlı olması sebebiyle dış pazarlara yöneltebileceğinden başka üretim potansiyelini de artırmaya gidebilecektir. Bu şekilde bir malın resmi veya piyasa döviz kuru üzerinde (örneğin 1 dolar 500.- TL. iken % 15 ihracat vergi iadesi ile 1 doların 575.- TL.'ye yükselmesi) daha fazla bir gelirle ihraç edilebilme imkânlarının sağlanması "ihracat için farklılaştırılmış efektif döviz kuru" uygulaması denilmektedir.⁽¹¹⁶⁾ Yukarıda açıklanan gerekçelere dayanarak ihracatı teşvik için bir dizi karar alınmıştır (Ek:3). Alınan bu kararlar ve politikaların kronolojik değerlendirilmesinden şöyle bir sonuç çıkarılabilmektedir.

Türk ekonomisinde ihracatı geliştirmek için 24 Ocak kararlarıyla uygulayaya konan efektif döviz kuru uygulamaları dinamik bir öze sahiptir; nitekim zamanla düşük faizli ihracat kredileri kaldırılmış, tekstil ürünlerine başlangıçta verilen vergi iadesi adım adım kaldırılmış ve buna rağmen Türk tekstil ürünleri uluslararası piyasaları zorlayabilmektedir.*Yine demirçelik mamülleri ihracatında olduğu gibi, vergi iadeleri azaltı-

(116) Kazgan, "Yeni Döviz Kuru Politikası"; *Para ve Kredi Dergisi*, a.g.e. s.10-11

* 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleriyle ihracatın teşvikine yönelik alınan karar ve uygulanan politikaların özeti Ek:3'de özet olarak verilmiştir.

labilmiştir. Dolayısıyla ihracatında ihtisaslaşma sağlanabilen mallarda teşvik primleri kaldırılabilir.

Ayrıca basitleştirilen ihracat formaliteleri de ihracatın gelişmesinde bir etken olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan 1980'e kadar ihmal edilen Orta-Doğu, Kuzey Afrika ve Uzak-Doğu piyasalarına yapılan ihracattaki başarılar Türk dış ticareti için önemli ve olumlu bir yapısal gelişmedir;⁽¹¹⁷⁾ zira gerek ithalatta ve gerekse ihracatta belli ve sınırlı pazarlara bağımlı olmak uzun dönemde riskli olabilmektedir.

Yine 1985 başlangıcından itibaren uygulamaya konan TL. karşılığı ihracat, henüz sonuçları alınmamış olmasıyla birlikte, kısmi konvertibilite unsuru olarak ve Türk ekonomisine sağlayacak güven açısından olumlu değerlendirilebilecek bir adımdır.

B. 1975-1979 Dönemi ile 1980-1984 Döneminin Genel Ekonomik Göstergeler Açısından Karşılaştırılması

Bu çalışmanın önceki kısımlarında ortaya konulduğu gibi, dünya ekonomisindeki gelişmeler milli ekonomiler üzerinde olumlu veya olumsuz önemli etkiler yaratabilmektedir. Nitekim dünya konjüktürünün yüksek olduğu bir dönemde ihracatı artırarak milli ekonomiye büyüme dürtüsü sağlaması konjüktürün düşük olduğu bir döneme göre daha kolay olabilmektedir. Yine dünya fiyat artışları, özellikle Türkiye gibi petROLSÜZ yeni sanayileşmekte olan ve üretimi petrol ve yatırım mallarına bağımlı olan ülkeler için, petrol ve sanayi malları fiyat artışları kalkınmanın finansmanı

(117) Merkez Bankası Yıllık Raporları, 1983, 1984.

~~açısından büyük önem arz etmektedir (bkz. Bu çalışma, 3. Bölüm, II.A.4.)~~.

1975-1979 döneminde dünya ticaret hacmi yıllık % 4.5, 1980-1983 döneminde ise % 0.25 oranında büyüme göstermiştir.⁽¹¹⁸⁾ Diğer taraftan petrol fiyatlarında 1982'den ve sanayi malları fiyatlarında ise 1981'den itibaren düşüşler gözlenmektedir.⁽¹¹⁹⁾

Dolayısıyla 1980-1984 dönemi 1974-1979 dönemine göre dünya konjüktürü açısından olumsuz, dünya fiyat artışları açısından ise olumlu bir gelişme göstermektedir.

1980 sonrası dönemin önceki döneme karşı diğer bir avantajı ise, ekonomi politikalarının uygulanmasındaki siyasi ortamdır; zira 12 Eylül 1980'de meydana gelen olağanüstü durum ile sendikal hakların kısmen askıya alınması, başlangıçta muhalefetin olmaması ve 6 Kasım 1983 seçimleriyle güçsüz bir muhalefetin varlığı hükümete ekonomi politikalarını uygulamada geniş serbestlik sağlamıştır.

Yukarıdaki farklı şartların, iki dönemin karşılaştırmasında gözönünde bulundurulması gereklidir.

Diğer taraftan 22 nolu tabloda her iki dönemin önemli ekonomik göstergeleri beşer yıllık ortalama olarak hesaplanarak mukayese edilmesinden aşağıdaki değerlendirmeler çıkarılabilmektedir:

24 Ocak 1980 istikrar kararlarıyla milli ekonominin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi, yani dışa açılması ve böylece ihracatta ihtisaslaşarak ekonomiye dinamizm kazandırılması istenmiştir.

(118) IMF, World Economic Outlook, 1983, Table:8.

(119) Bu çalışma, Tablo:9.

Bu husustaki gelişmenin değerlendirilmesinde genellikle dış ticaret hacmindeki gelişmeler ölçü olarak kullanılabilir; ancak sözkonusu olan ihracat ve ithalat toplamalarının GSYİH içindeki payın yükselmesi dışa açılmadan beklenen sonuçları tek başına vermeyebilir. Nitekim Türkiye'nin ihracatının ithalatını karşılama oranı uzun yıllardan beri % 50'yi aşmamıştır (1970-1979 ortalaması % 47 dir.).⁽¹²⁰⁾ Bu nedenle dışa açılmada ekonominin dış ticaret hacminin büyümesi istenirken, kronik dış ticaret açığı ve ayrıca dış borç servis ödemeleri dikkate alınarak ihracatın ithalattan gerekli nisbette hızlı artışı sağlanması gerekmektedir.

Bu ölçüler dikkate alındığında 1980 sonrası dönemde önceki döneme kıyasla ihracatın GSYİH içindeki payı 2.4 misline, ithalatın payı ise 1.5 misline yükselerek dış ticaret hacmi % 16.4'den % 28.9'a yükselmiştir. Bu durumda ihracatın GSYİH içindeki payının hızlı yükselmesiyle birlikte, birinci dönem dış ticaret açığının GSYİH içindeki payı % 7.6 iken (12.0-4.4), ikinci dönemde % 7.9'a (18.4-10.5) yükselerek olumsuz bir gelişme sergilemiştir (tablo:22). Bu olumsuz gelişmeyi ihracat ve ithalatın yıllık artış hızları da desteklenmektedir; zira birinci dönemde ihracatın artış hızı ithalatın artış hızının (10/7) 1.43 misli iken, ikinci dönemde bu rakam (22/18) 1.22 misline düşmüştür (tablo:22).

Öte yandan 1980 sonrası ekonomik göstergelerdeki en önemli ve olumsuz gelişmelerden birisi de, dış ticaret hadlerinin kötüleşmesinden doğan reel kayıptır. Bu gelişme ekonominin fakir-

(120) 1923-1983 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye, Tablo:27.

Tablo:22
Türk Ekonomisi
1975-1979 ve 1980-1984 Dönemleri
Temel Göstergeleri (%)

		1975-1979	1980-1984
1	GSMH artış hızı (sab.F.F.)	4.6	3.3
2	Enflasyon oranı	33	50
3	Yıllık ihracat artışı	10.0	22.0
4	Mamul mal ihracı/toplam ihracat	32.3	56.2
5	Yıllık ithalat artışı	7.0	18.0
6	Yatırım malı ithalatı/toplam ithalat	38.0	24.2
7	Tüketim malı ithalatı/toplam ithalat	3.0	2.6
8	Ham madde ithalatı/toplam ithalat	59.0	73.2
9	İhracat/GSYİH (Cari Tl. fiyat)	4.4	10.5
10	İthalat/GSYİH (Cari Tl. fiyat)	12.0	18.4
11	Dış borçlar faiz + taksiti/mal ihracı	27.7	39.1
12	Net uluslararası rezervler/aylık ithalat	2.1	2.7
13	Net uluslararası rezervler/dış ticaret açığı	28.2	38.4
14	DTH kötüleşmesinden doğan kayıp (\$)	(1974-1979) 305 milyon	(1980-1983) 1.844 milyon
15	Sanayi üretimi/GSYİH (sab.F.)	(1973) (1974) 23.2	(1980) (1983) 22.5
16	Sanayi üretimi artışı (sab.F.Y.)	(1973) (1979) 3.6	(1980) (1983) 3.5
17	İhracat/İthalat	38.6	56.6

Kaynak : -1,14, Bu çalışma, Tablo:15

-2,DPT, V. BYKP Öncesinde Gelişmeler, Tablo: 148

-3,4,5,9,10,12,13 M.B. Yıllık Raporları, 1979, 1983, 1984

-11, Bu çalışma, Tablo:16

-6,7,8, Bu çalışma, Tablo:18

-17,18,DPT, V. BYKP Öncesinde Gelişmeler, Tablo: 14 ve 16

leşmesi pahasına bir dışa açılma politikası olarak yorumlanmaktadır. (121) Sözkonusu reel kayıp 1980-1983 döneminde yıllık olarak 1.844 milyon dolara ulaşırken, 1974-1979 döneminde aynı kayıp yalnız 305 milyon dolar olmuştur. (122) Bu gelişmede fiyatı aşırı derecede hızlı artan ve Türk sanayinin bağımlı olduğu ithal mallarında (petrol, yatırım malları...) ithal-ikâmesine gidilmemesinin önemli payının olduğu söylenebilir.

Ayrıca 1980'de mevcut krizin kaldırılması için eski borçların üzerine yenilerin eklenmesi gerekirken, burada borçlanmanın artmasıyla bu borçların servis yüklerinin de çok ağırlaştığını göstermektedir. Dış borç servis yükü birinci dönemde % 27.7 iken ikinci dönemde % 39.1'e yükselerek kötüleşmiştir (tablo:22). Bunun nedenleri tabii ki yalnız hükümetin borçlanma politikası değildir; nitekim uluslararası finans piyasalarında faiz oranlarının yükselmesinin servis yükünün ağırlaşmasında önemli bir payı vardır. (123)

Yine 1980 sonrası dönemin diğer bir olumsuz gelişmesi de, enflasyon oranının önceki döneme göre yüksek seyretmesidir. Burada 24 Ocak uygulamalarıyla günlük ve esnek döviz kuru politikalarının etkisiyle pahalılaşan yatırım malları, petrol ve diğer ham madde ithalatının fiyat artışlarında önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Bundan başka, uygulanmak istenen "sıkı para politikası"na riayet edilmemesi, para arzı ile ilgili göstergelerden ayrıca ortaya çıkması da enflasyonun nedenlerinden sayılabilmektedir. (124) Ayrıca KİT ürünlerinin fiyatlarının serbest

(121) Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.149

(122) Bu çalışma, Tablo:15 ve ilgili metin

(123) Bu çalışma, 3.Bölüm.II.A.2.

(124) Demirgil, Demir, "1984 Yılıının Sonbaharında Türkiye Ekonomisinin Durumu, Olumlu ve Olumsuz Gelişmeler", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Ekim, 1984, s.17

birakılması ve böylece verim artışıyle maliyetleri düşürmek yerine, ilgili kuruluşların sürekli fiyatları artırmaları da enflasyonun yükselmesinde önemli bir etken olmuştur.

Bütün bu olumsuz gelişmelere ek olarak, sanayileşme hızının gerilediği de diğer bir gerçektir. 1973-1979 döneminde sanayi üretiminin GSYİH içindeki payı % 23.2 iken 1980-1983 döneminde % 22.5'e gerilemiştir (tablo:22). Bu gelişmeyi aynı dönemde yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payının azalması da kanıtlar niteliktedir.

Olumlu gelişmeler açısından 1980-1984 dönemi ele alındığında, bunların en önemlisi ihracatın gerek mal bazında ve gerekse ülkeler bazında yapısal değişmesidir. Toplam ihracat içindeki imalat sanayinin payı 1975-1979 döneminde % 32.3 iken 1980-1984 döneminde % 56.2'ye yükselmiştir. Ancak mamul mal payının ihracat içindeki payının artışında tarım ürünleri ihracatının mutlak olarak azalmasının etkisi olduğu da dikkat çekmektedir: 1981-1984 yıllarında tarım ürünleri ihracatı sırasıyla 2.220, 2.141, 1.881 ve 1.740 milyon dolar olmuştur. (125) Bununla beraber toplam ihracatın ve mamul mal ihracatının hızlı denilebilecek bir şekilde artış göstermesi, Türk üreticisinin ve tüccarının uluslararası piyasalara açılmalarında ve tecrübe kazanmalarında faydalı olduğu ve bunun da geleceğe yönelik Türk sanayi üzerinde dinamik etkileri olabileceği söylenebilir.

Ülkeler bazında ihracattaki yapısal gelişme ise, Orta-Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yapılan ihracatın 1979'da toplam

(125) Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1984, Tablo:19

ihracatın % 18'i iken 1980-1984 döneminde ise ortalama % 39.3'e yükselmesidir; buna karşılık AET ülkelerine yapılan ihracat ise sırasıyla % 48 iken % 35.6'ya gerilemiştir. ⁽¹²⁶⁾ Bu gelişme ihracatın çeşitli ülkelere dağıtılarak bir ülkeler grubuna bağımlılığı azaltacağı için olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan uluslararası rezervlerle ilgili göstergeler, dış borçlanma ve dış açık devam ettiği sürece yapay tedbirlerle (dış borçlanma) değiştirilebileceği için, bir ölçü olarak kullanılması sakıncalıdır; ancak bu görüş rezervlerin gerekli olmadığı anlamına gelmemelidir. Çünkü kısa vadeli konjüktürel ve mevsimlik dış ticaret dalgalanmalarının muhtemel olumsuz etkilerini ve döviz piyasasında meydana gelebilecek spekülatif hareketleri engellemek açısından Merkez Bankası için döviz rezervleri gereklidir.

C. 24 Ocak 1980 Sonrası Gelişmelerin Konvertibiliteye Geçiş Şartları Açısından Değerlendirilmesi

1. Türkiye Ekonomisinin Dışa Bağımlılığı

Bu çalışmanın birinci bölümünde "Konvertibiliteye Geçiş Şartları" kısmında ortaya konduğu gibi, bir ülke ekonomisinin kalkınmışlığı o ekonominin sanayileşmesiyle özdeş mütalâa edilmektedir. Sanayileşmiş olmak ise, ülke ekonomisi sanayi üretiminin GSYİH içindeki payının yüksek olmasıyla ve aynı zamanda sanayi mallarının, özellikle imalat sanayinin ihracat içindeki payının yüksek olmasıyla belirlenebilmektedir; ancak imalat sa-

(126) Merkez Bankası Yıllık Raporları, 1983 ve 1984

sanayi içinde ara ve yatırım mallarının yer alması da sanayileşmenin ek şartı olmaktadır. Aksi halde imalât sanayi malları yalnız tüketim ve dayanıklı tüketim mallarından oluşacak ve bunların üretimi için ise ara ve yatırım malları ithalatı bağımlılığı meydana gelmiş olacaktır.

Zira Batılı Sanayileşmiş Ülkeler sanayileşme sorunlarını 19.yy.'da ve 20.yy.'in başında çözmüşler, II.Dünya Savaşı akabinde 1950'ye kadar savaş yıkıntılarının onarılmasında önemli aşamalar katetmişlerdir. ABD'nin öncülüğünde 1944'de kurulan Bretton Woods Para Sistemi ve onun yürütücülüğünü üstlenen IMF nin de desteğiyle 1950'de konvertibiliteye geçiş için ATB'yi kurmuşlar ve 8 yıllık bir hazırlık safhasından sonra paralarını grup halinde konvertibl ilan etmişlerdir. Yani bu ülkeler sanayileşmelerini konvertibilite uygulayarak gerçekleştirmemişlerdir. Daha ziyade kurulmuş sanayilerini dış rekabete açarak daha optimal bir kaynak dağılımı, yani daha düşük maliyetli üretimi gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir.

Ayrıca bu ülkelerin hepsi 19.yy.'da ve 20.yy.'in başında sanayileşmelerini gerçekleştirirken ithal-ikâmesi stratejisini ancak gelecekte ihracata açılmak üzere, uygulamışlardır. (127) Bu ülkelerden hemen hemen hiç biri dayanıklı tüketim mallarına ve tarım ürünlerine dayalı ihracat politikası ile dış ticarete ihtisaslamayı uygulamamışlardır.

Halbuki Türkiye'nin dış ticaretinde ithalatın % 95'i yatırım mallarından (% 25) ve ham maddeden (% 70) oluşurken, buna

(127) Bkz. Bu çalışma, 2.Bölüm, I.B.

karşılık ihracatı ise % 25 tarım ürünlerinden ve % 65'i ise tarıma dayalı ve diğer mamul tüketim mallarından meydana gelmektedir. İşte bu durum Türk ekonomisinin dışa bağımlılığının bir göstergesi sayılabilmektedir.

Türk ekonomisi dış ödemelerinde 8-10'ar yıl arayla meydana gelen krizlerin baş nedeni yukardaki gibi bir sanayi yapısına sahip olmasıdır. Çünkü bu çarpık sanayi yapısının düzelmesiyle ancak dış ödemeler dengeye gelebilecek ve böylece yapılacak ithalatı ülke ekonomisi kendi katma değeri ile sağlayacağı ihracat döviz gelirleriyle istikrarlı bir şekilde karşılayabilme imkânına sahip olabilecektir. Böyle bir gelişmeye dayanarak Türk ekonomisi aleyhine çalışmayacak bir dışa açılmaya teşebbüs edilerek, uluslararası rekabetin etkisiyle daha optimal kaynak dağılımı daha verimli ve düşük maliyetli üretim sağlanabilecektir.

Yukarıdaki çerçevede 24 Ocak 1980 sonrası gelişmeler (tablo 27) dikkate alındığında sanayi üretiminin GSYİH içindeki payının artmadığı gibi, imalat sanayinin payı üçüncü plan dönemine kıyasla % 19.1'den % 18.4'e gerilediği görülmektedir.

İthalat yapısında ise (tablo 22) 1980 öncesi beş yıllık döneme kıyasla yatırım malları aleyhine ve ham madde lehine hızlı bir değişim meydana gelmiştir. Bu gelişme ilk bakışta yatırım malları ithal-ikâmesi artışına yorumlanabilir; ancak bunun göstergesinin sanayi üretiminin GSYİH içindeki payının artışıdır. Böyle bir gelişme olmadığına göre, ithalat yapısındaki ilgili değişiklik yurtiçi atıl tesis ve atıl kapasitelerin devreye gir-

mesine yorumlanabilir. Ayrıca yatırım mallarında bir ithal-ikâmesi artışı olmadığı, 23 nolu tablodaki yurtiçi yatırım malları üretim artışı ve yatırım malları ithalatı artışı karşılaştırmasıyla da desteklenmektedir:

Önceki döneme kıyasla ithal-ikâmesi artışının yapılmış olabilmesi için, ithalat artış hızının sabit kalması veya azalması ile beraber yurtiçi üretim artış hızının yükselmesi gerekmektedir. Bu durumda üçüncü satırdaki (tablo:23) "*Tarım Alet ve Makinaları Sanayinde*" ithal-ikâmesi artışı görülebilmektedir; nitekim 1972-1977 döneminde % 7.6 olan yurtiçi yatırım malları üretimi artış hızı 1978-1983 döneminde % 14.8'e yükselirken, ithalat artış hızı % 27.9'dan %-17'e düşmüştür. (128) Diğer mal gruplarında ise, ya ithalat hızı durmamış ya da gerilememiş veya bunlar olmuş olsa dahi yurtiçi üretim artış hızı aynı mal grubunda yükselme göstermemiştir.

Ayrıca, Türkiye sanayi yapısında dışa bağımlılık açısından 1980-1984 döneminde de bir değişiklik olmadığı ve bu durumun dış ticaret dengesinde devam eden açık ve artan dış borçlanmayla da kanıtlanmaktadır (tablo:22). Zira dış borçlar beş yıllık uygulama sonunda geri ödenmeye başlanamadığından başka artmakta ve GSMH içindeki payı devamlı yükselmektedir (1977-1979 ortalaması % 25.4 iken 1980-1984 ortalaması % 32.9'a yükselmiştir; tablo:16).

Böylece Türk ekonomisi henüz ara ve yatırım mallarında sanayileşmeyi gerçekleştiremediği için dış ödemeler açığı ve

(128) 1983 yılı fiyatlarıyla "*Tarım Alet ve Makinaları Sanayi*" üretiminin toplam yatırım malları üretimi içindeki payı % 8.4 gibi nisben düşük bir seviyededir.

Tablo:23

Yatırım Malları Üretimi ve İthalatı Artış Hızları
(1972-1977, 1978-1983, 1983 Fiyatlarıyla, Yıllık Ortalama Yüzde)

	1972-1977		1978-1983	
	Üretim	İthalat	Üretim	İthalat
1 Madeni Eşya Sanayii	11.0	17.2	5.9	1.5
2 Elektriksiz Makinalar Sanayii	19.1	6.7	8.1	8.8
3 Tarım Alet ve Makinalar Sanayii	7.6	27.9	14.8	-17.4
4 Mesleki Bilim, Ölçü, Kontrol ve Optik Donatım Sanayii	19.3	4.4	4.5	17.0
5 Elektrikli Makinalar Sanayii	13.7	3.2	5.3	4.4
6 Elektronik Snayii	18.6	8.7	6.9	10.7
7 Karayolları Taşımacılık Sanayii	14.9	20.2	4.0	- 3.5
8 Demiryolları Taşımacılık Sanayii	9.3	¹⁹⁷⁵ (1977) 54.7	0.3	1.7
9 Gemi İnşaat Sanayii	¹⁹⁷⁵ (1977) 3.6	¹⁹⁷⁵ (1977) 17.1	3.2	17.5
10 Uçak Sanayii	¹⁹⁷⁵ (1977) 6.1	¹⁹⁷⁵ (1977) 5.3	2.6	-26.4

Kaynak : DPT, V.BYKP Öncesinde Gelişmeler. Muhtelif Tablolar.

dış borç sorunlarıyla karşı karşıyadır. Bu şartlarda Türk ekonomisi için tüketim malları ihracatında ihtisaslaşarak ihracatı artırmak, rekabet gücü zayıf olan iç üretimi ithalat liberasyonu ile rekabete açarak ve kambiyo işlemlerini serbestleştirerek kısmî konvertibilite uygulaması tehlikeli olabilecektir; çünkü ağır sanayi mallarıyla desteklenmeyen tüketim malları ihracatı ithalata bağımlı kalacak, ithalatın libere edilmesiyle rekabet gücü zayıf olan yurtiçi üretim tesisleri tasfiye tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Şili ve Arjantin deneyimi bunun açık bir örneğini teşkil etmektedir. (129)

(129) Bkz. Bu çalışma ilgili bölüm ve Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, a.g.e. s.154

2. Türkiye Ekonomisi CIB Gelişme Seyri

Bir ekonomide sanayileşme yapısındaki olumlu gelişmelerden kaynaklanmayan ihracat artışı; genellikle yurtiçi talebin kısılmasından, ihracat mallarının fiyatlarının teşvik tedbirleriyle düşük tutulmasından, ihracat mallarında rekabetçi bir piyasanın bulunmamasından veya dünya konjonktürünün yüksek olması gibi nedenlerden meydana gelebileceği söylenebilir. Böyle bir ihracat yapısı ise uzun dönemde de olsa ilgili özel şartların kalkmasıyla ekonomide sıkıntılar yaratabilecektir.

Ayrıca bir ekonomide dış ticaretin sürekli açık vermesiyle birlikte, dış ödemelerde denkleşme buna rağmen dış borçlanmaya gitmeksizin sağlanabilir; çünkü bazı ülkelerin ihracat-dışı önemli döviz geliri elde edebilmeleri nedeniyle dış ödemelerde dengeyi rahatça sağlayabilmektedirler. Örneğin, Mısır ve Panama için Kanallar, Türkiye için işçi dövizleri, İspanya ve Yunanistan için turizm gelirleri gibi... Ancak bu tür özel döviz imkânları ilgili ülkenin sanayileşmesini geciktirecek bir etki yaratabileceği gibi, tersi bir etki, yani sanayileşmenin başlangıcında gerekli yatırım malı finansmanı kolaylığı da sağlayabilir. Diğer bir ifade ile ihracat-dışı önemli döviz geliri olan bir ülke bu gelirleri ne şekilde değerlendireceği o ülkenin ekonomik hedeflerine ve uyguladığı ekonomik politikalara bağlıdır: İhracat-dışı önemli döviz gelirleri dış ödemeler dengesizliğinin telafisinde kullanılabileceği gibi, kalkınma yatırımları finansmanında da kullanılabilir. Tabii ki burada ihracat-dışı özel döviz

geliri olan herhangi bir ülkenin sanayileşmeden, dolayısıyla mamul mal ihracatından vaz geçeceği gibi bir düşünce ileri sürülmemektedir.

Böylece Türk ekonomisi CİB dengesinin tahlil ve değerlendirilmesinde döviz gelirleri (döviz arzı) yönünden birinci derecede ihracat ve ikinci derecede işçi dövizlerinin artışı ve paralel olarak ihracatın sanayi malları lehine yapısal değişimi sözkonusu olmaktadır.

Diğer taraftan döviz giderleri (döviz talebi) yönünden ise, ithalatın yapısal olarak değişimi ve azaltılması düşünülebilir. Türk ekonomisinde ithalatın % 70'ini ham maddeler ve % 25'ini ise yatırım malları oluşturmaktadır (Ek:2). Sözkonusu her iki mal grubunun azaltılması halinde yurtiçi üretimini, dolayısıyla ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyeceğinden ithal-ikâmesine gidilerek ekonomiye çok yönlü (istihdam ve üretim artışı, döviz tasarrufu ve dışa bağımlılığın azalması) faydalar sağlanabilir. Ayrıca burada her iki mal grubunda da yaşanan fiyat artışları kötü tecrübesi, dış ödemeler dengesini sürpriz bir şekilde olumsuz etkileyebildiği de diğer bir önemli husus olmaktadır. Böylece bir önceki kısımda da tesbit edildiği gibi, Türk ekonomisinde ithal-ikâmesi artışı yönünde önemli bir gelişme olmadığı ve dışa bağımlılığın değişmediğini ithalat yapısında da devam ettiği görülmektedir (Ek:2 ve tablo:23).

1980-1984 döneminde dış ticaret ve CİB açıklarının mutlak dolar olarak yıl ortalamasında önceki döneme kıyasla artmış olmasına rağmen, ihracatın ithalatı karşılama oranı % 38.6'dan

Tablo:24
Dış Ticaret Göstergeleri
(1975-1979, 1980-1984 %)

	1975-1979	1980-1984
CIB Dengesi yıllık ortalama (milyon \$)	-2.283	-2.563
CIB açığı/mal ihracı+ işçi dövizleri (%)	73	35
DTH kötüleşmesinden doğan yıllık *kayıp/ihracat (ortalama %)	(1974 1979) 16.3	(1980 1983) 34.0
Libere malı ithalatı/toplam ithalat	(1979)67	(1984)91
Tüketim malı ithalatı/toplam ithalat	(1979)1.90	(1984)4.4
Mamul mal ihracatı/toplam ihracat	(1979)34.7	(1984)72.1

Kaynak : Merkez Bankası Yıllık Raporları 1980, 1983, 1984.

* Bu çalışma Tablo 35 ve ilgili metin.

% 56.6'ya (tablo:22) ve CIB açığının ihracat ve işçi dövizleri gelirlerine oranı % 100 azalarak olumlu gelişme sergilemişlerdir (tablo:24); ancak bir taraftan DTH'nin bozulmasından doğan reel kaybın ihracat gelirlerinin üçtebirine (tablo:24) ulaşması ve diğer taraftan dış borçlanmanın hızlı artışı ile ve yapısının kötüleşmesiyle dış borç servisi yükü % 41 artış göstererek ihracat gelirlerinin % 39'una ulaşmıştır (tablo:22).

Öte yandan 24 Ocak 1980 tedbirleriyle yalnız dokumacılık sanayi mallarına verilen teşviklerin (vergi iadesi) kaldırılması 6 yıllık bir uygulama sonucu ancak bu ihracat mallarında başarılı yani uluslararası rekabet gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim dokumacılık sanayi mallarının ihracat içindeki payı (tablo:25) sürekli artış göstererek 1984'de ihracatın % 26.3'ünü karşılayacak seviyeye ulaşmıştır. Petrol türevleri sıfırdan % 5.7'lik bir ihracat seviyesine ve demir ve demir dışı

Tablo:25
İhracatın Yapısal Gelişmesi
(1979-1984 %)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984
1.Tarım	59.5	57.5	47.2	37.3	32.8	24.5
2.Madencilik ve Taşocakçılığı	5.8	6.6	4.1	3.1	3.3	3.4
3.İmalat Sanayi	34.7	35.9	48.7	59.6	63.9	72.1
- Tarıma Dayalı	6.7	7.2	8.8	9.9	11.7	11.3
- Petrol Türevleri	-	1.0	2.3	6.0	4.0	5.7
- Dokumacılık	16.7	14.6	17.1	18.2	22.7	26.3
- Deri Kösele	1.0	1.7	1.7	1.9	3.5	5.6
- Demir, Demir Dışı Metaller	2.0	1.9	2.8	7.1	8.5	9.3
- Diğer	8.3	9.5	16.0	16.5	13.5	13.9
1,2,3 Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : Merkez Bankası Yıllık Raporları 1983-1984.

metaller sanayinin ihracat içindeki payı ise % 2'den % 9.2'ye yükselmişlerdir (tablo:25). Ancak bu sanayi mallarının yurtiçi katma değerleri düşüktür; zira bilinen ham petrol ithalatından başka, demir-çelik ve demir dışı metaller sanayi mamulleri ithalata 1979'da 402 milyon dolardan 1984'de 1.082 milyon dolara yükselerek mutlak ve nisbi artış göstermiştir. (130)

Diğer taraftan "diğer" sanayi mallarının payının yaklaşık % 70'in üzerinde artış göstererek toplam ihracat içindeki payı % 13.9'ayükselmiştir (tablo:25). Ayrıca tarım ürünleri ihracatı payının azalması ve buna karşılık tarıma dayalı sanayi mamul mal payının,ham maddeden-mamul mal ihracatı artışına yönelik eğilim göstermesi olumlu bir gelişmedir (tablo:25).

(130) Merkez Bankası Yıllık Raporu, 1983 ve 1984

Ancak bu gelişmelerin aynı hızlarla devam edebileceğinin zor olacağı gözükmektedir; çünkü 1980-1984 döneminde önceki dönemlere kıyasla Türk ekonomisinde GSYİH bileşiminde sanayi sektörü lehine bir gelişme olmadığı görülmektedir.*

Sonuç olarak 24 Ocak kararlarının ihracat ve ithalat üzerindeki etkileri şöyle özetlenebilir:

Ihracat :

- ihracatın teşviki belli sektörlerde (dokumacılık, deri kösele, demir çelik) başarı sağlamıştır; Türk tekstil sanayi uluslararası rekabet edebilecek bir sanayi dalı olarak kristalize olmuştur.
- Mamul malın ihracat içindeki payı iki misline çıkmıştır.
- ihracatın ithalatı karşılama oranı artmıştır.
- CİB açığı nisben daralmış, ancak mutlak olarak büyümüştür.

İthalat :

- İthalatta yatırım malları aleyhine ham madde lehine oransal değişme yatırım mallarında ithal-ikâmesi artışı olmamasına rağmen meydana gelmiştir.
- 1980-1983'de ithalat ortalaması % 2.2 olan tüketim mallarının payı 1984'de % 4.4'e, 1985'de ise % 6-8 arası olacağı tahmin edilmektedir. Yani ithalatın libere edilmesi tüketim malı ithalatını iki yıldır hızlı artışına neden olmuştur.

* DPT, V.BYKP Öncesinde Gelişmeler Tablo:14 ve 16

~~Dolayısıyla ithalatın liberasyonu dış ödemeler üzerinde~~

baskı yaratmıştır. İthalat artış hızı 2.57 misline, ihracat artış hızı ise 2.2 misline çıkmıştır, dönemler kıyaslamasında (tablo:22). Zira 1979'da toplam ithalatın % 67'si liberasyon listesinden yapılırken, bu oran 1984'de % 91'e yükselmiştir (tablo:24). Buna paralel olarak dış borçlanma sürekli artış içindedir. DTH'nin aleyhte gelişmesinin doğurduğu reel kayıplar büyük tutarlara ulaşmıştır. Sanayi yapısında değişiklik olmaması ve ithal-ikâmesinin artırılmaması nedeniyle "ithalat için yapılan ihracat"ın arkası belli bir zaman sonra kesilebilme ihtimali kuvvetlidir. Teşviklerle sürdürülen ihracatın artışına güvenerek ithalatın liberasyonu tehlikeli olabilmektedir; nitekim dış borç servislerinin ödenmesine tesadüf eden zamanlarda paralel döviz piyasasında canlanmalar olmaktadır. (131) Ayrıca 1986 Ocak ve Şubat aylarında başgösteren döviz sıkıntısı Merkez Bankası'nın önce kısıntı tedbirleri almaya zorlamıştır: (132) 15 Mart 1986'da yayınlanan Merkez Bankası genelgesiyle ilgili kısıntı tedbirlerinden iki gün sonra vazgeçilmiş ve bankaların döviz ve efektif kurlarının tesbiti serbestliği kaldırılarak Merkez Bankasının günlük ilân edeceği esas kurun % 1 altında veya üstünde alış kurlarını tesbit edebilecekleri kararlaştırılmıştır; döviz alış ve satış farkı ise % 2'yi aşmayacaktır. (133)

(131) Bu gelişme serbest döviz kuru sistemi uygulamasına rağmen meydana gelmiştir. Bu nedenle hangi sistemin uygulandığı anlaşılamamaktadır ve Merkez Bankası piyasaya müdahale etmemektedir; 1986 yılında 14 Mart'a kadar meydana gelen paralel piyasa gelişmelerinde görüldüğü gibi.

(132) Tercüman Gazetesi, 12 Mart 1986, "Döviz Ödemelerinde Kısıntı Getirildi", s.6

(133) T.C. Resmî Gazete, 15 Mart 1986, Merkez Bankası 1/N Sayılı Genelgesi.

Dolayısıyla, 24 Ocak 1980'i takiben uygulanan sanayileşme stratejisi, ithal-ikâmesini ihmal eden "pür ihracata dayalı" bir sanayileşme stratejisi görünümünü ortaya koymaktadır. Bu durumda ithalatın ve döviz işlemlerinin serbestleşmesi ve kısmi konvertibilite uygulanması dış ödemeler dengesini sıkıntılara sokabilmektedir.

Ayrıca Türkiye'nin yeni sanayileşmekte olan bir ülke olması ve toplam yapısının tüketim ve lüks eğilimli olduğu dikkate alınmadan ithalatın tüketim mallarında serbestleştirilmesi, bir taraftan yatırım için gerekli tasarrufların azalacağı ve diğer taraftan kıt döviz gelirlerinin israf edileceği sonucunu doğurabilecektir.

3. Türkiye Ekonomisinde Fiyat İstikrarı

Yüksek enflasyon oranı; kaynak dengesizliğini etkilemesi, ihracat mallarının fiyatlarını yükselterek dış açıkları büyütmesi ve milli paranın dış değerinin istikrarını bozarak sonuçta ekonomiye olan güvenin sarsılmasında önemli bir etki yaratabilmektedir.

Bu nedenle İngiltere'nin 1947'de tek başına ve enflasyon oranının yüksek olduğu bir dönemde beş haftalık ve başarısız konvertibilite deneyiminden sonra Batılı Ülkeler önemli bir tecrübe edinmişlerdir.⁽¹³⁴⁾ Bu ülkeler 1958 aralığında konvertibilite uygulamasını başlatırken, enflasyon oranı en düşük % 1.2, en yüksek 6.7 ve ortalama % 4.2 gibi çok düşük bir düzeyde idi.

Türkiye ekonomisinde 24 Ocak 1980 kararlarını takip eden beş yıllık dönemde enflasyon oranı ortalama % 50'ye yükselmiş, bu oran 1975-1979 döneminde % 33 olmuştur. Halbuki dünya sınıai malları fiyatlarında 1981'de % 5.1, 1982'de % 2 ve petrol fiyatlarında ise 1982'de % 4.6, 1983'de % 13.5 oranlarında düşüş gözlenmiştir (tablo:7). Bu şartlarla birlikte Türkiye'de enflasyon oranının yüksek olması ağırlıklı yapısal nedenlerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır: Üretim yetersizliği, pahalı üretim yapısına sahip KİT'ler ve oligopolist üretim yapısına sahip özel sektör, teknolojik gerilik gibi... Ayrıca kısa vadeli nedenler olarak; uygulanan döviz kuru politikası ve ayrıca artan ithalat liberalizasyonu, yükseltelen ve serbest bırakılan faiz oranları mevduat faizleriyle kredi faizlerinin farkları-

(134) Bkz. Bu çalışma, İkinci Bölüm, I.A. ve B.

~~nin yüksek olması (mevduat faizleri % 48-54 arasında olduğu za-~~
manlarda kredi faizleri % 75-80 olabilmektedir) ve bunun sonucu
yatırım ve finansman maliyetlerinin yükselmesi gösterilebilir.⁽¹³⁵⁾
Özellikle yüksek maliyetli finansmanı yalnız piyasada tekel ve/
veya oligopolist büyük işletmelerin değerlendirilebilmeleri, or-
ta ve küçük sınıai ve ticari işletmelerin tasfiyesini yaratabi-
leceği gibi, "yüksek enflasyon-yüksek faiz oranı-monopolist/oli-
gopolist gelişme-yüksek enflasyon" kısır döngüsünü sürdürmekte-
dir.

Enflasyonun sonucu Türk Lirası zayıf para durumuna gire-
cek, böylece talep edilmeyen bir paranın zorla konvertibilitesi
mümkün olmayacaktır. Böylece TL.'den kaçış hızlanacaktır; nite-
kim 1985 sonu ve 1986 başlarında İstanbul kuyumcularının döviz-
le satış yaptıkları müşahade edilmektedir.⁽¹³⁶⁾

Ayrıca enflasyon oranının yüksek olması, esnek kur siste-
mi uygulansa dahi, yabancı sermayenin kısa dönemli spekülâtif
girişi dışında, uzun vadeli yatırımları engellemekte olduğu Ar-
jantin deneyimi göstermiştir.

Böylece konvertibilitenin şiyasi bir kararla veya bir
zorlama ile uygulanamayacağı tekrar doğrulanmaktadır. Dolayısıy-
le sanayileşme ve ihracatta sınıai mallarında ihtisaslaşmış ol-
maktan başka, ekonominin istikrar barometresi olan enflasyon
oranının da dış ticaret ilişkilerinin yoğun olduğu diğer ülkele-
rin enflasyon oranına yakın bir seviyede olması gerekmektedir.

(135) Artun, Tuncay, "Türk Mali Sistemi", *Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler-Türkiye Ekonomisi 1980-1985*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.140-141

(136) Merkez Bankası Yardımcısı Zekeriya Yıldırım'ın vatandaşın cebinde 100 milyon dolar dolaştığını ileri sürmesi bu durumu kanıtlar yönde-
dir (Tercüman Gazetesi, 12 Mart 1986, s.6).

4. Türkiye'de Para, Sermaye ve Döviz Piyasaları

Bu çalışmanın "Birinci Bölümü II.B.4." kısmında, dışa açık büyüme isteyen bir ekonominin para, sermaye ve döviz piyasalarını geliştirmesiyle; yabancı sermayenin ülkeye girmesini teşvik yönünden, spekülatif sermaye hareketlerinin engellenmesi yönünden ve kaynakların üretim birimleri arasında daha verimli dağıtılabilmesi yönünden faydalı etkiler sağlayabileceği ortaya konmuştur. Bu gelişmenin başlangıç şartlarından en önemlileri faiz oranlarının serbest bırakılması ve döviz kurlarının enflasyon oranı ışığında gerçek değerinin tesbit edilmesinin sağlanmış olmasıdır; zira esas olarak para, sermaye ve döviz piyasaları bu iki unsur üzerinde kurularak yürütülebilmektedir.

Yukarıda sayılan faydalardan anlaşılacağı üzere, beklenen sonuçlar makro seviyede (Dış Ödemeler ve Milli Gelir) ekonomiyi etkileyebilecek göstergelerdir. Bu gelişmeler ise ulusal ve uluslararası kısa süreli sermaye hareketlerinin meydana geldiği mali piyasaların ve bu piyasalardaki kurumların yani bankacılık ve sermaye piyasası kurumlarının gelişmişliği ile ilgili bir olaydır (Bkz.B.Bölüm.II.B.4). Böylece Türkiye'de para, sermaye ve döviz piyasalarının durumu mikro seviyede ve ilgili mali kurumlarının hukuki, ekonomik ve teknik yönden gelişmişlikleri açısından ele alınarak incelenebilir. (137)

Hukuki açıdan Türk bankacılık sisteminde 1 Temmuz 1980'den itibaren faiz oranlarının serbest bırakılmasını müteakip yabancı bankaların yurtiçinde ve aynı zamanda Türk bankalarının da yurtdışında şube açmaları kolaylaştırılmıştır. Zira Türk eko-

~~nomisinde dışa açılma politikalarının uygulanmaya konulmasıyle~~
dış ticaret ve dolayısıyla dış ticaret bankacılığı önem kazanmıştır; çünkü dış ticaretin hemen hemen bütün işlemleri bankacılık hizmetleri aracılığı ile yürütülebilmektedir. Bu nedenle 1980 öncesi kurulmuş bulunan dört yabancı bankaya ek olarak 1984 sonuna kadar 13 bankanın daha katılmasıyle Türkiye'de toplam 17 yabancı banka şube açarak hizmet sunmaktadır. (138) Bunun karşılığında Türk bankalarında ise dışa açılma daha yavaş olmuş ve 1984 sonuna kadar Frankfurt, Newyork, Bahreyn, Berlin ve Londra olmak üzere beş şube açarak "aktif dışa açık bankacılık" başlatılabilmektedir. (139)

Türk bankacılığının ekonomik yönden ise; öz kaynak yetersizliği ve likidite sıkıntısı, tahsil olunamayan alacaklar, holding bankacılığı, yüksek maliyetler ve yabancı bankaların rekabeti gibi önemli sorunlarla karşı karşıya bulunduğu bilinmektedir. (140) Ancak biz burada bu sorunların ayrı ayrı ele alınmasından ziyade toplam Türk bankalarının ekonomik ve mali kârlılık rasyolarının gelişme seyrini vermekle yetineceğiz. Bunlardan ekonomik kârlılık rasyonu 1978, 1980, 1982 ve 1984 yıllarında sırasıyla % 4.4, % 7.5, % 17.7 ve % 19.9 gibi bir olumlu gelişme seyri içine görmüştür. (141) Mali kârlılık rasyoları ise aynı yıllarda sırasıyla % 16.4, % 29.9, % 34.4 ve % 14.6 gibi bir gelişme göstermiştir. 1984'deki düşüşün nedeni şöyle açıklanabilmektedir:

(138) Usta, Nedim, "Türkiye Ekonomisinin Dışa Açılmasında Bankacılık Kesiminin Sorunları", *Karadeniz Üniversitesi Semineri: Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları*, Nisan 1985, Trabzon, s.2-3

(139) Usta, a.g.e. s.2-3

(140) Usta, a.g.e. s.4

(141) Tecer, Meral, "Bankalarda Kârlılık ve Verimlilik", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Kasım 1985, s.45-50

"...bilanço kârları enflasyondan da etkilenerek hızla yükselirken, sermaye arttırımı faaliyetlerinin yoğunlaşması ve yapılan yeniden değerlendirme çalışmalarıyla, kurumlara taze fon kaynağı girmemiş olsa da öz sermayenin kâğıt üstünde kabarması sonucu, mali kârlılık oranı düşmüştür." (142)

Teknik açıdan ise, Türk bankacılığında 1980-1984 arasında bilgi sayar kullanımının yaygınlaşması bir gelişme olarak gösterilebilir. Zira bunun etkisi ve modern yönetim sistemi uygulamalarının da etkisi sonucu personel giderlerinin toplam giderler içindeki payının düşmesi gösterilebilir. Bu orantı 1978, 1980, 1982 ve 1984 yıllarında sırasıyla % 41.1, % 36.4, % 16.2 ve % 11.1 şeklinde bir gelişme göstererek çok önemli bir düşüş göstermiştir. (143)

Diğer taraftan yabancı bankaların Türkiye'de faaliyete başlaması Türk bankacılığını dış ticaret hizmetlerinde ihtisalaşmaya yöneltmiştir. Bunun etkisiyle bir taraftan yerli sermayeye dayanan özel dış ticaret bankaları kurulurken, diğer taraftan yabancı sermaye ortaklığı ile ağırlıklı kambiyo hizmetlerine yönelik yeni bankalar kurulmaktadır.

Türk mali piyasasının gelişmesinde ve dolayısıyla işletmelerin kaynak sağlayabilmelerinde sermaye piyasasının henüz gelişmemiş olması önemli bir boşluk yaratmaktadır. Bu piyasanın 1980'li yıllara kadar sağlıklı ve yeterli gelişmemiş olmasının nedenleri arasında, geniş kapsamlı yasal bir düzenlemenin ve de-

(142) Tecer, *Bankalarda Kârlılık ve Verimlilik*, a.g.e. s.49

(143) Tecer, *Bankalarda Kârlılık ve Verimlilik*, a.g.e. s.50

netlemenin yokluğu⁽¹⁴⁴⁾ ve Türkiye'deki işletmelerin aile şirketi yapısına sahip olmaları ve dışa açılmaya elverişli olmaları gösterilebilmektedir.⁽¹⁴⁵⁾

Türk sermaye piyasasındaki boşluğun doldurulabilmesi için, 1 Temmuz 1981'de ilgili kanun yürürlüğe konulmuş ve bu kanunla sermaye piyasasında iki yeni menkul kıymet aracı ihdas edilmiştir: "Kâr ve Zarar Ortaklığı Sertifikası" ve "Gelir Ortaklığı Sertifikası."⁽¹⁴⁶⁾ Bu yeni araçlarla ülke içinde kültürel değerler dikkate alınarak tasarruflar teşvik edilmek ve muhtemel atıl paranın aktif hale getirilmesi istenmektedir. Buna uygulamada örnek olarak "Köprü ve Keban" gelir ortaklığı senetleri gösterilebilir.

Ayrıca kâr ve zarar ortaklığı statüsüne dayanarak fon toplayan ve bankacılığın faizli işlemleri haricinde hemen hemen bütün hizmetlerini sunan "Albaraka Türk Özel Finans Kurumu A.Ş." ve "Faisal Finans Kurumu A.Ş."nin Türk finans piyasasında "tüccarlık" yapan mali kuruluşlar uygulaması yeniliği getirilmiştir.⁽¹⁴⁷⁾ Bu kurumlar aracılığı ile de ağırlıklı kısa süreli ticari fonların yaratılarak para piyasasına katkıları olduğu söylenebilir.⁽¹⁴⁸⁾

Öte yandan 26 Aralık 1985'de "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası"nın açılmasıyla Türk sermaye piyasasının gelişmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır.

(144) Tecer, "Sermaye Piyasasındaki Gelişmeler ve Yasal Düzenlemeler", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:17, Sayı:2, Haziran 1984, s.112

(145) Tekbaş, Şükrü, "Sermaye Piyasası", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Aralık 1983, s.44

(146) Usta, a.g.e. s.3

(147) Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, "Açık Oturum", Mayıs 1985, s.13-35

(148) Faisal Finans Kurumu A.Ş.'nin 1985 Yılı 6 aylık Faaliyet Raporu.

Döviz piyasasının geliştirilmesi doğrultusunda ise, ihra-

cat ve ithalatçıların alacak ve borçlarına göre bankalardan vadeli döviz satış ve alış işlemlerinin serbestleştirilmesi uygulamaya konulmuştur. Ancak genelde döviz piyasasının geliştirilmesi öncelikle Türk ekonomisinin dış ödemeler dengesinin istikrarına bağlı olan bir hadisedir; çünkü döviz serbestliği (kısmî konvertibilite) olmadan döviz piyasası işlemez. Döviz kullanım serbestliğinin olabilmesi bundan önceki konvertibilite şartlarının yerine getirilmiş olmasına bağlı olmaktadır. Tabii ki bu şartların sağlanması ile birlikte milli para ve sermaye piyasası ve kurumlarının da uluslararası boyutta gelişmiş olması gerekmektedir. Zira gerek teknik ve gerekse ekonomik yönden tecrübeli ve güçlü bir milli bankacılık sektörü oluşmadan uluslararası kısa süreli sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin etkileri ekonomide istikrarsızlık yaratabilecektir. (149)

5. Türkiye'de Uygulanan "Gerçekçi" Döviz Kuru Politikası

Türkiye gibi uzun yıllardan beri dış ödemeler dengesizliğine maruz kalmış bir ülkenin uygulaması gereken döviz kuru politikası, ihracata yönelik sınıfların üretimini de desteğiyle; ihracat artışını mümkün olan en yüksek seviyeye (ithalat artış hızının üstüne) çıkarmak hedefini gütmelidir (Bkz. bu çalışma, Birinci Bölüm.II.B.5.). Böyle bir politikanın uygulanmasında ise, yurtiçi ve dış ticaret ortaklarının fiyat artışları farklarının döviz kurlarına yansıtılması şeklinde ele alınmaktadır. (150) Böy-

(149) 1986 Şubat ve Mart aylarında Türk bankacılık sektöründeki döviz alım-satımlarındaki kaos buna örnek olarak gösterilebilir.

(150) Satınalma Gücü Paritesi Teorisi olarak bilinen bu görüş ülkelerarasındaki fiyat değişimleriyle döviz kuru değişimleri ilişkisini ortaya koyarken, çeşitli yönlerden tenkit edilmesiyle birlikte geçerliliğini korumaktadır (bkz. Krueger, *Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları* s.110)

~~lece döviz kurlarının reel değerlerinin muhafazası ile ihracat~~
ve ithalat arasında kaynak dengesizliklerine neden olan gelişmelerin engellenmesi amaçlanmaktadır.

Türkiye'de 24 Ocak kararlarıyla birlikte uygulamaya konulan döviz kuru politikası da yurtiçi ve yurtdışı fiyat artışları dikkate alınarak tesbit edildiği hükümet yetkilileri tarafından sık sık vurgulanmaktadır. Bununla 1980 öncesine kadar uygulanan ve ihracatı caydırıcı etkisi olan aşırı değerlenmiş döviz kuru politikasının tersine, ihracatı teşvik edici bir politika oluşturulmakta ve ihracatın lokomotifliğinde sanayileşme tercih edilmektedir.

Döviz kurlarının tesbiti 24 Ocak 1980 devalüasyonundan sonra 1 Mayıs 1981'e kadar Merkez Bankası'nca sık sık ayarlama yapılarak ve 1 Mayıs 1981-29 Haziran 1985 arası günlük tesbit ve ilan edilerek esneklik kazandırılmış bir kaygan sabit kur sistemi uygulanmıştır. 29 Haziran 1985-14 Mart 1986 arasında ise serbest kur sistemi uygulanmış ve böylece döviz kurlarının bankalarca tesbit edilmesi serbest bırakılmıştır. Bu serbest kur uygulamasında önce Merkez Bankası'nın ilan ettiği esas kurun altında veya üstünde % 6 limit içerisinde bankaların kur tesbiti şart koşmuşken, bir süre sonra bu marjlar da kaldırılarak tamamen serbest bırakılmıştır.

14 Mart 1986'dan itibaren ise Merkez Bankası'nca yayınlanan genelgeye göre, bankalar tarafından tesbit edilecek kurlar Merkez Bankası'nın ilan edeceği esas kuru artı-eksi % 1'i aşmamak ve alış ve satış kurları arasındaki fark % 2'yi aşmamak üzere

~~tesbit edilebileceği ilan edilmiştir. Bu yeni uygulama Bretton~~
Woods Para Sisteminin ilk uygulamaya koyduğu "sınırlı dalgalanan" sabit kur sistemi uygulamasını andırmaktadır.

1980-1983 döneminde nominal döviz kuru değişiklikleri, yurtiçi enflasyon oranları ile AET ülkeleri enflasyon oranları ve ABD enflasyon oranları dikkate alınarak yaptığımız hesaplamaların sonucu tablo:26'da sunulmuştur. Tablonun birinci sütununda döviz kurlarının yılbaşı-yılsonu farklarının yılbaşı değerlerine bölünerek yıllık nominal döviz kuru artışları yüzde olarak verilmiştir. Söz konusu nominal döviz kuru yıllık artışı ile Türkiye yıllık enflasyon oranları kıyaslandığında, 1980'de enflasyon oranının daha yüksek olduğu, takip eden yıllarda ise döviz kuru değişikliklerinin daha yüksek oranlarda gerçekleştiği görülmektedir. Ancak karşılaştırılan bu orantılar yurtdışı fiyat artışları dikkate alınmadan reel bir önem arz etmektedir. Bu nedenle AET ülkeleri ve ABD enflasyon oranlarını dikkate alarak, Türkiye ve bu ülkeler enflasyon oranları farkı ile nominal döviz kuru değişiklik oranlarını kıyasladığımızda aşağıdaki durum ortaya çıkmaktadır: TL.'nin değeri gerek AET ülkeleri paralarına ve gerekse dolara göre düşük-değerlenmiştir. Tablonun son iki sütununda izleneceği gibi, ilgili düşük değerlenme yüzdeleri genelde bir artış seyri göstermektedir.

Böylece uygulanan döviz kuru politikasının 24 Ocak kararları amacı olan ihracatı teşvik politikasına uygun olduğu söylenebilir; çünkü döviz kurlarının yüksek tutulması ihracatçının döviz karşılığında elde edeceği TL. tutarını artırmaktadır. Diğer

Tablo:26

Döviz Kuru Değişimleri ve Enflasyon Oranları Farkı

	NDK Yıllık Artışı (%)**	Enflasyon Oranları			Enflasyon Oranları Farkı		TL.'nin Düşük Değerlenmesi (%)	
		Türkiye	AET* Altılar	ABD	Türkiye AET	Türkiye ABD	Türkiye AET	Türkiye ABD
1980	97.9	107.2	10.9	13.5	96.3	93.7	- 1.6	- 4.2
1981	48.2	36.8	10.4	10.3	26.4	26.5	-21.8	-21.7
1982	39.8	25.2	8.9	6.2	16.3	19.0	-23.5	-20.8
1983	51.4	30.6	7.8	3.2	22.8	27.4	-28.6	-24.0

Kaynak : Merkez Bankası Üç Aylık Bültenleri, NDK

- AET, Eurostat, Basic Statistics of the Community, 1983-1984, s.86-87.

- Türkiye Enflasyon Oranı, HDTM Toptan Eşya Fiyatları.

* Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Belçika-Lüksemburg için enflasyon oranı alınırken bu ülkelerle olan ithalat ve ihracatımızdaki paylarına göre ağırlıklandırılmış ortalamalar dikkate alınarak hesap edilmiştir.

** Yılbaşı ile Yılsonu döviz kurları arasındaki fark yılbaşı değerine bölünerek hesap edilmiştir.

tarafından Türk lirasının düşük değerlenmesi normal şartlarda ithalat fiyatlarını TL. olarak artıracaktır. Bunun yine normal şartlarda etkisi ise ithalatın azalmasıdır; halbuki dört yıllık uygulama sonuçlarına bakıldığında ithalat azalmadığı gibi, artış hızı yükselmiş ve ayrıca artan ithalat maliyetlerinin yurtiçi fiyat artışlarını etkilediği söylenebilir. (151)

Dolayısıyla uygulanan döviz kuru politikası ihracatı artırırken aynı zamanda ithalati azaltmamaktadır. Bu ithalat artışında bir yandan ithalatın libere edilmesinin etkisi olduğu ve diğer yandan ise Türk ithal malları talep esnekliğinin düşük olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

(151) Kazgan, Ekonomide Dış Açık Büyüme, a.g.e. s.447-449

~~Sonuç olarak uygulanan döviz kuru politikası, ihracatı artırıcı yönde (subvansiyon veya vergi iadesi gibi) etkili olmuştur. Ancak aynı anda uygulanan ithalat liberasyonu politikası, ithal-ikâmesini ihmal eden sanayileşme politikası ve kötüleşen dış ticaret hadlerine rağmen artış hızı yükselen ithalat dikkate alındığında uygulama "gerçekci" döviz kuru politikası özelliğini zor yansıtabilmektedir.~~

6. Türkiye'de Döviz Rezervlerinin Gelişme Seyri

Bir ekonomide uygulanan döviz kuru sistemi ile ihtiyaç duyulacak uluslararası likidite yani kısaca döviz rezervleri arasında kurulan ilişkiye göre, sabit kur sisteminden esnek kur sistemine yaklaşıldıkça dış ödemelerde ve denkleştirme aracı olarak kullanılmak üzere ihtiyaç duyulacak döviz rezervleri tutarı azalmaktadır (bkz. bu çalışma, Birinci Bölüm, III.A.3.). Yani serbest döviz kuru sisteminde döviz arz ve talebine göre döviz kurlarında meydana gelecek denkleşme otomatik olmakta ve rezerv kullanım gereğini ortadan kaldırmaktadır. Halbuki sabit kur sisteminde ise, denkleşme süreci daha uzun bir zaman almakta ve bu gecikme sonucu büyüyen reel döviz kuru farklılıkları ile ihtiyaç duyulacak döviz rezervleri tutarı da artabilecektir. Dolayısıyla sabit kur sistemi uygulamasında Merkez Bankası her an kullanılmaya hazır döviz rezervi bulundurmaya zorundadır.

Ancak gerek sabit kur sisteminde, gerek İkinci Dünya Savaşı akabinde 1971'e kadar sınırlı dalgalanan sabit kur sistemi adıyla uygulanan Bretton Woods Sistemi'nde ve gerekse daha

~~sonra uygulamaya konan esnek kur sistemlerinde Merkez Bankala-~~
rına daima aktif görevler düşmüştür. Sözkonusu Merkez Bankası aktivitesi ise, ancak uluslararası döviz rezervlerinin döviz piyasalarındaki gelişmeler ışığında kullanılması ile yürütülmektedir. Bu da göstermektedir ki, mutlak anlamda esnek kur sistemi henüz uygulanmamaktadır. Bunun gerekçesi ise, ulusal ve uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri tam olarak fiyat mekanizmasına bırakılamamakta ve kısmen güdümlü bir şekilde yönetilebilmektedir.

Böylece yukardaki açıklamalar çerçevesinde Türkiye ekonomisinde döviz rezervlerinin önemi şöyle ortaya konabilir:

Türkiye'de ödemeler dengesi açıkları, ihracat ve ithalattaki mevsimlik dalgalanmalar, döviz işlemlerine tanınan serbestlikler, dış borç servis yükleri ve dış dünyadaki kısa vadeli ticari ve mali gelişmeler dikkate alınarak belli bir nisbi ölçüde döviz rezervi bulundurulması gerekir. Bu ölçünün konulmasında bir yandan döviz arz ve talebindeki farklılıklar ve diğer yandan ise döviz piyasasındaki kısa vadeli dalgalanmalar dikkate alınmakta ve bu gelişmelerin ekonomiye getireceği olumsuz etkileri nötralize edilmek istenmektedir.

Tablo:22'de görüleceği gibi, 1980 öncesi döneme kıyasla Türkiye'nin döviz rezervi bulundurma eğilimi artış göstermiş ve 1980-1984 döneminde önceki beş yıllık döneme kıyasla ortalama bulundurulan net döviz rezervlerinin aylık ithalatı karşılama oranı % 2.1'den % 2.7'ye yükselmiştir. Aynı şekilde döviz rezervlerinin dış ticaret açığını karşılama oranı da % 28.2'den % 38.4'e yükselmiştir.

~~Döviz rezervlerini nisbi olarak daha yüksek bir seviyede tutma politikası, kambiyo işlemlerinde ve ithalatta serbestleşme uygulamalarını destekler yönde olduğu söylenebilir; çünkü sözkonusu liberalleşme politikaları aynı zamanda dış ödemeleri gerek yurtiçinden gelecek talep ve dalgalanmalara ve gerekse yurtdışından gelecek talep ve dalgalanmalara daha açık ve daha duyarlı bir hale getirmektedir. Bunun sonucu ise özellikle dış ödemelerde istikrarın korunması ve piyasa güçlerine karşı güvenin sağlanması önemi artmaktadır. Dolayısıyla yeterli seviyede döviz rezervleri bulundurmanın gereği ortaya çıkmaktadır.~~

Kısmi konvertibiliteye geçiş açısından yukarıda açıklanan ve Türkiye'de uygulanan döviz rezervi politikası olumlu görünmektedir. Çünkü kısa vadeli ve mevsimlik döviz arz ve talebindeki dalgalanmalara karşı tedbir ancak Merkez Bankası aktivitesi ve döviz rezervleri aracılığı ile yürütülebilmektedir.

7. Türkiye'de Kambiyo Denetiminin, Dış Ticaret Tahdit ve Teşviklerinin Asgari Düzeye İndirilmesi

Buraya kadar Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası gelişmesi verileri seyrinde konvertibiliteye geçiş şartları üzerinde yaptığımız açıklama ve tahlillerin toplu değerlendirilmesi aynı zamanda bu kısmın muhtevasını teşvik etmektedir. Çünkü kambiyo ve dış ticaretin serbestleştirilmesi fiili konvertibilite uygulamasıdır. Bu nedenle ekonominin ticari ve mali olarak dış sektörde serbestleşmeye gidebilmesi, esas olarak sanayileşme üzerine oturtulmuş bir ihracat sektörünün varlığı ile mümkün olabileceği önceki bölüm ve kısımlarda dünya tecrübelerinden de

~~örnekler verilerek vurgulanmıştır. Sanayileşmiş olmaktan başka~~
ülkede ve dış dünyaya ekonomiye olan güvenin kazandırılması ve aynı zamanda ülke ekonomisinde kaynakların verimli kullanımını yansıtan en önemli gösterge fiyat artışları olmaktadır. Böylece sanayileşmiş olmak, ihracatta mamul mal (ara ve yatırım malları da dahil) payının yüksek olması ve nisben düşük enflasyon oranı "üçlüsü"nü varlığı ile ekonomi uluslararası rekabet dinamiğine açılarak, daha verimli bir üretim dürtüsü imkânları aranabilmektedir.

Bu sürecin çalışması ve gelişmesinde mali kurumların (para, sermaye ve döviz piyasaları ve organları) gelişmişliği ve uluslararası boyutta bu kurumları geliştirebilecek para ve döviz kuru politikalarının uygulanması gerekli olacak diğer hususlar olmaktadır.

Bu değerlendirme çerçevesinde 1980'i takip eden ithalat ve kambiyo serbestleştirmelerinin (bkz. bu çalışma, Üçüncü Bölüm, III.A.2.3.) beş yıllık uygulama sonuçları önceki beş yıllık dönemle kıyaslandığında (Tablo:22,23,ve 24), Türk sınaî sektöründe henüz ithalat liberasyonuna ne yurtiçi üretiminin rekabet gücü ve ne de devamlı artan dış borçlarla birlikte döviz talep arz dengesizliğinin elverişli olmadığı izlenmektedir.

Böylece sözkonusu üçlü şartın (sınaî, sınaî ihracatı ve nisben düşük enflasyon oranı) yapay ve geçici olmayan istikrarlı gelişmesi gözlenmeden; ithal-ikâmesi ihmali, ithalatın liberasyonu ve parasal politikalarla (düşük değerlendirilmiş döviz kuru, ihracat sübvansiyonları...) ihracatın teşviki gibi politikaların sanayileşmeye dinamizm kazandırılabilmesi Türk ekonomisi için aşılması zor bir engel görünümündedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Geniş anlamda konvertibilite, uluslararası işbölümünün ve üretim faktörleri veriminin artırılmasında, yani dış ticaretin geliştirilmesinde bir araç olarak yer almaktadır. Bu araç esas olarak her çeşit dış ticaret yasak, sınırlandırma ve teşviklerin bulunmadığına ve döviz alım-satımının serbestleştirilmesine dayanmaktadır. Ancak ampirik gözlemler dünyada hemen hemen hiç bir ülkede geniş anlamda konvertibilite uygulanmadığını göstermektedir. Bu nedenle birçok sanayileşmiş ülkedeki konvertibilite uygulamaları "*kısmi konvertibilite*" özelliğini taşımaktadır.

Bir ülkenin konvertibiliteye geçişi başlatıp başlatamayacağı, o ülke ekonomisinin öncelikle belli bir seviyede (ara ve yatırım malları üretimi) sanayileşmiş olmasına bağlı olmaktadır. Bu ilk şartın yerine getirilmiş olmasından sonra, sanayinin geliştirilmesi, yani üretim maliyetlerinin düşürülmesi yönünde verimin artırılabilmesi için uluslararası rekabet (konvertibilite uygulanması) ülke ekonomisine faydalı olabilmektedir.

Ancak uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve geliştirilmesi ise, hiçbir ülkenin tek başına gerçekleştirebileceği bir olay olmadığı görülmektedir. Çünkü bir ülkenin milli menfaatleri doğrultusunda uygulayacağı dış ticaret politikaları diğer ülkelerin aleyhine sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle uluslararası boyutta dış ticaretin geliştirilmesine ve bununla ilgili parasal sorunların çözümüne yönelik müş-

terek kuralların getirilmesi gerekmektedir. GATT ve IMF sözkonusu kuralların uygulanması için meydana getirilmiş uluslararası kurumlardır. (152)

Özellikle GOÜ'de yaşanan dış ödemeler dengesizlik nedenlerinin tahlilinin ortaya koyduğu gibi, bu ülkelerin uyguladıkları sanayileşme politikalarından başka dış dünyadaki ekonomik gelişmelerin yine bu ülkelerin dış ödemeler dengesizliğinde ne derece etkili olduğunu göstermektedir. İşte burada GOÜ'in sanayileşme sorunları yanında, dış dünyadan gelen olumsuz etkenlerin telafi edilmesinde uluslararası işbirliğinin (Kuzey-Güney-Diyaloğu) önemi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ilgili sorunların çözümünde GOÜ'in kendi aralarında bir işbirliğinin (Güney-Güney Diyalogu) kurulmasının ve geliştirilmesinin önemi de artmaktadır. Kuzey-Güney-Diyaloğu aracılığı ile sanayileşmiş ülkelere GOÜ'e teknoloji ve sermaye transferi sağlanabileceği gibi, Güney-Güney-Diyaloğu aracılığı ile ise GOÜ arasında ticaretin gelişmesi ve böylece sanayileşmiş ülkelere olan bağımlılığın nisben azaltılması düşünülebilir.

Sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin İkinci Dünya Savaşı sonrası aralarındaki ticareti geliştirmek için, önce belli kurumları (OEEC, ATB, APA...gibi) meydana getirerek, bunların getireceği müşterek kurallarla ve belli bir hazırlık döneminden sonra konvertibilite uygulamasını başlatmış olmaları GOÜ için bir örnek

(152) Bu kurumların üyelerinin menfaatlerini ne derece dengeli gözetebildikleri tartışılan bir konudur; zira dünya ülkeleri ekonomik açıdan gelişmişlik durumlarına (sanayileşmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş) göre gruplara ayrılmakta ve bunların kalkınma sorunları önemli farklılıklar arz etmektedir. Oysa ilgili uluslararası kurumlardaki yetki dağılımı ağırlıklı olarak sanayileşmiş ülkelerin kontrolündedir (Wagner, a.g.e. s.74).

teşkil edebilir. Zira sanayileşmiş ülkelerin ekonomik yapılarının birbirlerine benzer olması (sanayileşme sorunları çözümlenmiş) aralarındaki çok taraflı ticaretin geliştirilmesinde, asgari müştereklerin tesbitinde önemli bir etken olduğu söylenebilir.

Oysa Şili ve Arjantin örnekleri gösterdiği gibi, bu ülkelerin serbest dış ticaretten fayda elde edebilmelerinin birinci şartı olan sanayileşme sorununu henüz çözmeden konvertibilite deneyimine başvurmuşlar ve dolayısıyla başarısız olmuşlardır. Halbuki bu ülkelerin diğer benzer ekonomik yapıya sahip ülkelerle bir ekonomik bütünleşmeye giderek önce kendi aralarında ticaretin geliştirilmesi ve daha sonra sanayileşmiş ülkelerle rekabete girişmeleri daha sağlıklı olacağı ileri sürülebilir.

Türkiye ekonomisinde 1930'lu yıllarda başlatılan ve planlı dönemde kurumsallaştırılarak 1980'e kadar ithal-ikâmecî bir sanayileşme stratejisi uygulanmıştır. Bu strateji çerçevesinde uygulanan politikalar ekonomiyi devamlı dış rekabete kapalı tutmuş ve ihracatın caydırılmasıyla pahalı bir üretim yapısının oluşmasında önemli bir etken olmuştur.

Bu uygulamalar sonucu 1970'li yılların sonlarına yaklaşıldıkça baş gösteren dış ödemeler krizi yeni arayışlar, yeni stratejiler gereğini beraberinde getirmiştir.

Ancak 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleriyle uygulamaya konan yeni strateji "*pür ihracata yönelik*" bir uygulama özelliğine sahip olduğu beş yıllık uygulama sonuçları değerlendirilmesinde ortaya çıktığı görülmektedir. İthal-ikâmesi döneminde meydana gelen dış rekabetten uzak bir üretim yapısının kısa zamanda

liberal dış ticaret felsefesine dayanarak, ithalatta hızlı bir liberalleşmeye gidilmesi mevcut üretim tesislerini tasfiye tehlikesiyle karşı karşıya bırakabileceği ileri sürülebilir; zira uygulama döneminde ithal-ikâmesinin zayıfladığı ve yatırım malları payının ithalat içinde azalması bu düşünceyi doğrular eğilimdedir.

Öte yandan yapay tedbirlerle (parasal teşvikler) başlatılan ihracat artış hızının düştüğü de ithal-ikâmesinin zayıflamasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu nedenle ithalat bağımlılığı oranı azaltılmayan pür ihracata yönelik sanayileşme stratejisi uzun vadede dış ödemeler krizi getirebilir özelliktedir. Bunun belirtileri olarak, dış borçların ve dış borç servis yükünün ağırlaşması ve dış ticaret hadlerinin kötüleşmesinden doğan reel kayıpların büyümesi gösterilebilir. Ayrıca imalat sanayi artış hızının düşmesi ve enflasyon oranının yükselmesi diğer önemli olumsuz gelişmelerdir.

Bu sorunların çözümünde, Türk ekonomisinin önemli ölçüde bağımlı olduğu ham madde ve yatırım malları ithal-ikâmesine gidilmesinin önemi vurgulanabilir. Ancak bu ithal-ikâmesi stratejisi paralelinde geçmişteki hatalı dışa kapalı uygulamalar dikkate alınarak uluslararası maliyetlerin dinamik olarak takip edilmesi de gerekmektedir.

İşte Türk ekonomisinde böyle bir sanayi yapısı ve onu destekleyecek mali kurumlar (para, sermaye ve döviz piyasaları) henüz uluslararası düzeyde geliştirilmeden, Türk ekonomisinin serbest dış ticarete açılmasını teşvik edecek konvertibilite uygulamasına gidilmesi zor düşünülebilmektedir.

Her ne kadar 1980 sonrası ihracat yapısal olarak mamul mal lehine bir gelişme göstermekteyse de, yine de mamul mal ihracatının büyük bir oranının tarıma dayalı tüketim mallarından ve diğer dayanıklı tüketim mallarından oluştuğu önemli bir husustur.

Ancak diğer taraftan 1980 sonrası Türk ekonomisinin iç piyasadan dünya piyasalarına açılma yolunda attığı olumlu adımlar sanayileşmesinin geliştirilmesinde önemli dinamik etkiler yaratacağı ifade edilebilir. İthalat, ihracat ve kambiyo işlemlerinde bürokrasinin azaltılması ve işlemlerin hızlandırılması da ayrıca olumlu gelişmelerdir.

Sonuç olarak Türkiye'de ara ve yatırım mallarında sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ve bunların olumlu etkisiyle CIB'nde döviz arz ve talebinde orta vadeli olumlu gelişmeler gözlenmeden ithalatın liberasyonu ve döviz kullanımının serbestleştirilerek konvertibiliteye geçiş henüz faydalı olamayacak bir dış ticaret politikasıdır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

A. Kitaplar :

- Aron, Raymond; Sanayi Toplumu, Çeviren: E.Gürsoy, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978.
- Aschinger, E.Franz; Das neue Währungssystem-Von Bretton Woods bis zur Dollarkrise 1977, Fritz Knapp Verlag, 1978.
- Aschinger, E.Franz; Das Währungssystem des Westens, Fritz Knapp Verlag, 2.Auflage, 1973.
- Aydın, İzzet; 1980'li Yıllarda Türk Lirasının Konvertibilitesi Sorunu, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No: 1984-12, İstanbul 1984.
- Berg, Hartmut; Internationale Wirtschaftspolitik, UTB 563, Göttingen, 1976.
- Cillov, Haluk; Türkiye Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi, Yayın No:1497, 1970.
- Çelebican, Gürgân; Konvertibilite, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, No:190, Ankara, 1964.
- Çiller, Tansu; Dünyada ve Türkiye'de Kur Politikaları ve Sorunları, İstanbul Sanayi Odası Yayını, No:13, İstanbul, 1983.
- Ergin, Feridun; Uluslararası Ödemeler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, No:421, İstanbul, 1978.
- Ertüzün, Tefvik; İktisat Politikası Modelleri, İ.Ü.İktisat Fakültesi, No:503, İstanbul, 1984.
- Friedl, Klaus; Die Bedeutung der Einführung der freien Konvertibilität am 28. Dezember 1958 für die westdeutschen Geschäftsbanken, Dissertation, Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, 1968.

- Haberler, Gottfried; Konvertibilität der Währungen, in: Die Konvertibilität der europäischen Währungen, Stuttgart, 1954.
- Hartung, Kurt, R.; Die probleme der Währungskonvertiebarkeit Duncker-Humbolt, 1959.
- Hiç, Mükerrerem; Para Teorisi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, No:412, İstanbul, 1978.
- Karlık, Rıdvan; Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi, Eskişehir İkt. ve Tic.İl.Akademisi Yayınları No:237/158, Eskişehir,1981.
- Kazgan, Gülten; Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1984.
- Korum, Uğur; Türk İmalât Sanayi ve İthal İkâmesi, Bir Deneme, SBF, Ankara, 1977.
- Köhn, Doris; Die Verschuldung Lateinamerikanischer Länder, Verlag Weltarchiv GmbH, Hamburg, 1984.
- Lipfert, Helmut; Devisenhandel, Fritz Knapp Verlag, GBB, 2. Auflage, 1981.
- Lipfert, Helmut; Der Geldmarkt -mit Euro-Geldmarkt-, Fritz Knapp Verlag, GBB, 8.Auflage, 1975.
- Lutz, Friedrich; Das Problem der Konvertibilität europäischer Währungen, in: ORDO, Bd.6, 1954.
- Reichert, J.Ernst; Die Dückkehr zur Konvertibilität der Währungen, Dissertation, Universität Basel, 1962.
- Rose, Klaus; Theorie der Aussenwirtschaft, 8. Auflage, Verlag Fritz Vahlen München, 1981.
- Sağlam, Dündar; Türkiye Ekonomisi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, No:15, 2. Baskı, Ankara, 1977.
- Savaş, Vural; Kalkınma Ekonomisi, 3. Baskı, Ar Basım, Yayıncılık ve Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1982.

- Seyidoğlu, Halil; Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Turhan Kitabevi, Ekonomik Araştırmalar, No:2, Ankara, 1982.
- Seyidoğuu, Halil; Uluslararası İktisat, Teori-Politika-Uygulama, Genişletilmiş 5. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.
- Tekeli, İlhan;
İlkin, Selim; 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1977.
- Töre, Nahit; Türk Bankacılığının Dışa Açılması, Bankalar Birliği Yayınları No:122, Ankara, 1982.
- Turan, G. Gül; Uluslararası Para Sistemi-Dünü ve Bugünü, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ekonomi Dizisi, No:15, Ankara, 1980.
- Wagner, Antonin; Verwaltete Währing, Bankwirtschaftliche Forschungen Band:39, Verlag Paul Haupt Bern und Stuttgart, 1976.

B. Makaleler :

- Akat, Asaf, Savaş; "Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler" Alternatif Büyüme Stratejisi, -İktisat Politikası Yazıları-, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.41-72.
- Akgüç, Öztin; "Vadeli (Gelecekte) Döviz Kuru", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı:6, 1984, s.35-40.
- Alkin, Erdoğan; "İzlenen Kur Politikasının Etkileri", Türkiye'de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler, Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981, s.25-42.
- Artun, Tuncay; "Türk Mali Sistemi", Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler-Türkiye Ekonomisi 1980-1985 Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985. s.37-71.
- Balassa, Bela; "Yeni Sanayileşen Ülkelerin 1973 Yılından Sonra Ekonomi Politikası Tecrübeleri ve Türkiye Örneği", Dışa Açılmada Kambiyo Politikası-II, Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981, s.1-25.
- Balassa, Bela; "Türkiye Büyüme Politikaları ve Döviz Kuru", Türk Ekonomisinin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası, Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, İstanbul, 1979, s.19-60.
- Bener, Erhan; "Türkiye'de Kambiyo Denetiminin Tanımı, Tarihçesi, Kapsamı ve Bugünkü Görünümü", Türkiye'de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler. Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, 1981, s.1-21.
- Berksoy, Taner; "1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler", Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler -Türkiye Ekonomisi 1980-1985-, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.151-158.

- Demirgil, Demir; "1984 Yılıının Sonbaharında Türkiye Ekonomi-
sinin Durumu. Olumlu ve Olumsuz Gelişmeler",
Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Ekim
1984, s.13-28.
- Ergin, Feridun; "Dünyada ve Türkiye'de Kambiyo Kurları",
Türkiye Ekonomisi ve Türk Ekonomi İlimi, Mar-
mara Üniversitesi, Yıl:1, Sayı:1, Ekim:1985,
s.139-173.
- Gerhard, H.W.; "Kapital und Handel in der Reform des inter-
nationalen Währungssystems", in: Internati-
onale Währungsordnung, Europäische Währungs-
pläne und Kapitalmarkt, Fritz Knapp Verlag,
1973, s.30-49.
- Glismann, Hans H.; "Die Entwicklungsländer am Rande einer
Nunnenkamp, Peter; Verschuldungskrise. Überlegungen zu den
Ursachen und Folgen am Beispiel Lateinameri-
kas", Kieler Diskussionsbeiträge, Nr.91,
Januar 1983.
- Gökbayrak, Ferhan; "Türk Kambiyo Sistemi", İhracat ve İhracat
İşleri Konusunda Yetiştirme Kursu, Türkiye
Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve
Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1983,
s.499-527.
- Hiss, Dieter; "Zur Reform des internationalen Währungs-
systems", in: Internationalen Währungsordnung,
Europäische Währungspläne und Kapitalmarkt,
Fritz Knapp Verlag, 1973, s.115-170.
- Karal, Kemal; "Türk Parasının Kıymetinin Korunması", Banka
ve Ekonomik Yorumlar, Sayı:7, Temmuz, 1983.
- Kazgan, Gülten; "Yeni Döviz Kuru Politikası", Para ve Kredi
Dergisi, Haziran 1981, s.3-13.
- Kazgan, Gülten; "Türkiye'de Kur Politikası ve TL.'nin Konvertibilite
si", Dışa Açılmada Kambiyo Politikası-II,
Meban Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi,
1981, s.25-39.

- Kervyn, Albert; "Europäische Währungsunion und Weltwährungsreform". Zivilmacht Europa-Supermacht oder Partner? st.137, 1.Aufl., 1973, s.72-105.
- Krueger, O.Anne; "Imports substitution versus Exportförderung" Finanzierung und Entwicklung, Juni/1985, s.20-23.
- Krueger, O.Anne; "Ekonominin Dışa Açılmasında Kambiyo Kuru Politikası", Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1979, s.107-137.
- Manisalı, Erol; "Türkiye'de Döviz Kurunun Serbestçe Oluşmaya Bırakılmasının Doğurduğu Sorunlar, Kambiyo Kuru Politikası", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Ağustos 1981, s.8-32.
- Mansur, A.Habib; "Die Bestimmung des angemessenen Wechselkurses in Entwicklungsländern", Finanzierung und Entwicklung, Dezember 1984, s.18-21.
- Nowak, Michale; "Schwärmärkte für Devisen", Finanzierung und Entwicklung, März 1985, s.20-23.
- Nunnenkamp, Peter; "Ausmass, Ursachen und Lösungssätze der internationalen Verschuldungssituation von Entwicklungsländern", in: Konjunkturpolitik, 26. Jg., H.6, S.360ff
- Parvez, Hasan; "Anpassung an externe Schocks", Finanzierung und Entwicklung, Dezember/1984, s.14-17.
- Pfeffermann, Guy; "Überhöhte Wechselkurse und Entwicklung", Finanzierung und Entwicklung, März 1985, s.17-19.
- Seyidoğlu, Halil; "Uluslararası Kısa-Sürelı Sermaye Akımları: Teorik Yaklaşım", Karadeniz Üniversitesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Yıl:1984, s.1-19.

- Tecer, Meral; "Sermaye Piyasasındaki Gelişmeler ve Yasal Düzenlemeler", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:17, Sayı:2, Haziran 1984, s.112-134.
- Tecer, Meral; "Bankalarda Kârlılık ve Verimlilik", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Kasım 1985, s.45-50.
- Tekbaş, Şükrü; "Sermaye Piyasası", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, Aralık 1983, s.43-46.
- Töre, Nahit; "1971 Sonrasında Türkiye'de İzlenen Döviz Kuru Politikası", *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:2, Sayı:4, Yıl:1981, s.1-25.
- Tseng, Wanda; "Die effekte der Anpassung", *Finanzierung und Entwicklung*, Dezember 1984, s.2-5.
- Usta, Nedim; "Türkiye Ekonomisinin Dışa Açılmasında Bankacılık Kesiminin Sorunları", *Karadeniz Üniversitesi Semineri: Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları*, Nisan 1985, Trabzon.
- Ülken, Yüksel; "Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları ve Kalkınma", *Türkiye için Kalkınma Stratejileri*, *Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti*, Aralık 1984, İstanbul.
- Wiesner, Eduardo; "Ursachen der lateinamerikanischen Schuldenkrise", *Finanzierung und Entwicklung*, März 1985, s.24-26.
- Yalman, Galip L.; "Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları: Bazı Latin Amerika Ülkelerinin Deneyimleri Üzerine Gözlemler", *Türkiye'de ve Dünyada Yaşayan Ekonomik Bunalım*, *Yurt Yayınları* 10, Ankara 1984, s.83-164.

C. Rapor ve İstatistikler :

- Dünya Bankası,
Weltentwicklungsbericht 1978.
Weltentwicklungsbericht 1979.
Weltentwicklungsbericht 1980.
Weltentwicklungsbericht 1981.
Weltentwicklungsbericht 1982.
Weltentwicklungsbericht 1983.
Weltentwicklungsbericht 1984.
- International Monetary
Fund (IMF),
Jahresbericht 1984.
World Economic Outlook 1983,
Occasional Paper 21.
International Financial Statistics
Yearbook 1980.
- Türkiye Cumhuriyeti
Merkez Bankası Yıllık
Raporları,
1977, 1978, 1979, 1980, 1981,
1982, 1983, 1984.
- T.C. Devlet Planlama
Teşkilatı,
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.
Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
Öncesi Gelişmeler 1984.
- Türkiye Ticaret, Sanayi,
Deniz Ticaret Odaları ve
Ticaret Borsaları Birliği
1923-1983
Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle
Türkiye, 1983.
- Avrupa Ekonomik Topluluğu,
Eurostat, Basic Statistics of the
Community, Reference period: 1982-
1983 edition.
- D. Diğerleri :
- T.C. Resmi Gazete,
Özal, Turgut (Başbakan),
M.B.Genelgeleri, 26.7.1985, 15.3.1986.
"6. Yılında 24 Ocak", Tercüman Gazetesi
Eki, 24 Ocak 1986.
- Yıldırım, Zekeriya
(MB.Genel Müdür Yard.)
Tercüman Gazetesi 12.3.1986 s.6

Ek: 1

Bazı Sanayileşmiş Ülkelerin 1950-1958 Arası Ekonomik Göstergeleri
(1975 = 100)

	(%)	1(%)	2(%)	3(%)	4 (%)		5 (%)		6 (%)	
	Yıllık GSMH Artış Hızı	Yıllık Tüketici Fiyat Artışı	Yıllık Sanayii Üretim Artışı	Toplam Rezervler	Toplam Rezerv/İthalat		İhracat/İthalat		DTH	
				Milyon \$	1950	1958	1950	1958	1950	1958
B.Almanya	7.9	1.2	13.7	190 - 5.879	0.07	0.77	0.73	1.15	0.60	0.85
Belçika	2.8	1.9	2.5	849 - 1.554	0.43	0.49	0.85	0.97	1.00	1.02
Danimarka	2.6	4.0	-	97 - 230	0.11	0.17	0.78	0.94	0.91	1.00
Finlandiya	4.7	6.7	4.0	83 - 259	0.21	0.35	1.01	1.06	0.77	0.84
Fransa	5.2	6.2	8.2	791 - 1.050	0.26	0.19	1.00	1.23	0.94	0.96
Hollanda	-	4.0	6.8	543 - 1.568	0.26	0.43	0.69	0.89	1.08	1.07
İngiltere	2.6	4.5	2.3	3.443 - 3.068	0.47	0.89	0.86	0.88	1.00	1.12
İrlanda	-	4.3	2.0	391 - 306	0.88	0.55	0.45	0.66	0.97	0.93
İsveç	3.5	4.8	2.9	289 - 516	0.24	0.22	0.93	0.88	0.72	0.97
İtalya	6.2	3.0	10.2	741 - 2.275	0.50	0.70	0.83	0.80	1.31	1.27
Norveç	4.1	5.4	4.4	126 - 259	0.19	0.19	0.58	0.57	0.76	0.87
TOPLAM ORT.	4.4	4.2	5.7	685 - 1542	0.33	0.45	0.79	0.91		
ABD				24.266 - 22540	2.52	1.54	1.07	1.23	1.09	1.15

Kaynak : IMF, International financial statistics, 1980

(1 SDR = 1 \$ olarak alınmıştır).

Ek: 2

İthalatın Madde Gruplarına Göre Yüzde Dağılımı
(1973-1984)

	Yatırım Malları	Hammaddeler	Tüketim Malları	Toplam
1973	48.05	47.62	4.33	100.00
1974	34.12	61.72	4.16	100.00
1975	41.39	54.33	4.28	100.00
1976	43.66	53.28	3.06	100.00
1977	38.90	58.02	3.08	100.00
1978	34.57	62.55	2.88	100.00
1979	31.49	66.61	1.90	100.00
1980	19.99	77.85	2.16	100.00
1981	24.71	73.28	2.01	100.00
1982	26.28	71.67	2.05	100.00
1983	25.09	72.28	2.63	100.00
1984	24.72	70.87	4.41	100.00

Kaynak : -DPT, V.BYKP Öncesinde Gelişmeler
Tablo: 81

-M.B. Yıllık Raporu 1984, Tablo: 22

Ek: 3

24 Ocak İstikrar Tedbirleriyle ihracatın teşvikine yönelik
alınan karar ve uygulanan politikaların özeti: (*)

- 23 Nisan 1981'de "ihracatta vergi iadesi kararı" ile FOB net döviz girdisi üzerinden hesaplanacak vergi iadesi oranları ve listeleri değiştirilmiştir:
 - - 4-15 milyon dolarlık ihracatta ek vergi iadesi % 5, 15 milyon dolar üzerindeki ihracat için ise % 10 olarak hükme bağlanmıştır.
 - - İhracatta vergi iade oranları 10 listede toplanan mallara göre % 20-3 arasında değişmekte, buna göre liste birden 10'a doğru vergi iade oranları azalmaktadır.
- 10 Mayıs 1981'de yayınlanan ihracatı teşvik tebliği ile ihracatla ilgili formaliteler azaltılarak, işlemler basitleştirilmek ve kolaylık sağlamak için alınmış ve aşağıdaki teşvik tedbirleri getirilmiştir:
 - - İhracat kredilerinde vergi, harç ve resim istisnası ve faiz farkı ödemesi,
 - - İhracat teşvik fonundan kredi verilmesi,
 - - gerçekleştirilen ve gerçekleştirilecek ihracat karşılığı döviz tahsis edilmesi,
 - - döviz transfer kolaylıkları sağlanması,
 - - ihracatçılar için ham madde, yardımcı madde ve ambalaj malzemesi ithalatında gümrük muafiyeti tanınması ve
 - - geçici kabul yoluyla ithalat yapılması.
- 7.1.1982'de tescil lisans işlemlerinde beyenname sayısı 10'dan 8'e indirilmiş, lisansa bağlı malların listesi 41'den 30'a indirilmiştir.
- 22.4.1982'de 1.1.1982'den geçerli olmak üzere ek vergi iadesi sistemi yeniden düzenlenmiş, 2-10 milyon dolar ihracat için % 6, 10-30 milyon dolar için % 12 ve 30 milyon doları aşan ihracat için ise sıfırdan bütün toplama % 10 olarak tesbit edilmiştir. Ayrıca vergi iadesi matrahı önceki uygulamada FOB ihracat değeri iken, yeni uygulamayla harcanan-kazanılan dövizler farkından oluşmaktadır.

(*) Açıklanan karar ve tebliğler Merkez Bankası yıllık raporlarından ve ilgili resmi gazetelerden alındığı için ayrıca hepisine kaynak açıklaması gereği görülmemiştir.

Ek:3'ün Devamı

-
- İhracat artış hızının yavaşlamasına karşı tedbir olarak, 9.6.1983'de vergi iadesi oranları ve kapsamı genişletilmiştir.
 - 7.4.1984'de pamuk ipliği vergi iadesi oranı % 10'dan % 5'e düşürülmüş ve bu oranın da 1.8.1984'de sıfıra ineceği hükme bağlanmıştır.
Bu karar özellikle AET'ye yapılan ihracata karşı AET ülkelerince yapılan kısıtlamaların kaldırılmasına yöneliktir.
 - 5.5.1984'de demir kütük ihracatına ödenen ek vergi iadesi kaldırılmış ve demir-çelik mamülleri için ödenen ek vergi iadesi 32 ₺/ton'dan 20 ₺/ton'a indirilmiştir.
 - Muhtemelen fiktif ihracatı önlemek düşüncesiyle 23.5.1984'de bazı ihraç mallarına verilen vergi iadesi oranları düşürülmüştür. Ayrıca "irmik" ve "ambalajlı yemeklik rafine tuz" sıfır vergi iadesi listesine alınmıştır.
 - 15.6.1984'de "un" tescil dışı mallar listesine alınarak ihracı serbest bırakılmıştır.
 - 15.12.1984'de yayınlanan 1985 ihracat rejimiyle belirli usul ve esaslarla Türk Lirası karşılığı ihracat yapılmasına izin verilebileceği hükmü getirilmiştir: Kıbrıs Türk Federe Cumhuriyeti'ne her çeşit mal ihracı; AET ülkelerine buzdolabı, çamaşır makinası, televizyon, radyo, video, teyp, pikap ve diğer elektrikli ev aletleri ile boş veya dolu görüntü ve ses kasetleri.
 - 1.1.1985'den itibaren ihracat kredileri kaldırıldı. Buna karşılık ihracatçılar, serbest döviz sağladıklarında desdekleme primi ödenecek ve ihracatçı firmalara taahhütlerinin % 50'sine kadar global döviz tahsisi yapılabilecektir. Bu gibi ihracat şirketleri, imtiyazlarının devamı için her yıl ihracatlarını % 10 oranında artırmak zorundadırlar.
 - 13.4.1985'de Bakanlar Kurulu Kararı ile, ihracatın finansmanı ile ilgili banka, sigorta, belediye ve diğer kuruluşların yapacağı işlemler, vergi, resim ve harçlardan istisna edilmiştir.
 - 17.5.1985 tarihinde tekstil ihracatında uygulanan vergi iadesinin 1.10.1985'den itibaren % 10'dan % 5'e ve 1.1.1986'dan

Ek:3'ün Devamı

-
- itibaren ise "sıfır"a indirilmesi kararlaştırılmıştır.
- 4.5.1985'de 13.4.1985'den geçerli olmak üzere ihracatın pre-finansmanında kullanılacak krediler banka muameleleri ve sigorta hizmetlerinin vergi, resim ve harçlardan istisna edilmesi kabul edilmiştir.
 - 27.7.1985'de yaş sebze, meyve ve su ürünleri ihracatına vergi iadesi uygulanmaya başlanmıştır.
 - 7 Nisan 1986'da DPT tarafından resmi gazetede yayınlanan 86/2 sayılı İhracatı Teşvik tebliği ile uygulamaya konan önemli bir yenilik, ihracat vergi iadesi hesabında, ihraç edilen mallın üretiminde kullanılan gümrüksüz ithal girdilerinin ihracat karşılığı döviz tutarlarının % 40'ını aşması halinde belli oranlarda vergi iadesi matrahından düşürülmesidir. Yani bu uygulama ile yurt içi katma değeri olan ihraç mallarına daha yüksek vergi iadesi verilmektedir. Bu tebliğe göre, gümrüksüz ithal girdisi ihraç tutarının % 80'ini aşması halinde vergi iadesi verilmemektedir.